T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI
FELSEFE PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TİNİN FENOMENOLOJİSİ'NDE ÖZNENİN TEORİK KURULUŞUNUN PROBLEMLERİ

ALİ YILDIRIM

Danışman
Prof. Dr. Doğan GÖÇMEN

İZMİR-2023

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI
FELSEFE PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TİNİN FENOMENOLOJİ'SİNDE ÖZNENİN TEORİK KURULUŞUNUN PROBLEMLERİ

ALİ YILDIRIM

Danışman
Prof. Dr. Doğan GÖÇMEN

İZMİR-2023

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "Tinin Fenomenolojisi'nde Öznenin Teorik Kuruluşunun Problemleri" adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

27 / 01 / 2023
Ali YILDIRIM
İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

"Tinin Fenomenolojisi"nde Öznenin Teorik Kuruluşunun Problemleri

Ali YILDIRIM

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe Anabilim Dalı

Felsefe Programı

Bu tez, Hegel'in *Tinin Fenomenolojisi*'nde öznenin teorik kuruluşunun problemlerini araştırmaktadır. *Tinin Fenomenolojisi*'nde öznenin teorik kuruluşu Hegel tarafından üç mantıksal bölüme ayrılmıştır. Bu bakımdan bu üç mantıksal bölüm, yani bilinç, öz-bilinç ve akıl sırasıyla bu çalışmanın üç temel ana bölümünü oluşturmaktadır.

***Tinin Fenomenolojisi*'nde öznenin teorik kuruluşunda öznenin bütün bir oluşum süreci göz önünde bulundurularak teorik kuruluşu ortaya konmuştur.**

Bu tez, Hegel'e gelene kadar bütün bir felsefe tarihinde oluşmuş olan özne kavrayışları bağlamında geriye dönük bir ilerlemeyi kendinde barındırmaktadır. Bu çalışmada Descartes'ın, Kant'ın ve genel olarak modernlerin özne kavrayışları da dikkate alınmış ve bu özne kavrayışlarının Hegel felsefesi ile kapsanıp aşıldığı ortaya konmuştur. Zira öznenin kurgulanması ve kurulması süreci, eskiyi kendinde edinerek ve eskiyi kapsayıp aşarak mümkündür. Bu bakımdan Hegel'in yöntemi diyalektik yöntemdir.

Bu tez, öznenin teorik kuruluşunu araştırmakla beraber modern öznenin teorik olarak kurulduktan sonra eksik kaldığını, kendisini sırasıyla teorik kuruluş ve pratik gerçekleştirmesinin bir sentezi olarak mutlak bilgiye varmasıyla özgürlüğü kendinde gerçekleştirmeye çalışan tinin oluşum sürecini konu edinmektedir.

Öznenin pratik gerçekleşmesi ancak öznenin teorik kuruluşunun dolayımı ile mümkündür. Teorinin pratik içerisinde sınanması ile pratik kendisini ortaya koyacaktır. Öznenin pratik gerçekleşmesi demek, öznenin dünya ile karşılaşması ve dünyanın kavramını kendinde edinmesi demektir.

Öznenin teorik kuruluşunun ve pratik gerçekleşmesinin bir sentezi olan mutlak bilgi, özgürlüğün en üst aşamasıdır.

Anahtar kelimeler: Özne, Tin, Akıl, Teori, Pratik, Sentez, Mutlak Bilgi, Diyalektik, Özgürlük, Modern Felsefe.

ABSTRACT

Master Thesis in Philosophy

The Problems of the Theoretical Construction of the Subject in the "Phenomenology of Spirit"

Ali YILDIRIM

Dokuz Eylul University

Institute of Social Sciences

Department of Philosophy

Philosophy Program

This thesis deals with theoretical consitution of the subject in *Phenomenology of Spirit*. In *Phenomenology of Spirit*, construction of theorical subject is separated three logical chapters. These are consciousness, self-consciousness and reason.

By taking into account the whole process of the constitution of the subject in *Phenomenology of Spirit* there has been presented the the theoretical problems of the constitution of the subject.

This thesis includes understanding of the constitution of the subject which retrospectively in the whole history of philosophy is speculated about until Hegel. This study takes into account the understanding of the subject of Descartes, Kant and generally modern philosophers. This understanding of the subject is overcome with Hegel's philosophy of the subject. Because the theoretical constitution and practical realization of the subject is possible when it appropriates the already existing conditions and overcomes them. In this respect Hegel's method is dialectical method.

Although this thesis deals with theoretical problems of the constitution of the subject, it shows that the theoretical constitution involves also pratical realization. This is however reached by arrving at the absolute knowledge

When it comes to practical realization of subject, it is only possible undirectly theorical constituting of subject. Practical one will exhibit itself as theorical one is testing itself in pratical one.

The synthesis theorical constituting and pratical realization of subject, in other words absolute knowledge as praxis is summit of freedom.

Keywords: Subject, Spirit, Reason, Theory, Practic, Synthesis, Absolute Knowledge, Dialectic, Freedom, Modern Philosophy.

TİNİN FENOMENOLOJİSİ'NDE ÖZNENİN TEORİK KURULUŞUNUN PROBLEMLERİ

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ iii
ÖZET iv
ABSTRACT vi
İÇİNDEKİLER viii
KISALTMALAR x

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
BİLİNÇ

1.1. ÖZNENİN KURULUŞUNUN İLK AŞAMASI OLARAK DUYUSAL KESİNLİK 9
1.1.1. Duyusal Kesinlikte Görünenin Derininde Yatan Anlam 20
1.2. ALGI 27
1.3. KUVVET VE ANLAMA YETİSİ 32
1.3.1. Hegel'in Şeye Bakış (Anschauung) Eleştirisi 39
1.3.2. Kant'ın Aslında-şey Bilinemez Düşünümünün Hegelci Felsefe İle Ekzoterik ve Ezoterik Bir Bakışla Yeniden Okunması 42
1.3.3. Öznenin Dünyanın Kavramını Edinmesinde İnanç ve Bilgi Açısından Kant ve Hegel Yorumu 45

İKİNCİ BÖLÜM
ÖZ-BİLİNÇ

2.1. BİLİNÇ DOLAYIMIYLA ÖZ-BİLİNCİN OLUŞUMU 53
2.2. ÖZ-BİLİNÇ 56
2.2.1. Efendi ve Köle Diyalektiğine Bir Giriş 63
2.2.2. Öznenin Kendisini Kurması Sürecinde Birey ve Toplumun İnşası 64
2.2.3. Efendilik ve Kölelik İlişkisine Dair Bir Ön Okuma 66
2.2.4. Efendi ve Köle Diyalektiğinin Tarihsel Arka Planı 70
2.2.4.1. Geniş Tarihsel Arka Plan 70
2.2.4.2. Yakın Tarihsel Arka Plan: Kant 77
2.2.5. Efendi ve Köle Diyalektiğinin Mantıksal Kurgusu 83
2.2.6. Efendide Öz-bilincin Gelişememesi Durumu ve Aylak Efendi 85
2.2.7. Efendi ve Köle Arasında Karşılıklı Tanıma ve Tanınma Mücadelesi 87
2.2.7.1. Efendinin Özgürleştiremeyen Bakışı, Mutsuz Bilinç ve Efendinin Efendi Olarak Kalma Zorunluluğu 90
2.2.7.2. Kölenin Kapsayıcı Özgürlük Perspektifi 93
2.2.7.3. Efendilik, Kölelik ve Özgürlük Aşaması 95

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
AKIL

3.1. AKLIN OLUŞUMU 99
3.2. AKLIN TİNE DÖNÜŞMESİ 109
3.3. TİNİN MUTLAK BİLGİYE YÜKSELMESİ 114

SONUÇ 120
KAYNAKÇA 131

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
Ed.	Editör
s.	Sayfa Numarası
ss.	Sayfadan Sayfaya
Yay.	Yayımlayan
§	Paragraf işareti

GİRİŞ

Öncelikle bu çalışmanın konusu, *Tinin Fenomenolojisi*'nin bir modern özne teorisi oluşundan yola çıkarak, *Tinin Fenomenolojisi*'nde öznenin teorik kuruluş problemlerini incelemektir. Modern felsefede öznenin kuruluşu Descartes ile başlamış ve Hegel ile doruk noktasına ulaşmıştır. Bu bakımdan Hegel'in özne kavrayışı, tüm bir felsefe tarihinde kurulmaya ve kurgulanmaya çalışılan özne kavrayışlarını içerir ve bu özne kavrayışlarını kapsayarak aşar. Dolayısıyla çalışmamızın önemi, aslında tüm bir felsefe tarihini göz önünde bulundurarak Hegel'in *Tinin Fenomenolojisi*'nde ortaya koyduğu, öznenin kuruluşu ve kurtuluşu fikrini ilkesel olarak vermektir.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831), 1807 yılında Napoleon orduları Jena'yı işgal ettiğinde, daha sonra felsefe tarihinin ürettiği en önemli ve en zor metni olduğu anlaşılan *Tinin Fenomenolojisi*'nin manuskriptini ancak tamamlamıştır ve yaşı henüz otuz bile değildir.[1] Hegel'in Napoleon'a olan hayranlığı onun kendi felsefesinde genel olarak bütün bir insanlığı kuşatacak temel özgürlük fikrinin ve mücadelesinin ortaya koyuşunun ifadesidir.[2] Bronowski ve Mazlish'in *Leonardo'dan Hegel'e Batı Düşünce Tarihi*'nde ifade ettikleri gibi, "Hegel, Napoleon'u Fransız Devrimi ile başlayan akılcı özgürlük fikirlerini bir şekilde yaşama geçiren bir diktatör, 'dünyaya hayat veren bir güç' olarak görmekteydi."[3] Hegel'in Napoleon'a olan hayranlığının daha da ötesinde önemli olan, Hegel'in yurtseverliği daha çok insanlığın ilerlemesiyle eş anlamda almasıdır. Bu, onun kendi çağını nasıl kavradığı ile ilgilidir. Hegel, *Tarih Felsefesi Üzerine Dersler*'de kendi çağını "insanın insan olarak özgürleşmesi gereken bir çağ"[4] olarak kavramaktadır. Dolayısıyla Hegel açısından, modern çağ bir insanlık çağıdır ve modern dönem felsefesinin de en belirgin karakteristik özelliği, insanın

[1] Peter Singer, **Hegel: Çok Kısa Bir Başlangıç**, çev. Cenk Özdağ, İKÜ Yayınevi, İstanbul, 2021, (Hegel), s. XIII.
[2] Singer, Hegel, s. XIV.
[3] Jacob Bronowski, Bruce Mazlish, **Leonardo'dan Hegel'e Batı Düşünce Tarihi**, çev. Elvan Özkavruk Adanır, Say Yayınları, İstanbul, 2012, s. 664.
[4] Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. **Tarih Felsefesi Üzerine Dersler**, çev. Aziz Yardımlı, 4. Baskı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2016, (Tarih Felsefesi), s. , Ayrıca Bkz. Singer, Hegel, s. XIV.

insan olarak özgürleşmesinin mümkünlüğü üzerinedir. Bu bakımdan modern felsefenin antik felsefeden ayrılan yönü, modern dönem filozoflarının mutluluğu da özgürlük kavramı içinde yeşertmeleridir.

Bir bütün olarak *Tinin Fenomenolojisi* ve genelde tüm Hegel felsefesi bütün bir insanlığı ilgilendiren meseleleri açığa çıkarmaktadır: "Hegel'in felsefesi kendisini kendi başına taşıyabilen, kendi çağını düşüncede kavramayı amaçlayan bir modern varlık ve insanlık hali felsefesidir."[5] Dolayısıyla bu felsefe yapma biçimi insanlığın felsefesini yapmanın bir biçimidir. Başka bir ifadeyle, Hegel kendi felsefe sisteminde bütün bir insanlığı ilgilendiren şeyleri kendi felsefi sistemi içerisinde kavramsallaştıraraktan oluşturmuştur. Bu bakımdan *Tinin Fenomenolojisi* insan ve özne felsefesidir. Bu çalışmada da görüleceği üzere öznenin teorik kuruluş süreci, aynı zamanda insan bireyinin ve öznenin oluşum tarihini de ortaya koymaktadır.

Öznenin teorik kuruluşu oluşum sürecinin hangi aşamalarını kendinde edinmesiyle ve oluşturmasıyla gerçekleşir? Öznenin teorik kuruluşunun pratikte gerçekleşmesi nasıl mümkündür? Özne dünyaya bakışında bilimsel ve bütünlüklü bakış açısını nasıl yakalar ve bu bakışı kendi yaşamının merkezine nasıl koyar? Tin mutlak bilgiye, eş deyişle gerçek bilgiye, aklın bilgisine, bilimin bilgisine nasıl ve hangi oluşum süreçlerinin içinden geçip gelir? Bilimsel olanın ve akılsal olanın ışığında ilerleyen öznenin ahlaki bir özne oluşu nasıl bir sürecin sonunda meydana gelir? İnsan kendisini bu yaşamda nasıl temellendirir? İnsan, yaşamın bir öznesi olaraktan kendisini özgür özne olarak nasıl kurgular? Adalet, barış, insanlık, onur vesaire gibi bütün bu kavramların geniş anlamında insan, diğeri dolayımıyla kendisini bu dünyada nasıl yaratır? Tüm bu sorular temelde insanı ve insanlığı ilgilendiren sorular olarak karşımızdadır ve bu sorulara verilecek en iyi yanıtlarda sistematik olarak Hegel tarafından bütün bir *Tinin Fenomenolojisi*'ne işlenmeye çalışılmıştır.

Avineri, *Hegel'e Yeniden Bakış* adlı çalışmasında Hegel'in genel olarak bütün sistemini ortaya koymaya çalışırken Engels'in Hegel hakkındaki düşüncelerini şöyle ifade eder: "İnsanın düşünmeye başlamasından bu yana, hiçbir zaman Hegel'inki denli kapsamlı bir felsefe dizgesi olmamıştır. Mantık, metafizik,

[5] Singer, Hegel, s. XV.

doğa felsefesi, anlık felsefesi, tüze, din, tarih felsefeleri, tümü de tek bir dizgede birleştirilmiş, tek bir temel ilkeye indirgenmiştir."[6] Bu temel ilke, öznenin kendisini kurgulama ve kurma sürecinde, eş deyişle oluşum sürecinin içerisinde diyalektik yöntemle birlikte her bir aşamanın öznenin oluşum sürecinde bir uğrak olduğu gerçeğidir. Buradan da anlaşılacağe üzere, Hegel'in tüm felsefe sistemi öznenin dünya karşısında kendisini tüm alanlarda yeniden kurgulaması ve kurması sürecini ifade etmektedir. Hegel'in bilim sistemini oluşturan iki temel taşıyıcı kolondan *Tinin Fenomenolojisi* ve *Mantık Bilimi*, öznenin bütün bir varlığa bakabilen, bütün bir varlığı kendisinde edinen ve bütün bir varlığın derinine inip onun özünü kavrayan öznenin kendisini ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan, Hegel'in bilim sisteminde öznenin kendisini oluşturması ve gerçekleştirmesi süreci, bu ilerleyişte tüm uğrakların edinilmesi ve kapsanıp aşılmasıyla mümkündür. Bunu Hegel *Tinin Fenomenolojisi*'nin önsözünde şöyle ifade etmektedir:

> *Yeni tinin başlangıcı, çok çeşitli oluşum biçimlerinin çok kapsamlı bir tersine dönüşünün ürünüdür, çok dolambaçlı bir yolun ve aynı şekilde çok çeşitli çaba ve çabalamanın bir bedelidir. Bu başlangıç, birbirini takip eden evrelerden ve kendi genişlemesinden kendi içine dönmüş bütündür, bütünün oluşmuş basit kavramıdır. Fakat bu basit bütünün hakikati, uğraklara dönüşmüş şekillenimlerin kendilerini yeniden, ama kendilerini yeni unsurlarında, oluşmuş olma anlamında geliştirmelerinde ve şekil vermelerinde yatmaktadır.*[7]

Hegel'e göre, bilincin her yeni şekillenimi, bir öncekinin içerisinden çıkıp gelen ve kendisini önceki dolayımıyla kuran bir boyuttadır. Bu bakımdan yeni olan, eskinin

---

[6] Sholomo Avineri, "Hegel'e Yeniden Bakış", **Hegel Üzerine Yorumlar I**, çev. Aziz Yardımlı, 3. Baskı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 74.

[7] "Der Anfang des neuen Geistes ist das Produkt einer weitläufigen Umwälzung von mannigfaltigen Bildungsformen, der Preis eines vielfach verschlungnen Weges und ebenso vielfacher Anstrengung und Bemühung. Er ist das aus der Sukzession wie aus seiner Ausdehnung in sich zurückgegangene Ganze, der gewordne *einfache Begriff* desselben. Die Wirklichkeit dieses einfachen Ganzen aber besteht darin, daß jene zu Momenten gewordenen Gestaltungen sich wieder von neuem, aber in ihrem / neuen Elemente, in dem gewordenen Sinne entwickeln und Gestaltung geben." Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. **Phänomenologie des Geistes**, Yay. Gerhard Göhler, Verlag Ullstein, Frankfurt/M, Berlin ve Wien, 1973, (Phänomenologie des Geistes), § 12, s. 18. (Bu cümlenin çevirisi ve bundan sonra, bu tezde kullanılan ve çevirmeni özellikle belirtilmemiş tüm Almanca metinlerin çevirileri Doğan Göçmen tarafından yapılmıştır.)

içerisinden çıkıp gelmekte, kendisinde eskiyi de barındırmakta ve eskiyi kendisinde oluşturarak eskiyi kapsayıp aşmaktadır. Göçmen *Hegel'de Tanrı ve Din Kavramı Üzerine Kısa Bir Deneme* adlı çalışmasında düşüncenin gelişimini, oluşum sürecini ve Hegelci diyalektiğin ne anlama geldiğini şöyle belirtmektedir:

> *Hegel idenin gelişimini ortaya koyarken diyalektik yönteme başvurur. Buna göre, kısaca, her hareketin bir başlangıcı yani konuşu vardır. Başlangıç ancak onun yadsınması sonucu hareket edebilir ve sürecin veya hareketin sonunda yadsımanın yadsıması olarak başlangıçta potansiyel olan tüm ilişkiler, süreç içinde tüm çelişkili ilişkiler kapsanıp aşılarak yeni bir sentezde aktüel bütünlüklü ve tutarlı ilişkiler bütünü olarak bir üst aşamaya taşınır. İşte, burada yeninin bir oluşum süreci olarak ortaya çıkışının sergilenmesinde başvurulan yönteme diyalektik deniyor. Burada söz konusu olan yöntemi yalnızca formel, yalnızca düşünceyi ilgilendiren bir yöntem olarak almamak gerekir. Bir değişim, dönüşüm, kısacası oluşum teorisi olarak diyalektik hem doğada oluşumu hem toplumsal ve tarihi gelişimi ve değişimi hem de düşüncenin gelişimini ve dönüşümünü konu edinmektedir.*[8]

Bu bakımdan yukarıdaki her iki alıntıdan da anlaşılacağı üzere Hegel, bilim sisteminde ve bizzat *Tinin Fenomenolojisi*'nde bizlere bir model sunmaktadır. Bu model üzerinden de bizlerin varlığa karşı evrensel ve genel bir bakışı kazanmamızı istemektedir. Elbette bu genel bakış, kendisinde derinlemesine düşünmeyi de barındırmaktadır. Aksi takdirde karşıtlık, sadece karşıtlık olarak ele alınmak durumunda kalacaktır. Dolayısıyla Hegel açısından, bütüne giden yol ancak karşıt durumların varlığının bizzat ortaya serimlenmesiyle açığa çıkmaktadır.

Jacques D'Hondt *Hegel ve Hegelcilik* adlı eserinde, Hegel'in diyalektik yöntemini şöyle belirtmektedir: "Diyalektik düşünme biçimi –her şey dağılır!- ile onun sayesinde Hegel tarafından elde edilen sonuçlar –hiçbir şey kaybolmaz!- evrilmiştir."[9] Hegel'e göre, diyalektik yöntemde hiçbir şey kaybolmamaktadır. Birbirine karşıt olanlar birbirlerinden kopmaz, tersine birbirlerini birbirlerinde

[8] Doğan Göçmen, "Hegel'de Tanrı ve Din Kavramı Üzerine Kısa Bir Deneme", **Sofist**, Sayı: 2, Nisan 2021, s. 51.
[9] Jacques D'Hondt, **Hegel ve Hegelcilik**, çev. Bayram Işık, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 85-86.

oluşturup gerçekleştirirler. O halde, Hegel açısından, diyalektik düşünme tarzı, felsefeyi ve onun özünü tanımada ve kavramada içkindir. Zira Hegel'e göre önemli olan, diyalektiği gerektiği gibi tanımak ve kavramaktır.[10] Böylesi bir tutum var olanların karşıtlığından bütüne ve senteze nasıl ulaşılabilir sorusunu cevaplayabilmemiz için de bize olanak sağlamaktadır. D'Hondt'un ifade ettiği gibi, "Çağımızda, 'diyalektik felsefe fikrini yeniden öğrenmek' için 'Hegel felsefesine dönmek'ten başka bir yol yoktur."[11] Bu bakımdan Hegel'in diyalektiği, öznenin oluşum sürecinde her bir uğrağın bilinçli olarak edinilmesini şart koşar. Başka bir ifadeyle, süreç içerisindeki her bir aşama tesadüfi değildir, tersine öznenin bilinçliliğinin ve öz-bilinçliğinin genel uğraklarıdır. Dolayısıyla Hegel için hiçbir şey kendi başına varolamaz. Bronowski ve Mazlish'in ifade ettiği gibi, "Hegel'e göre, biz bilincine varıncaya dek gerçeklik diye bir şeyden söz edilemezdi. Biz ancak dış dünya diye bir şeyin bilincinde olduğumuz ölçüde var olabildiğimiz gibi, dış dünya da ancak bu bilgi sayesinde var olabilirdi."[12] Bu bakımdan Hegel'in *Hukuk Felsefesi*'nde ifade ettiği, "*Akli olan gerçektir ve gerçek olan aklidir*."[13] şeylerin yalnızca onları düşünebildiğimiz ölçüde var olabildikleri anlamına gelmekteydi.[14]

Hegel'in *Tinin Fenomenolojisi*'nin önsözünde belirttiği gibi, "Tin hiçbir zaman durağan değildir, tersine, hep ilerleyen bir hareket içindedir."[15] Böylelikle ırmak gibi akan bir insanlık tarihinde insanın kendisini yaratması doğal olarak çizgisel bir ilerleme değildir. Bu ilerleme basit bir şekilde birinden diğerine geçiş değildir, tersine, ilerlemenin kendisi kapsayıp aşarak (*Aufhebung*)[16] ilerlemedir.

---

[10] D'Hondt, Hegel ve Hegelcilik, s. 86.
[11] D'Hondt, Hegel ve Hegelcilik, s. 86.
[12] Bronowski, Mazlish, Leonardo'dan Hegel'e Batı Düşünce Tarihi, s. 668.
[13] G. W. F. Hegel, **Hukuk Felsefesinin Prensipleri**, çev. Cenap Karakaya, 2. Baskı, Sümer Yayıncılık, İstanbul, 2018, (Hukuk Felsefesi), s. 35.
[14] Bronowski, Mazlish, Leonardo'dan Hegel'e Batı Düşünce Tarihi, s. 668.
[15] "Zwar ist er nie in Ruhe, sondern in immer fortschreitender Bewegung begriffen." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 11, s. 18.
[16] *Aufhebung*, eş deyişle kapsayıp aşma, Hegel felsefesinde diyalektiğin bir oluşum süreci olarak düşünülmesini ifade ederken, diğer yandan da Hegel felsefesinde öznenin bir bütün olarak kurgulanması ve kurulması sürecinin bütünlüklü bir yapı kazanmasını olanaklı kılmaktadır. Bir diğer yandan, aufhebung, öznenin kurgulanış ve kuruluş sürecinde her bir oluşum uğrağının özne tarafından kapsanıp aşılarak edinilmesi olarak karşımızdadır. Dolayısıyla kavram, ilerlemenin çizgisel bir ilerleme olmadığını, tersine, bütünlüklü ve kapsayıcı bir ilerleme olduğunu ifade etmesi açısından önemlidir. Zira aufhebung kavramını en iyi Hegel'in *Tinin Fenomenolojisi*'nin önsözünde ifade ettiği tomurcuk örneği ile kavrayabiliriz. Ayrıca Bkz. Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 2, s. 13. , Öbür taraftan *Tinin*

Kapsayıp aşarak ilerleme, Hegel felsefesinde diyalektik düşünümün bir oluşum sürecinin sonunda gerçekleştiğini ve diyalektiğin öznenin kuruluş sürecinde bütünlüklü bir yapıda olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Hegel açısından, bütünün içinde basit olanı, tümelin içinde tikel olanı, genelin içinde özel olanı kavramak ancak süreç içerisindeki uğrakların her birinde durup kalarak ve her bir uğrağın bir sonraki uğrağı kapsayıp aşarak ilerlediğini ve derinleştiğini bilerek mümkündür.

Bu çalışmada genel olarak *Tinin Fenomenolojisi*'nde öznenin teorik kuruluşunun problemleri üzerinde durulmuştur. Tezimizin birinci bölümünde, *Tinin Fenomenolojisi*'nde öznenin teorik kuruluşu, Hegel tarafından sırasıyla bilinç, öz-bilinç ve akıl mantıksal bölümleriyle ortaya konmuştur. Bizzat Hegel'in ortaya koyduğu mantıksal sistematikten yola çıkarak, bu çalışmanın ilk bölümünü "Bilinç" üst başlığı oluşturmaktadır. Bilincin teorik şekillenimleri olarak da 'Duyusal Kesinlik', 'Algı' ve 'Kuvvet ve Anlama Yetisi' bölümleri ele alınarak öznenin teorik kuruluşunun ilk mantıksal bölümü ortaya konulmuştur. Bu ilk mantıksal bölümde Hegel tarafından, öznenin kendisini kurgulama ve kurma sürecinde genel olarak felsefe tarihinde Descartes, Berkeley, Locke, Hume ve Kant'ın özne kavrayışları Hegel tarafından eleştirilerek ve aynı zamanda kapsayıp aşılarak Hegel'in özne kavrayışı açığa çıkarılmıştır.

Bu çalışmanın ikinci bölümünü "Öz-bilinç" bölümü oluşturmaktadır. Öznenin bilinci kendinde edinmesiyle bilinçli bir özne haline gelmesi demek, dünyanın kavramını kendinde edindiğini, fakat henüz kendisinin bizzat bilincine varmamış olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan bilincin bir üst aşaması olarak öz-bilince geçiş zorunludur. Öz-bilinç aşamasında özne kendisinin bizzat bilincine varacak ve kendisini diğeri dolayımıyla kurmanın ne demek olduğunu kavrayacaktır. Diğer bir ifadeyle, bir öz-bilincin başka öz-bilinçlerle birlikte düşünmesi ve eylemesinin mümkünlüğü üzerine durulacaktır. Hegel açısından, öz-bilinçli öznenin asıl isteği, başka öz-bilinçli bireylerdir. Çünkü nesneye yönelmek artık öz-bilinçli özneyi tatmin etmemektedir. Öznenin nesneye yönelmesi ve

---

Görüngübilimi'nin Türkçe çevirisinde AzizYardımlı, aufhebung kavramını "ortadan kaldırma" olarak çevirirken, Enver Orman bu kavramı "kaldırarak aşma" olarak ifade etmiştir. Ayrıca Bkz. G. W. F. Hegel, **Tinin Görüngübilimi**, çev. Aziz Yardımlı, 5. Baskı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2019, (Tinin Görüngübilimi), s. 119. , Enver Orman, **Hegel'in Mutlak İdealizmi**, Belge Yayınları, İstanbul, 2018, s. 115.

nesneyi tanıyıp bilmesi, öznenin teorik kuruluşunun bilinç şekillenimleriydi. Kendisini oluşum süreci içerisinde aşama aşama ören öznenin artık isteği ise diğer öznelerdir. Öz-bilincin kendi kendisini kurgulayıp kurabilmesi için başka öz-bilinçlere ihtiyacı vardır. Hegel bunu *Tinin Fenomenolojisi*'nde şöyle ifade etmektedir: "*Öz-bilinç doyumuna ancak başka bir öz-bilinçte ulaşır.*"[17] Bu bakımdan çalışmamızın ikinci mantıksal bölümünü oluşturan "Öz-bilinç" bölümünde, öznenin bilinç dolayımıyla kendisinde öz-bilinci nasıl oluşturduğunu ve diğeri dolayımıyla kendini kurmanın, Hegel açısından, özgür özne olma yolunda ne anlama geldiği üzerinde durulacaktır. Diğer taraftan, günümüz modern toplumundahala geçerliliğini koruyan efendilik ve kölelik ilişkisine dair Hegel'in bu ilişkide ortaya koymuş olduğu özgürleştirici perspektif verilmeye çalışılmıştır. Zira Hegel'in temel derdi, bu özgürleştirmeyen ve kısır ilişkiden, öz-bilinçli öznelerin karşılıklı bir tanıma ve tanınma mücadelesi sonucu her iki tarafında özgürleştiği bir yeni ilişkiler sistemi yaratmaktır. Köle çalışması ve emeğiyle birlikte kendisinde oluşan özgürlük perspektifiyle ve kendisinde oluşan varlık bilinci ile hem kendisi kurtulacak hem de efendisini kurtaracaktır. Bu bakımdan 'çağdaş dünyada' ve 'modern toplumda' hala geçerliliğini koruyan efendilik ve kölelik durumuna da Hegelci bir perspektiften bakılarak özgür öznelerin inşasının mümkünlüğü gösterilmeye çalışılmıştır. Bunun ilk koşulu ise her birimizin karşımızdakini çıkar gözetmeden barış içinde sevmemiz gerektiği gerçeğidir.

Bu çalışmanın üçüncü bölümünü ise "Akıl" bölümü oluşturmaktadır. *Tinin Fenomenolojisi*'nde 'Akıl' bölümünün sonuna kadar olan kısımların tümü öznenin teorik kuruluşunu temellendirmektedir. Hegel'e göre akıl, bilincin ve öz-bilincin sentezinden oluşmaktadır ve akıl, bilinci ve öz-bilinci kapsayarak aşmıştır. Dolayısıyla bilinçli ve öz-bilinçli öznenin artık aklı edinmesi gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle, akıl, Hegel açısından, öznenin hem teorik olarak bilinçlenmesinin ve öz-bilinçlenmesinin bir sentezidir, hem de öznenin pratik gerçekleşmesinin zorunlu bir uğrağıdır. Bu bakımdan Hegel'in tin kavramı aklın pratik dışavurumudur. Dolayısıyla bilinçli ve öz-bilinçli öznenin aklı edinmesiyle birlikte yargı gücünü de kendisinde oluşturmuş olmasından dolayı kendisinin teorik kuruluşunu pratik içerisinde sınayacaktır. O halde, bilincin son teorik şekillenimi

[17] Hegel, Tinin Görüngübilimi, § 175, s. 80.

olan akıl dolayımıyla özne, kendisini özgür özne olarak inşa eder ve kendisinde ahlaklılığı (*Sittlichkeit*) temellendirir.

Sonuç olarak, bu çalışmada *Tinin Fenomenolojisi* bir modern özne teorisi açısından yorumlanacaktır. Bu çalışmanın amacı da "*Tinin Fenomenolojisi*'nde Öznenin Teorik Kuruşunun Problemleri" başlığı altında, *Tinin Fenomenolojisi*'nin bir bütün olarak modern özne teorisi oluşunu göstermeyi konu edinmektedir. Bu çalışmada öznenin kuruluşunun yanında, aklın kendisindeki yoksunluğundan kaynaklı bilincin zorunlu olarak tine dönüşmesi dolayımıyla öznenin pratik gerçekleşmesi ve öznenin teorik kuruluşu ile pratik gerçekleşmesinin bir sentezi olarak mutlak bilgi olarak kendisini ortaya koyuşu işlenmeye çalışılacaktır. Başka bir ifadeyle, bu çalışmanın orijinal fikri, öznenin kuruluşu ve kurtuluşu fikridir. Şimdiye kadar Hegel felsefesi *öznel tin*, *nesnel tin* ve *mutlak tin* kavramları çerçevesinde ele alınmıştır. Bu çalışma ise Hegel'in dediğini takip ederek gösterecektir ki; Hegel'in *Tinin Fenomenolojisi*, bu çalışma dolayısıyla öznenin teorik kuruluş sürecini ifade etmekle birlikte, öznenin yalnızca kurulmakla kalmadığını ve nasıl kurtulacağını da ilkesel olarak sunmaktadır. Bu çalışmadan çıkarılabilecek genel sonuç ise öznenin teorik kuruluşu dolayımıyla pratikte kendisini sınaması, dolayısıyla pratikte kendisini gerçekleştirmesi ve öznenin teorik kuruluşunun ve pratik gerçekleşmesinin bir sentezi olarak özgürlüğün en üst uğrağı olan mutlak bilgiyi öznenin bizzat kendisinde edinmesi sürecidir.

Öbür taraftan, her birey kendi yaşamının öznesidir ve bu yaşamı olağanca akışında ve bazı değerler üreterek, daha doğrusu bazı değerler etrafında yaşamaktadır. Bu bakımdan öznenin yaşamdaki tüm zorluklara inat kendi oluşumunu derinleştirmesi ve sürekli olarak umudu canlı tutması gerekmektedir. Hegel, *Tinin Fenomenolojisi*'nin önsözünde bunu şöyle ifade eder: "Ölümden çekinen ve kendisini tahribattan saf kalıp koruyan değil, tersine, ona katlanabilen ve kendini onda tutabilen yaşam, tinin yaşamıdır."[18] Bu bakımdan Hegel için özne, yaşamı anlamlı kılaraktan yaşamak isteyen öznedir. Yaşamın tadı ve yaşamanın gerekliliği ise işte bu mücadele durumunun bir sonucu olarak ortaya çıkıyordur.

[18] "Aber nicht das Leben, das sich vor dem Tode scheut und von der Verwüstung rein bewahrt, sondern das ihn erträgt und in ihm sich erhält, ist das Leben des Geistes." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 32, s. 29. Ayrıca Bkz. Oruç Aruoba, **de ki işte**, 14. Basım, Metis Yayınları, İstanbul, 2020, s. 15.

BİRİNCİ BÖLÜM
BİLİNÇ

1.1.ÖZNENİN KURULUŞUNUN İLK AŞAMASI OLARAK DUYUSAL KESİNLİK

Hegel'e göre, nesnesi olmayan düşünce, düşünce değildir. Modern özne kendisini Descartes'tan beri bütün bir kainâtın öznesi olarak kuran öznedir. Dolayısıyla modern öznenin kendisini özne olarak tesis etmesinin koşulu, bütün bir dünyayı karşısına alıp düşüncesinin nesnesi etmesidir. Hegel, kendisine bütün bir dünyayı kendisinin kuruluşunun koşulu olarak nesne yapmasını bir süreç olarak kurgular, eş deyişle öznenin kendisini bütün bir dünya ile ilişkili olarak kurması bir süreç içinde olabilecek bir şeydir. Hegel bunu *Tinin Fenomenolojisi*'nde tüm boyutlarıyla kapsamlı bir şekilde ortaya koyar. Hegel açısından, bu kuruluşun bir teorik yanı, bir pratik yanı ve teoriğin ve pratiğin sentezlenmesi sonucu onun "mutlak bilgi" durumu olarak tanımladığı üçüncü boyut ortaya çıkmaktadır. Öznenin kendisini dünya ile ilişkili olarak teorik bakımdan kurması *Tinin Fenomenolojisi*'nde duyusal kesinlik ile başlar ve akıl bölümüyle doruk noktasına ulaşır. Bu bölümde Hegel aynı zamanda felsefe tarihinin belli başlı filozoflarıyla tartışarak öznenin kendisini teorik olarak nasıl kuracağını göstermeyi amaçlar.

Öznenin kuruluşu öncelikle dış dünyanın algılanmasıyla birlikte başlayan bir süreçtir. Dış dünya dediğimiz şey, bizlerden bağımsız olarak var olandır. Dış dünya özneye bağımlı değildir ve özneden ayrı bir varoluşa ve statüye sahiptir. Öznenin dış dünyayı bilmesi Hegel açısından, yaşamsal öneme sahiptir. Buna karşın özne, dış dünyanın 'umrunda' değildir, çünkü o, hep akmaktadır. Fakat özne açısından ise durum hiç böyle değildir. Özne dış dünyayı bilmeli ve onu kendisinde edinmelidir. Öznenin kendisine 'Ben' diyebilmesi için dış dünyayı kendisinde edinerekten oluşum sürecinin bizzat içerisinde olması gerekmektedir. Öznenin bu oluşum sürecinin aktif öznesi olması gerekmektedir. Eğer özne, bu sürecin dışında kalırsa, süreç, özneyi bir selin her şeyi kendine katıp götürmesi ve yutması gibi özneyi de kendine katıp götürecek ve nihayetinde yutacaktır. Öznenin bu yok oluşa doğru gidişe direnebilmesi için öncelikle dış dünyanın bilgisine sahip olması

gerekmektedir. Sürekli akış halinde olan dış dünyada özne kendisini, ona karşı özne olarak kurabilmesi için dış dünyanın kavramına sahip olması gerekmektedir.

Hegel'e göre, *Tinin Fenomenolojisi*'nde öznenin teorik kuruluşu duyusal kesinlik ile başlar, eş deyişle başlangıçta duyusallık vardır. Duyusallıktan sonra ise rasyonellik gelir, fakat rasyonellik, duyusallık içinden çıkmaktadır. Duyusallık en başta ve en temelde olandır fakat duyusallık, en başta ve en temelde olmakla birlikte zorunlu olarak rasyonel kapasiteyle kavrayabildiğimiz özselliğe işaret eder. Çünkü duyusal niteliklerin birliği problemi zorunlu olarak karşımıza çıkar. Rasyonellik ise duyusallığın içinden gelmektedir, eş deyişle rasyonellik, duyusallığın içinde potansiyel olarak bulunmaktadır. Rasyonellik, öznenin teorik olarak kuruluş sürecinde duyusallığı kapsayıp aşmaktadır.

Hegel, duyusal kesinlik aşamasında öznenin kendisini nesneyle ilişkilendirirken "Bu", "Burada" ve "Şimdi" kavramlarıyla çalıştığını dolayısıyla bu kavramların nesneyi tüm boyutlarıyla ve oluşum süreci içinde kavramak için temelde olduğunu, fakat tek başına bunun yetmediğini göstermeyi amaçlamaktadır. Hegel'e göre, özne, kendisini her zaman için dünyayla somut olarak belirli bir mekanda (Burada), belirli bir zamanda (Şimdi) ve belirli bir nesne ile ilişkili olarak (Bu) kurar.

Hegel'in temel bilim sistemini oluşturan iki taşıyıcı kolondan ilki olan *Tinin Fenomenolojisi* duyusal kesinlikle başlar. *Tinin Fenomenolojisi*'nde 'Duyusal Kesinlik' bölümü, bütün bir bilgi oluşum sürecinin başlangıcını oluşturmaktadır, fakat o, bu oluşum sürecinin tamamı değildir. Diğer bir ifadeyle duyusal kesinlik, bilgi ediniminin başlangıcıdır fakat bilginin kendisi değildir. O, sadece başlamış olandır. Başlangıçta olanı ifade eder. Bir diğer taraftan ise başlangıçta bulunan tomurcuk olandır. Başlangıçta olan, oluşum süreci içerisindeki bütün gelişim potansiyellerini kendisinde barındırır. Bu bağlamda başlangıç durumunun kendisini iyi analiz etmek gerekmektedir. Bu analizde hem Aristoteles'i hatırlamak gerekir hem de Hegel'in *Tinin Fenomenolojisi*'nin önsözünde belirttiği bir duruma işaret etmek gerekmektedir. Aristoteles'e göre başlangıç, bir şeyin başlangıcıdır. Aristoteles *Metafizik* adlı eserinde V. Kitapta şöyle der: "İlke, şu anlamlara gelir. 1) Bir şeyin kendisinden hareket etmeye başlanan ilk noktası: Örneğin bir

doğrunun veya yolun her iki ucu, bir ilkedir."[19] Aristoteles'in bu önermesine ilişkin Ahmet Arslan şöyle açıklar: "Arkhe, *ilke*, *hareket noktası*, *başlangıç terimi*, *başlangıç* anlamındadır."[20] Başlangıç, başlamış olanın kendisi değildir. Yani başlamış olan artık geride kalmıştır ve bir yandan da yeni oluşacak olanı içermektedir. Hegel ise bu başlangıç durumunu *Tinin Fenomenolojisi*'nin önsözünde şöyle açıklamaya girişir:

> *Tomurcuk açmaya başlayan çiçekte kaybolur; ve öbürünün beriki tarafından çürütüldüğü söylenebilir, aynı şekilde meyve tarafından çiçek, bitkinin yanlış var olma hali olarak açıklanır ve onun gerçeği olarak öbürü bunun yerine geçer. Bu biçimler sadece birbirlerinden farklılaşmazlar, aynı zamanda birbirlerini, birbirleriyle uyumsuz oldukları için itelerler. Fakat bitkinin akan doğası, farkları sadece birbirini dışlayan değil, aynı zamanda birini diğeri kadar gerekli kılan ve bu aynı zorunluluğun bütünün yaşamı olduğu kadar organik birliğin uğrakları yapar.*[21]

Hegel'e göre, başlangıç, başlangıçtan sonraki oluşacak olan gelişim potansiyellerini bizzat kendinde barındırmaktadır. Yukarıdaki alıntıdan da görüleceği üzere mantıksal içkinlik, bütün bir Hegel felsefesini şekillendiren bir kavramdır. Oluşum süreci içerisindeki her bir uğrak kendisinden sonraki uğrağı zorunlu olarak yaratmaktadır ve her bir uğraktan diğerine geçmek için önceki uğrakta durup kalınması ve o uğrağın özne tarafından edinilmesi gerekmektedir.[22] Süreç içerisinde kopuşlar olabilir ancak Hegel'e göre, her bir uğrağı süreç içerisinde görmek gerekir. Öznenin bizzat kendisini her bir uğrağın içerisine yatırması gerekir. Hegel açısından, bütün, ancak bu şekilde kavranır. Oluşum süreci içerisinde her bir uğraktan sonra nasıl başka bir uğrak zorunlu olarak

---

[19] Aristoteles, **Metafizik**, çev. Ahmet Arslan, 3. Baskı, Sosyal Yayınları, İstanbul, 2010, s. 234.
[20] Bkz. Aristoteles, Metafizik, s. 234.
[21] "Die Knospe verschwindet in dem Hervorbrechen der Blüte, und man könnte sagen, daß jene von dieser widerlegt wird; ebenso wird durch die Frucht die Blüte für ein falsches Dasein der Pflanze erklart, und al sihre Wahrheit tritt jene an die Stelle von dieser. Diese Formen unterscheiden sich nicht nur, sondern verdrangen sich auch als unvertraglich miteinander. Aber ihre flüssige Natur macht sir zugleich zu Momenten der organischen Einheit, worin sie sich nicht nur nicht widerstreiten, sondern eins so notwendig als das andere ist, und diese gleiche Notwendigkeit macht erst das Leben des Ganzen aus." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 2, s. 14.
[22] Bkz. Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 12, s. 18.

geliyorsa bütün bir *Tinin Fenomenolojisi* için de yalnızca duyusal kesinlik ile durup kalınamaz. Yani yalnızca mesele, karşımdaki nesnenin kendi varoluşunda varlığını bir şekilde devam ettirmesi ve benim onu algılamam değildir. *Tinin Fenomenolojisi*'nde öznenin bilgi edinim süreci duyusal kesinlik ile başlamıştır ve ondan sonra da devam edecektir.

Tinin Fenomenolojisi'nde temellendirilen özne felsefesinin temelinde bulunan 'Duyusal Kesinlik' bölümü, öznenin ontolojik ve epistemolojik bakımdan kuruluşunun en temelinde yer alır. Zira Hegel'e göre, ontolojik kurgulama epistemolojik belirlemeden önce gelir. Bu konuda Hegel'in önemli kaynaklarından bir tanesi Aristoteles'tir. İnsan var olduğu için bilgiyi amaçlar. İnsanın dünyada ve dünya karşısında kendisini tesis edebilmesinin koşulu bilmeyi amaçlamasıdır. Aristoteles *Metafizik* adlı eserine şöyle başlamaktadır: "Bütün insanlar, doğal olarak bilmek isterler."[23] Öbür taraftan, Aristoteles *Fizik* adlı eserinde ifade ettiği gibi, "İlkeleri, nedenleri ya da temel öğeleri olan her araştırma alanında bilmek ve kavramak bunları anlamakla sözkonusu olduğuna göre (çünkü ilk ilkeleri, ilk nedenleri, temel öğeleri bildiğimizde her bir nesneyi bildiğimizi düşünürüz)."[24] O halde, Aristoteles'e göre, bir şey varsa o şeyin ilkeleri, nedenleri ve öğeleri vardır. Var olan şeyin ilkesi, onun taşıyıcısıyken; nedeni, onu var eden şey ve öğeleri ise var olanın temel yapı taşlarıdır. Dolayısıyla bilmek, var olanı bilmek demektir. Bir diğer ifadeyle bilmek, var olanı taşıyan şeyi, onu var eden şeyi ve var olanın temel yapı taşlarını bilmektir. Bu açıdan, var olmak, bilmeyi önceler. Örneğin bir çiçeğin çiçek oluşunun bize göründüğü halinden önce, o çiçeğin çiçek haline gelene kadar ki bir oluşum süreci vardır. Bir diğer ifadeyle, o çiçeğin çiçek olarak görünüp bilinmeden önce, çiçeğin ontolojik olarak geride bırakmış olduğu bir süreç vardır. Bunu Aristoteles, *Fizik*'te şöyle ifade eder: "Nitekim bizce bilinir olanlarla mutlak anlamda bilinir olanlar aynı değil."[25] O halde, yukarıda ifade ettiğimiz gibi, ontolojik süreç, ona ilişkin bilgi ediniminden önce gelir. Hegel'de *Tinin Fenomenolojisi*'nde bilginin nasıl bilimsel olabileceğini, bilginin nasıl bilimselleştirilebileceğini ve buna dayalı olarak nasıl bir bilimsel bakış yakalanabileceğini göstermeyi amaçlar.

[23] Aristoteles, Metafizik, s. 75.
[24] Aristoteles, **Fizik**, çev. Saffet Babür, 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 9.
[25] Aristoteles, Fizik, s. 9.

Hegel'e göre özne, nesneyi bilmek zorundadır. Özne, nesneyi bilmez ise kendisini de bilemez. Kendisini bilmeyen özne, kendi kendisinin bilgisine de varamaz. Özne, nesnenin veya eşyanın veya şeyin bilgisine sahip olmazsa öznenin kendi varlığına anlam vermesi mümkün olmayacaktır. O halde, öznenin eşyanın bilgisine sahip olması ve onu kendinde edinmesi aslında öznenin var olup olmama meselesidir. Şeyin bilgisini edinemeyen insanın kendini var etme ve gerçekleştirme koşulu da oluşmamış olacaktır. Elbette insanlar, bizler birçok şeyleri bilmeden hayatımızı bir şekilde devam ettirebiliriz. Alışkanlıklarla, edindiğimiz deneyimlerle, içinde bulunduğumuz tecrübeyle vesaire ilişkilendirdiğimiz bir yaşam, doğru da olabilir. Bu yaşam o yaşayanı sonuca da götürebilir. Fakat eğer bilgi söz konusuysa ve bilginin edinilmesi, onun öğrenilmesi söz konusuysa nesne zorunlu olarak bilinmelidir. Çünkü nesne bilinmez ise bilgi var değildir. O, bilginin yok halidir. Bilgiyi edinemeyen ve kendinde var edemeyen özne, kendi öznelliğiyle var değildir. Öznenin öznelliği bakımından nesnenin bilgisine sahip olmak, nesneyi edinmiş olmak anlamına geliyor. Buradaki epistemolojik başarı, insanın var olup olmama meselesidir. Dolayısıyla insan açısından bu bilme durumu, bir var olma durumudur. O halde, epistemoloji bir var olma durumunu yansıtmaktadır.

Epistemoloji kendisinde aynı zamanda ontolojiyi de içermektedir. Diğer bir deyişle, bilimsel çabanın ontolojik kuruluşu epistemolojiyi de kapsamaktadır. Bu bağlamda Hegel'in söylemek istediği şudur: İnsan bilmezse var olamaz. Özne tarafından nesnenin bilgisini edinmek demek, öznenin kendi bilinçli ve öz-bilinçli varlığını mümkün kılması anlamına gelmektedir. İnsanın şeyin veya eşyanın bilgisine sahip olması demek, insanın kendi öznelliğini ve bireyselliğini de mümkün kılması demektir. Özne bildiği oranda ve bilgiyi edindiği oranda varlığa kendi mührünü basabilecektir.

Hegel, *Tinin Fenomenolojisi*'nde bizzat şöyle belirtir: "Biz kendimiz de *dolaysız* veya *alımlayan* olarak davranmak zorundayız; eş deyişle onun kendisini sunduğu gibi kendisinde hiçbir şeyi değiştirmemeliyiz ve kavramayı enine boyuna düşünmeyle karıştırmamalıyız."[26] O halde, Hegel'in demek istediği, özne, nesneyi

[26] "Wir haben uns ebenso *unmittelbar* oder *aufnehmend* zu verhalten, also nichts an ihm, wie es sich darbietet, zu verandern, und von dem Auffassen das Begreifen abzuhalten." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 90, s. 65.

olduğu gibi algılamalıdır. Algılama aşamasında özne, nesneye kendisinden en ufak bir şey katarsa o zaman gerçeğin bilgisini en başından çarpıtmış olur. Bir başka ifadeyle, özne, nesnenin bilgisini kendinde edinmeye çalışırken öncelikle kendisini nesneden soyutlamalıdır. Öznenin kendisini soyutlaması derken, yani sanki öznenin kendisi yokmuş gibi nesneye bakmalıdır. Öznenin kendisi yokmuş gibi nesneye yönelmelidir. Bu açıdan öznenin nesneyi olduğu gibi kavraması gerekmektedir, eş deyişle özne, nesneye kendisinden bir şey katmamalıdır. O halde, özne, kendi günlük yaşamında ne kadar aktif olursa olsun ve kendi nesnesine bilinçli olarak yönelmiş olursa olsun sanki kendisi yokmuş gibi nesneye yönelmelidir. Bu bir anlamda nesneyi olduğu gibi kabul etme durumudur. Nesne hiçbir zorlama, tahakküm ve baskı olmadan kendisi ne ise bizzat o şekilde kendisini sunmalıdır. Hegel açısından, özne ilk bakışta nesneyi değiştirip dönüştürmeye çalışmamalıdır. Bir başka ifadeyle, öznenin nesneyi manipüle etmesi, öznenin nesneye *a priori* yargılarla yaklaşmaya başladığı zaman ortaya çıkacaktır. Hegel'e göre özne, nesneye *a priori* yargılarla yaklaştığı zaman ve onu bu şekilde kavramaya çalıştığı zaman nesneye bir biçim ve hal verme durumu oluşmaktadır. Bu bakımdan Hegel, Kant'tan farklı olarak nesneye a priori yargılarla yaklaşmayı önermez. Sebastian Ostritsch *Dünyanın Filozofu Hegel* adlı eserinde bunu şöyle belirtir: "Bu durumda bilinebilecek her şey yalnızca bilgi edinme aracımızın işlenmesinden sonra *bize* göründüğü gibi gerçektir."[27] Hegel, Kant'ın yaklaşımını ilkesel bir eleştiriye tabi tutar. Kant'ın yaklaşımına göre, ilk önce insanın bilme yetisinin sınırını ölçmek gerekmektedir. Hegel'e göre ise bunun temelsiz ve son derece ağır sonuçları vardır. Kant, bir taraftan bilgi edinmeyi bir çeşit araca indirgemektedir, diğer taraftan ise bilgi edinme kapasitesi nesnenin kendisi daha alımlanmadan işlendiği için önceden belirlenmiştir. Bu, Hegel'e göre, öznenin bilgi edinme kapasitesinin üzerinde son derece sınırlayıcı bir etkide bulunmaktadır. Çünkü Hegel'e göre, eğer nesneyi ilk bakışta olduğu gibi almazsanız, onu kendi oluşundan ve kendi olma durumundan koparırsınız. Bu açıdan özne, nesnenin doğru ve tam bilgisine ve onun kavramına ulaşamaz. O halde, özne, nesnenin kavramına ulaşabilmesi için sanki kendisi yokmuş gibi, kendisini soyutlayarak, bu

[27] "Alles, was man dann wissen kann, ist nur die Wahrheit, wie sie – nach Bearbeitung durch unser Erkenntniswerkzeug – *für uns* erscheint." Sebastian Ostritsch, **Hegel Der Weltphilosoph**, Ullstein Buchverlage, Berlin, 2020, s. 93.

aşamada kendisinden en ufak bir şey katmadan nesneyi olduğu gibi algılamalıdır. Öznenin bu tavrı sergilemesi aynı zamanda onun, nesneyi manipüle etmemesi durumudur. Dolayısıyla öznenin ilk bilgi ediniminde nesneye yaklaşma tarzı, onu manipüle etmeden ve onda oluşacak bir yanılsamaya yer vermeden kendisini ondan soyutlamaya çalışan bir tarzdır.

O halde, öznenin, nesnenin kavramına ulaşabilmesi ve onun kavramını kendisinde edinebilmesi için nesneyle ilişkisinde herhangi bir yanılsamaya yer vermeden, bir manipülasyon yaratmadan, sanki öznenin kendisi yokmuşçasına nesneyi özgür bırakması gerekir. Nesnenin bu özgürlüğü ise nesnenin kendisini her yanıyla ve bütün boyutlarıyla ortaya sermesi ve açımlaması anlamına gelecektir. Nesnenin kendisini her haliyle bize sunabilmesinin de ön koşulu, yukarıda da ifade edildiği gibi, öznenin kendisini nesneden soyutlamaya çalışmasıdır. Bu, algılamanın ön koşuludur, eş deyişle insanın veya öznenin kendisini nesneyle epistemolojik olarak ilişkilendirmesinin ön koşuludur. O halde özne, Hegel açısından, kendi dışında hali hazırda bulunan dış dünyaya ilk bakışta müdahale etmemelidir. Özne nesnesini ilk düşünüşte onu olduğu gibi o, her nasılsa onu o şekilde almalıdır. Yani özne, kendisini nesneye katmadan ve nesneyi bir bütün olarak alması gerekmektedir. Dolayısıyla *Tinin Fenomenolojisi*'nin daha başlangıç ve tomurcuk aşaması olan duyusal kesinlik bölümü, öznenin sürecin sonunda nasıl kurulacağının ve nasıl kurtulacağının da oldukça şeffaf bir zeminde yürütüldüğünü şimdiden bizlere göstermektedir. Bu plastik zeminden kastedilen, öznenin, nesneyi olduğu gibi tanıması durumudur. Öznenin nesneyi ilk aşamada hiçbir farklılığa uğratmadan, onu değiştirip dönüştürmeden pür haliyle kabul etme durumudur. Bu bakımdan, nesnenin olduğu gibi, var olduğu haliyle ele alınması demek, öznenin epistemolojik yanılsamaya düşmemesi anlamına gelmektedir.

Hegel, 'Duyusal Kesinlik' bölümünde bir yandan öznenin kendisini dünyada nesne karşısında epistemolojik olarak nasıl konumlandırması gerektiğini göstermeye çalışırken, aynı zamanda felsefe tarihinin ortaya atmış olduğu bir probleme, yani Berkeley'in ortaya atmış olduğu "esse est percipi"[28] ilkesine yanıt vermektedir. Hegel bu bağlamda Berkeley'i ilkesel bir eleştiriye tabi tutar. Diğer

[28] George Berkeley, **İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme**, çev. Levent Özşar, 3. Baskı, Biblos Yayınları, İstanbul, 2018, s. 47.

bir ifadeyle, *Tinin Fenomenolojisi*'ndeki 'Duyusal Kesinlik' bölümü aynı zamanda bir Berkeley eleştirisi olarak okunabilir. Paul Cobben *Hegel-Lexikon*'da kaleme almış olduğu *Bilinç* maddesinde bunu şöyle belirtmektedir: "Bu nedenle duyusal kesinliğin epistemolojik tavrı Berkeley'in 'esse est percipi'si ile kıyaslanabilir."[29] Zira *Tinin Fenomenolojisi*'nde duyusal kesinlik bölümünün daha ilk paragraflarından itibaren üstü kapalı olarak Berkeley göndermeleri bulunmaktadır. Bunlardan birini Hegel şöyle gösterir: "Duyu pekinliğinin somut içeriği onu dolaysızca en varsıl bilgi olarak, giderek sonsuz varsıllığın bir bilgisi olarak gösterir."[30] Burada Hegel tarafından anlatılmak istenen, duyusal kesinliğin doğrudan kendisini en zengin bilgi edinimi olarak göstermesi ve duyusal kesinliğin her şeyin bilgisi olmasıdır. Bu noktada Hegel'in demek istediği, evet duyusal kesinlik en baştadır, algılamak en baştadır fakat bunun sonsuz zenginlikte bir bilgi edinimi olarak kavranması mümkün değildir. Duyusal kesinlikte eşya burada bulunmaktadır. Hegel'e göre, nesnenin burada bulunması ise onun varlığının kanıtlanması anlamına gelmez. Çünkü o, sadece burada durmaktadır. Bu var olma durumu onun basit dolayımsızlığıdır. Hegel *Tinin Fenomenolojisi*'nde duyusal kesinlik aşamasında bu düşüncesini şöyle gösterir: "Şey vardır, çünkü o sadece var olduğu için vardır; o vardır; duyusal bilgi için önemli olan budur; ve bu saf varlık veya bu basit dolayımsızlık onun gerçekliğini oluşturur."[31]

Öbür taraftan, Hegel, felsefede Berkeleyci bakışı başa koymuştur, fakat bu başlangıç, Hegel açısından, öznenin kuruluşunun gerekli olan tüm epistemolojik koşullarını yerine getirmeye yetmez. Algılamak en baştadır, fakat algılamak, özne açısından tek başına varolmak demek değildir. O halde, öznenin kendisini kurmasını ve gerçekleştirmesini bir süreç olarak düşünmek gerekmektedir. Başlangıç vardır, süreç vardır ve son vardır. Başlangıç bütün var olma potansiyellerini kendisinde barındırır, fakat sadece başlangıç bize mutlak olanı

[29] "Die epistemologische Position der sinnlichen Gewissheit lässt sich deshalb mit Berkeleys 'esse est percipi' vergleichen." Paul Cobben, "*Bewußtsein*", **Hegel-Lexikon**, Yay. Paul Cobben, Paul Cruysberghs, Peter Jonkers, Lu De Vos, WBG, Darmstadt, 2006, s. 162.
[30] Hegel, Tinin Görüngübilimi, § 91, s. 45.
[31] "Ich, nicht die Bedeutung eines mannigfaltigen Vorstellens oder Denkens, noch die Sache die Bedeutung mannigfaltiger Beschaffenheiten; sondern die Sache *ist*; und sie *ist*, nur weil sie *ist*; sie *ist*, dies ist dem sinnlichen Wissen das Wesentliche, und dieses reine *Sein* oder diese einfache Unmittelbarkeit macht ihre *Wahrheit* aus." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 91, s. 65.

veremez. Dolayısıyla Hegel açısından, öznenin oluşum süreci içerisindeki uğrakları tek tek görmeli ve bu uğrakların birbirleriyle ilişkileri ortaya konmalıdır. Bu bakımdan Berkeley, bütün bir oluşum sürecinin kendisini gözden kaçırmıştır. Çünkü o, bilgi edinme sürecini en başta algılamak ile sınırlamıştır. Hegel açısından ise bilgi edinmek algılama ile başlar ama algılamak ile bitmez. Bilgi edinme sürecinin üst uğrağını bilinç ve öz-bilinç ile birlikte akıl oluşturur. Berkeley'in bu bağlamda başlangıçta olanı, kesin ve mutlak olarak sunması bir yanılsamadır. Bir diğer taraftan da Berkeley'in bilgi edinim sürecinde algılamayı başa koyması da doğrudur. Yani o, bir anlamda duyusal kesinliği bilgi edinim sürecinin en başına yerleştirmiştir. Birinci durum bakımından Hegel, Berkeley'in eksik kalmış yerini işaret ederek onu eleştirmekte; ikinci durumda ise Berkeley'in hakkını ve felsefi olarak tarihsel kazanımını kendisine teslim etmektedir.

Hegel kendi felsefi düşüncesini ortaya koyarken ve felsefi sistemini temellendirirken hiçbir şeyi dışarda bırakmamaktadır. Söz gelimi Hegel, şu, yanlıştır, o, dışarıda bırakılabilir, şu, görmezden gelinebilir veya bu, eksiktir onu dışarda bırakayım demez. Böyle bir yaklaşımı tasvip etmez. Bunu bilimsel bir yaklaşım olarak görmez. Bu tür yaklaşımlar Hegel'e göre, felsefe tarihine yüzeysel bir yaklaşımdır. Çünkü Hegel'e göre, en yanlış olanda bile bir gerçek payı bulunabilmektedir. Yanlış, yanlış olduğundan ötürü kenara atılamaz ve o, dışarıda bırakılamaz. En yanlış olanın bile felsefenin inşasında içerilmesi gerekir. Çünkü gerçek olan, tarihsel olarak yanlışa dönüşür ve gerçek de o yanlışın içerisinden ortaya çıkar. Hegel'in *Tinin Fenomenolojisi*'nin önsözünde de ifade ettiği gibi,

> *Gerçek olan ile yanlış olan arasındaki karşıtlığa dair kanı ne kadar sabit olursa, var olan felsefi bir sisteme karşı o oranda destekleme veya karşı çıkma beklenir ve bu konuda yapılacak bir açıklamada sadece biri veya diğeri görülür. Böyle bir açıklama felsefi sistemlerin farklarını, gerçeğin ilerleyen gelişimi olarak görmez, çünkü o, farklılıkta sadece çelişkiyi görür.*[32]

[32] "So fest der Meinung der Gegensatz des Wahren und des Falschen wird, so pflegt sie auch entweder Beistimmung oder Widersprüche gegen ein vorhandenes philosophisches System zu erwarten, und in einer Erklärung über ein solches nur entweder das eine oder das andre zu sehen. Sie begreift die Verschiedenheit philosophischer Systeme nicht to sehr als die fortschreitende Entwicklung der Wahrheit, als sie in der Verschiedenheit nur den Widerspruch sieht." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 2, ss. 13-14.

Gerçek, kendisinde yanlışı barındırabilendir. Gerçek ve yanlış, Hegel'e göre, birbiri içerisinde düşünülmelidir. Dolayısıyla yöntemsel olarak bir şeyi kendi karşıtıyla beraber düşünmek gerekmektedir. Bir şey, kendi zıttı ile mümkündür. Hegel felsefesinde bu bağlamda Herakleitosçu bir düşünüş söz konusudur.[33] Hegel *Dünya Felsefe Tarihi Üzerine Dersler*'inde bunu şöyle ifade eder: "Herakleitos'a bu nedenle derin bir filozof olarak genel bir saygı gösterilmiş ve hatta o bundan ötürü yerilmiştir. Kara burada görünüyor; Herakleitos'un hiçbir önermesi yoktur ki *Mantık*'ımda benimsemiş olmayayım."[34] Hegel'in bu yaklaşımını, Herakleitos *Fragmanlar* adlı eserinde şöyle dile getirir: "Karşıt olan şeyler bir araya gelir ve uzlaşmaz olanlardan en güzel uyum doğar. (Her şey çatışma sonucunda meydana gelir.)"[35] O halde, Herakleitos'a göre çatışma veya savaş, varlığın özünü oluşturan şeydir. Başka bir deyişle, varlığın özünü oluşturan şey karşıtların birliğidir. Bu çatışma ve karşıtların birliği ilerlemeyi sağlayacak olandır. Bu bağlamda Hegel'in *Dünya Felsefe Tarihi Üzerine Dersler*'inde ifade ettiği gibi, "Gereken ve Herakleitos'un gerçekleştirmiş olduğu ilerleme, ilk dolaysız düşünce olarak Varlıktan ikinciye, Oluş kategorisine ilerleyiştir. İçinde karşıtların birliği söz konusu olduğundan, bu ilk somuttur, Mutlaktır."[36] Varlığın bir bağlama oturtulması ve bir uyum içerisinde kendini gerçekleştirmesi aynı zamanda bir uyumsuzluğun olması gerektiğini şart koşar. Dolayısıyla Herakleitos felsefesinde olduğu gibi Hegel felsefesinde de gerçeğin ortaya çıkma süreci, kendisinde yanlışlığı da barındırmakta olan bir süreçtir. Bu süreçte ise benzerlikleri ve farklılıkları bir arada düşünmek gerekmektedir. Hegel gerçek ve yanlış derken, mantıksal bir tutarsızlıktan bahsetmemektedir. Bu açıdan Hegel'in felsefi sisteminde benzerlikleri ve farklılıkları birlikte düşünüp, ilerlemenin kaynağının da bu olduğunu kavramak gerekir.

---

[33] Hegel, Herakleitos'un "Oluş" kavramını ve bu kavramın içerisinde potansiyel olarak bulunan "Süreç" kavramını kendi felsefi sistemi içinde kurmuştur. Hegel birçok eserinde de (Felsefe Tarihi I, Felsefe Tarihi II) Herakleitos felsefesinin kendi felsefi sistemine yedirildiğini açıkça ifade eder.

[34] G. W. F. Hegel, **Felsefe Tarihi: Thales'ten Platon'a Grek Felsefesi Cilt I**, çev. Doğan Barış Kılınç, 2. Baskı, NotaBene Yayınları, İstanbul, 2018, (Felsefe Tarihi Cilt I), ss. 255-256.

[35] Herakleitos, **Fragmanlar**, çev. Cengiz Çakmak, 2. Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 45.

[36] Hegel, Felsefe Tarihi Cilt I, s. 255.

Kant, erken dönem metinlerinde negatif olanın yalnızca eleştirmek anlamına gelmediğini söyler. Eleştirmek demek, eleştirilenin yerine pozitif olanı koyabilmek demektir. Dolayısıyla eleştirmek negatif olandır. Öznenin teorik kuruluş sürecinin kendisi de içerisinde negatifi bulunduran ve barındıran bir süreçtir. Zira öznenin oluşum sürecinin negatif olanla ilişkisini görmek ve bunun bir olumluyu yakalaması ve gelişimin ve oluşumun yok sayılamaz bir parçası olduğunu iyi kavramak gerekir. Hegel, *Tinin Fenomenolojisi*'nde bu bağlamda şöyle demektedir: "Fakat bu kibirlilik sadece bu içeriğin kibirli olduğunu dile getirmez, tersine aynı zamanda, bu kavrayışın kendisi de kibirlidir; zira bu kavrayış kendi içinde pozitif olanı görmeyen negatif olandır."[37] Bu bakımdan Hegel'e göre, oluşum sürecinin kendisinin yalnızca tek bir boyuttan ve kısır bir döngüden oluştuğunu söylemek, kibirlilikten başka bir şey değildir. Halbuki Hegel açısından, oluşum sürecinin kendisi içerisinde negatif olanı barındırırken bu negatifliğin aynı zamanda pozitif olanı içermekte olduğunu ifade etmektedir. Hegel yukarıdaki alıntının devamı niteliğinde şunu söyler:

> *Bu yansısal düşünüm, kendi negatif olanının kendisini içerik olarak kazanamadığı için eşyanın kendisinde değildir, tersine, hep onun ötesindedir; bu nedenle o hep boş olanın iddiası ile içerik dolu kavrayıştan daha ileride olduğunun kibir dolu fantezisine sahiptir. Bu nedenle, biraz önce gösterildiği gibi, kavrayan düşünmede negatif olan içeriğin kendisine aittir ve hem onun içkin hareketi ve belirlenimi olarak hem de bütün olarak pozitiftir. Sonuç olarak kavranırsa, o, bu hareketten bu tarafa doğru gelendir, belirli negatif olandır ve böylelikle aynı zamanda pozitif bir içeriktir.*[38]

[37] "Diese Eitelkeit drückt aber nicht nur dies aus, daß dieser Inhalt eitel, sondern auch, daß diese Einsicht selbst es ist; denn sie ist das Negative, das nicht das Positive in sich erblickt." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 59, s. 44.

[38] "Dadurch, daß diese Reflexion ihre Negativität selbst nicht zum Inhalte gewinnt, ist sie überhaupt nicht in der Sache, sondern immer darüber hinaus; sie bildet sich deswegen ein, mit der Behauptung der Leere immer weiter zu sein als eine inhaltsreiche Einsicht. Dagegen, wie vorhin gezeigt, gehört im begreifenden Denken das Negative dem Inhalte selbst an und ist sowohl als seine *immanente* Bewegung und Bestimmung, wie als *Ganzes* derselben das *Positive*. Als Resultat aufgefaßt ist es das aus dieser Bewegung herkommende, das *bestimmte* Negative, und hiemit ebenso ein positiver Inhalt." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 59, s. 44.

Hegel'e göre, içeriğin bizzat kendi hareketi aslında kendinde negatif olanı barındırmaktadır. Negatif olan, hareket ettirendir. Oluşum süreci kendi içerisinde bizzat eşyanın içkin mantığıyla özdeşleşmektedir. Oluşum sürecinin kendisi hem negatif olanı içeriyor, onu yıkıyor, parçalıyor ve çözümlüyor hem de onu yeniden ve yeni şekillenimlerinde kurguluyor, kuruyor ve yapıyor. Hegel'e göre özne, oluşum sürecinin içkin bir öznesidir. Öznenin teorik kuruluşu ise öznenin oluşum süreci içerisinde kendini negatiflikle inşa etmesi ile ilintilidir. Zira Hegel açısından, oluşum süreci içerisinde ilerlemenin kaynağı bizzat negatifin gözüyle bakabilen ve eyleyebilen öznedir. Hegel'e göre, negatif olan, öznenin kendisini dünya ile ilişkilendirmesi bakımından onun teorik kuruluşunun aşamalarını mümkün kılandır.

1.1.1. Duyusal Kesinlikte Görünenin Derininde Yatan Anlam

Bir şeyin varlığını tüm yönleriyle ortaya koymak aslında o varlığı oluşturan bütün durumların, yapıların, ilişkilerin ve süreçlerin bilinmesi ile mümkündür. Varolanı (*Dasein*) varolarak ortaya koymak ancak onun kavramına ulaşmakla mümkündür. Hegel'in *Tinin Fenomenolojisi*'nde sunmuş olduğu 'Duyusal Kesinlik' bölümünün de böyle bir işlevi vardır. Hegel, duyusal kesinlikte varlığın bütününe doğru gelişme gösteren bir potansiyel olduğundan hareket eder. Diğer bir ifadeyle, duyusal kesinlikte görünenin ardında bir öz (*Wesen*) vardır. Örneğin bir elmayı elma yapan, onun tadı, şekli, rengi, yumuşak veya sert oluşudur. Duyusal kesinlik aşamasında sadece elmanın görünen biçimiyle algılanmaz. Elmadaki tadın, şeklin, rengin vesaire tüm bu nitelikleri mümkün kılan bir oluşum sürecinin olduğunu, oluşum sürecinde de vücuda gelen bir özün olduğu gözden kaçırılır. Bir başka ifadeyle, elma derken veya kuş derken sadece tikel olan göz önünde canlandırılır. İşte, Hegel'in bu noktada söylediği şey, biz nesneleri algılarken sadece görünen (*Erscheinung*) kısımla yani yüzeyde kalan kısımla ilgileniriz. Oysa bir de onun derininde yatan bir yönü vardır. Bu yön ise o nesnenin özünü oluşturan şeydir. O halde, duyusal kesinlik, tüm bir bilgi edinim sürecinin başında dahi olsa özneyi varlığın en derinine çekmektedir. Bu bakımdan insan, kendi epistemolojik çabasının hangi aşamasında olursa olsun varlığın sadece yüzeysel kısmının

yanında bir de onun daha derininde yatan bir özün olduğunu insanın kavraması gerekir.

Hegel'e göre özne, epistemolojik çabasının en başında bile bir öz kavramıyla çalışmaktadır. Epistemolojik çaba kendisini zorunlu olarak ontolojik temellere oturtmaktadır. Hegel açısından, özne kendi nesnesini sadece görünen yanıyla ele almaz, tersine onu bir bütün olarak kavrar. Hegel *Tinin Fenomenolojisi*'nde şöyle ifade eder: "O halde, nesnenin gerçekten de, duyusal kesinlikte bile, bir bütün öz olarak görülmesi gerekmektedir ki, nesne duyusal kesinlik tarafından öz olarak gösterilir."[39] Dolayısıyla bilgiyi kendinde edinmek isteyen öznenin duyusal kesinlik aşamasında bile varlığın kendisini tüm yönleriyle bilmesi gerektiğini ifade etmemiz gerekir. Hegel'in demek istediği şudur: Bilginin kavramına ulaşılmak isteniyorsa önce nesnenin kavramının edinilmesi gerekmektedir. Nesnenin kavramını ise eksik ve tek boyutlu bir düşünmeyle değil, tersine onu her iki boyutuyla, eş deyişle duyusal ve özsel olan yanıyla kavramak gerekmektedir. Nesnenin tam ve gerçek kavramına ulaşmak demek, öznenin nesneyi bilmesi demektir. Nesnenin eksik bilgisine varılması durumunda ise bu olsa olsa nesneyi yüzeysel olarak algılayıp onunla tanışık olmak anlamına gelir ki, bir şeyin tanıdık olması Hegel açısından, onun bilinmesi demek değildir. Hegel bunu şöyle belirtir: "Tanıdık olan şey, tanıdık olmakla biliniyor demek değildir. Bilgide tanıdık diye önceden bir şey varsaymak ve onu bu sebeple kabul etmek, kendini de, başkalarını da aldatmaktır."[40] Hegel bu düşüncesini hem *Tinin Fenomenolojisi*'nin önsözünde hem de *Mantık Bilimi*'nin ikinci yayıma önsözünde tekrar tekrar ifade etmektedir. Hegel *Tinin Fenomenolojisi*'nin önsözünde şöyle devam eder:

> *Haberdar olunan, tam da* haberdar olunan *olduğu için,* belirlenip bilinen *değildir. Bu, belirleyip bilmeye çalışırken, bir şeyin haberdar olunan olarak şart koşulması, başkalarını olduğu gibi kendini aldatmada da karşılaşılan ve*

[39] "Der Gegenstand ist also zu betrachten, ob er in der Tat, in der sinnlichen Gewißheit selbst, als solches Wesen ist, für welches er von ihr ausgegeben wird; ob dieser sein Begriff, Wesen zu sein, dem entspricht, wie er in ihr vorhanden ist." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 94, s. 66.

[40] G. W. F. Hegel, **Seçme Parçalar**, çev. Hüseyin Demirhan, Onur Yayınları, Ankara, 2011, (Seçme Parçalar), s. 74.

müsaade edilen en alışılmış olandır. Bütün bu bilmeden sarf edilen boş sözlerle böyle bir bilgi edinme çabası, bir adım bile ilerlemez.[41]

Mantık Bilimi'nde ise Hegel, bu düşüncesini şu şekilde ifade etmektedir:

Mantıksal nesneler ve anlatımları eğitimli düşüncede yaygın olarak tanıdık olsalar da, başka bir yerde söylendiği gibi, tanıdık *olan bu nedenle* bilinen *değildir; ve tanıdık olanla uğraşmak zorunda olmak giderek dayançsızlık bile yaratabilir; ve her yerde kullandığımız, konuştuğumuz her tümcede ağzımızdan çıkan düşünce-belirlenimlerinden daha tanıdık ne olabilir?*[42]

Bir dili konuşabilirsiniz. Söz gelimi herhangi bir dilde konuşurken kurduğunuz cümlelerde kullandığınız kelimeler size tanıdık gelebilir. Fakat tanıdık olan, Hegel açısından, onu bilmek anlamına gelmez. Bilmek, nesneyi tüm yönleriyle, bütün farklılıklarıyla ve kendisinde barındırdığı tüm potansiyellerin bilgisine varmak demektir. Bir şeyi bilmek demek, onu tüm halleriyle birlikte kavramak demektir. Dolayısıyla özne kendi nesnesini kavradığı oranda onun bilgisine ulaşabilir. Nesnenin bilgisine sahip olmak demek ise öznenin öz-bilince varması demektir ki, bu, onun için yaşamsaldır. O halde, öznenin bizzat kendi varlığını sürdürebilmesinin ön koşulu, nesnesinin tam ve gerçek bilgisine ulaşmasıdır.

Hegel'e göre, öznenin nesne karşısında onun ne olduğuna dair veya ne zamanda var olduğuna dair bir takım sorular yönelttiğinde, öznenin sadece tekil bir nesneyi algılamaktan ziyade öznede tümel olanın bilgisi de uyanmaktadır. Hegel, öznenin kendisinin nesneye ilk bakışı dolayısıyla nasıl diyalektik bakışı kendisinde barındırdığını ve nesneye yöneltilen ilk ontolojik temelli soruların nasıl epistemolojik olarak bir oluşum sürecini de içerdiğini kavramak açısından Hegel'in şu ifadesine bakmak gerekir:

---

[41] "Das Bekannte überhaupt ist darum, weil es *bekannt* ist, nicht *erkannt*. Es ist die gewöhn lichste Selbsttäuschung wie Täuschung anderer, beim Erkennen etwas als bekannt voraus zu setzen, und es sich ebenso gefallen zu lassen; mit allem Hin- und Herreden komt solches Wissen, ohne zu wissen wie ihm geschieht, nicht von der Stelle." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 31, s. 28.

[42] G. W. F. Hegel, **Mantık Bilimi (Büyük Mantık)**, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2008, (Mantık Bilimi), ss. 20-21.

O halde, duyusal kesinliğin kendisine sorulmalıdır: Bu nedir? Onu kendi varlığının çift anlamında, Şimdi ve Burada olan olarak alalım, böylece onun kendisinde barındırdığı diyalektik, 'Bu' nun kendisi olduğu gibi anlaşılır bir biçim kazanacaktır. Şimdi olan nedir? sorusuna o halde örneğin: Şimdi olan gecedir yanıtını veriyoruz. Bu, duyusal kesinliğin gerçekliğini gözden geçirebilmek için basit bir deneme yeterlidir. Bu gerçeği yazarak kaydediyoruz; bir gerçek yazılarak kaydedilmekle bir şey kaybetmez; onu kaldırıp saklamakla da bir şey kaybetmez. Yazılarak kaydedilmiş olan gerçeği Şimdi, bu öğleyin tekrar görelim, bu durumda onun bozarmış olduğunu söylemek zorunda kalacağız.[43]

O halde, şimdi olanın aslında bir süreçselliği ifade ettiğini, gecenin aslında gündüzü kendisinde barındırdığını, gündüzün ise geceyi kapsayıp aşarken geceyi kendisinde muhafaza ettiğini görmek gerekir. Gece, gündüzün içinde saklı iken aynı şekilde gündüz de gecenin içerisinde saklı halde bulunmaktadır. Dolayısıyla gece ve gündüz potansiyel olarak birbirlerinde vardırlar. Gece aniden gündüz olmuyor veya aynı biçimde gündüz, olmuş bitmiş bir şey olarak gece halini almıyor. Bir şey kendisinde kendi zıttını özsel olarak barındırıyor. Bu özsellik görünenin derininde yatan oluşum sürecinin kendisini gösteriyor. Bir diğer yandan aktüel olan ile potansiyel olanın birbirlerini içerdiklerini, muhafaza ettiklerini ve kapsayıp aştıklarını da ifade ediyor.

Zira *Tinin Fenomenolojisi*'nde duyusal kesinlikten sonra gelen 'Algı' bölümü aslında duyusal kesinliğin içerisinde oluşaraktan ortaya çıkar. Algı, duyusal kesinliği, yani temelde olanı kapsamıştır. Eğer duyusal kesinliğin kendisi bizzat olmasaydı algı denilen bölüm de olmayacaktı. Dolayısıyla *Tinin Fenomenolojisi*'nde duyusal kesinlik kendisinde potansiyel olarak algıyı da barındırmaktadır. Bütün bir *Tinin Fenomenolojisi*'nde böyle bir diyalektik düşünme tarzı söz konusudur. Bu bakımdan *Tinin Fenomenolojisi*'nde bölümlerin

[43] "*Sie* ist also selbst zu fragen: *Was ist das Diese?* Nehmen wir es in der gedoppelten Gestalt seines Seins, als das *Jetzt*, und als das *Hier*, so wird die Dialektik, die es an ihm hat, eine so verständliche Form erhalten, als es selbst ist. Auf die Frage: *was ist das Jetzt?* antworten wir also zum Beispiel: *Das Jetzt ist die Nacht*. Um die Wahrheit dieser sinnlichen Gewißheit zu prüfen, ist ein einfacher Versuch hinreichend. Wir schreiben diese Wahrheit auf; eine Wahrheit kaan durch Aufschreiben nicht verlieren; eben so wenig dadurch, daß wir sie aufbewahren. Sehen wir *Jetzt*, *diesen Mittag*, die aufgeschriebene Wahrheit wieder an, so werden wir sagen müssen, daß sie schal geworden ist." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 95, s. 66.

adları değişebilir, fakat her bir bölüm bütünün bir uğrağıdır ve her bir uğrak bütünü yansıtır. Selahattin Hilav, *Diyalektik Düşüncenin Tarihi* adlı eserinde bunu şöyle ifade etmektedir: "Parçaları bütünlerde ve bütünleri parçalarda kavradığımız zaman, varoluşta bulunan akli yanı kavrıyoruz demektir."[44] Dolayısıyla bütünü kavramak için tek tek uğrakların kavranması ve uğrakları kavramak için de bütünün ne olduğunu ve bütünün neyi yansıttığını bilmek gerekmektedir. Bu bağlamda Hegel, "Gerçek bütün olandır."[45] demektedir. Hegel, *Tinin Fenomenolojisi*'ne yazdığı önsözde daha önceki paragraflarında sonuç ölüdür demektedir. Fakat uğraklardan yola çıkarak oluşum sürecinin bütününü görmemiz halinde sonucun bütün olduğunu söylemektedir. Bütüne giderken zorunlu olarak karşımıza çıkan uğrakları görmek gerektiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla Hegel açısından, sonucun kendisi süreci beraberinde getirmektedir. Perspektifsel olararak baktığımızda sonuç, başlangıçtır. Sonuç, eş deyişle bütün, oluşum süreci içerisinde tüm uğrakları ifade edendir. Yine o, kendi kendisini taşıyabilendir.

Öbür taraftan, Hegel *Tinin Fenomenolojisi*'nde öznenin teorik kuruluşunun duyusal kesinlik aşamasında şöyle belirtmektedir:

> *Şimdi olan, ki bu gecedir, kaldırılıp saklanmıştır, eş deyişle, onun kendisi nasıl tanımlanıyorsa, o şekilde, bir var olan olarak ele alınmaktadır. Fakat o, kendisini, daha çok bir olmayan olarak gösterir. Şimdi olan, kendi kendisini elbette muhafaza eder, fakat gece olmayan olarak; aynı şekilde o kendisini şimdi olan gündüze karşı muhafaza eder, gündüzde olmayan bir şey olarak; veya bir bütün olarak bir negatif olan olarak. Bu nedenle bu kendisini muhafaza eden şimdi, bir dolayımsız olan değildir, tersine, bir dolayımlı olandır; zira o kendisini, bir kalıcı ve kendi kendisini muhafaza eden olarak, başkası olmayan olarak, yani gündüz ve gece olmayan olarak belirlemiştir.*[46]

---

[44] Selahattin Hilav, **Diyalektik Düşüncenin Tarihi**, 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 29.

[45] "Das Wahre ist das Ganze." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 20, s. 22.

[46] "Das Jetzt, welches Nacht ist, wird *aufbewahrt*, das heißt, es wird behandelt als das, für was es ausgegeben wird, als ein *Seiendes*; es erweist sich aber vielmehr als ein Nichtseiendes. Das *Jetzt* selbst erhält sich wohl, aber als ein solches, das nicht Nacht ist; ebenso erhält es sich gegen den Tag, der es Jetzt ist, als ein solches, das auch nicht Tag ist; oder als ein *Negatives* überhaupt. Dieses sich erhaltende Jetzt ist daher nicht ein unmittelbares, sondern ein vermitteltes; denn es ist als ein bleibendes und sich erhaltendes *dadurch* bestimmt, daß anderes, nämlich der Tag und die Nacht; nicht ist." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 96, ss. 66-67.

Gelecekte olacak olan, şimdi olanın içinde saklı halde bulunmaktadır. Şimdi kendi kendisini muhafaza ederek dolayımı sağlayandır. Dolayımın kendisi bütünü yansıtan şeydir. Gece ve gündüz birbirlerinde birbirlerini içermektedir. Gece ve gündüz oluşumun bizzat kendisidir. Bir başka ifadeyle, Hegel'e göre, oluşum süreci kendisinde hem geceyi hem de gündüzü, hem karşıtlık hem de birliktelik olarak barındırmaktadır. Daha sonra Hegel şöyle devam etmektedir:

> *Bu arada o, önceden olduğu gibi hala basittir, şimdi olandır ve bu basitlikte, onda önceden gelip hala etkin olana karşı umursamazdır. Onun varlığı gece olmadığı gibi gündüz de değildir; aynı zamanda o, gündüz olduğu gibi gecedir de; o, kendisinin bu başkası olanı aracılığıyla hiç etkilenmemiştir. Böyle bir basit olan, ki o, yadsıma aracılığıyla var olur, ne budur ne de odur, bir Bu olmayandır ve aynı şekilde Bu ve O olma karşısında umursamazdır, onu genel olan olarak kavramlaştıralım; o halde, genel olan gerçekten de duyusal kesinliğin gerçek olanıdır.*[47]

Hegel'e göre, gündüz ve gece birbirlerinde saklıdır. Gece ve gündüz kendilerini birbirinde barındırmaktadır. Diğer bir ifadeyle, gündüz ve gece potansiyel olarak birbirlerinde vardır. Gündüzün gece halini alması ancak geceyi kapsayıp aşmasıyla mümkündür. Gündüz, geceyi kapsayıp aşarken geceyi kenara atmıyor, geceyi görmezden gelmiyor, tersine o, geceyi muhafaza ediyor. Dolayısıyla gündüz, kendi karşıtını, geceyi kendisinde öz olarak barındırıyor. O halde, gündüz aniden gece halini almıyor. Ortada oluşumun kendisi var. Oluşumun beraberinde getirdiği bir süreç var. Dolayısıyla bu noktada önem arz eden şey, evrende tüm var olanların aslında kendi zıttı ile birlikte var olmaları ve bir şeyin kendi karşıtına dönüşmesindeki oluşum sürecinin kendisi, potansiyel olan ile aktüel olan arasındaki dolayımlı ilişkidir. Bu bakımdan Hegel'e göre, gece ve gündüz olan iki karşıtlık kendisini gün olarak ifade etmektedir. Başka bir deyişle,

[47] "Dabei ist es eben noch so einfach als zuvor, *Jetzt*, und in dieser Einfachheit gleichgültig gegen das, was noch bei ihm herspielt; so wenig die Nacht; es ist durch dies sein Anderssein gar nicht affiziert. Ein solches Einfaches, das durch Negation ist, weder Dieses noch Jenes, ein *Nichtdieses*, und ebenso gleichgültig, auch Dieses wie Jenes zu sein, nennen wir ein *Allgemeines*; das Allgemeine ist also in der Tat das Wahre der sinnlichen Gewißheit." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 96, s. 67.

kendisini gündüzde ve gecede gerçekleştiren gündür. Gün, bütün olandır, sentez olandır, oluşum sürecinin kendisini kendisinde gösterendir, eş deyişle gün, bu ilişki biçiminde üçüncü olandır. Gün kendisini iki farklı biçimde, yani gece olarak ve gündüz olarak sunmaktadır. Dolayısıyla Hegel'e göre, şimdi olan aslında gündür. Günün içinde gece ve gündüz bulunmaktadır, eş deyişle şimdiki zamanın içinde geçmiş zaman ve gelecek zaman bulunmaktadır. Bizim şimdi kavramımızda geçmiş ve gelecek beraberdir ve şimdi olan, ne geçmişten ne de gelecekten kopuk değildir. Bu bağlamda Leibniz'in monadoloji teorisine bakmak gerekmektedir. Leibniz *Monadoloji* adlı eserinde, şimdiki zamanın gelecek zaman ile olan dolayımını ifade ederken şunu söyler: "Basit bir cevherin şimdiki hali önceki halinin doğal bir devamıdır; öyle ki şimdiki zaman gelecekle yüklüdür."[48] Yani şimdi olan aslında geleceğe gebedir. Gelecek olan kendisini şimdide oluşturmaktadır. Geçmiş ise hafızada sürekli canlılığını korumaktadır. Bu bakımdan Hegel'e göre, "gece" demek ile ya da "gündüz" demek ile hala gecenin ve gündüzün bilgisine sahip olunmamaktadır. Dolayısıyla Hegel, şimdinin dolayımsız olmadığını ve bir dolayıma sahip olduğunu belirtir.[49]

Hegel, duyusal kesinliğin sınırını iki bakımdan, yani mekan ve zaman bakımından ele almaktadır. Örneğin öznenin kendisini ağaç ve ev arasında konumlandırdığında ikisine de ayrı ayrı, yani hem ağaca hem de eve "Bu" diyebilmektedir, fakat "Bu", öznenin ağacı ev ile ilişkilendirmesine yetmemektedir. Duyusal kesinlik bütünlüğü sağlamıştır, fakat henüz tikelin bilgisini vermemektedir. Çünkü duyusal kesinlik sadece işaret etmekte ve tikeli belirlemektedir, fakat tikelin ne olduğunu vermemektedir. Bu açıdan Hegel'e göre, duyusal kesinlikte "burada" olan ve "şimdide" olan yetmemektedir. Bir başka deyişle, "Bu"yu "burada" ve "şimdide" ele aldığımızda, "Bu", Hegel'e göre, ne tikelin bilgisini ne de özselliğin bilgisini vermektedir. İlk başta duyusal kesinlik, sonsuz zenginlikte bir bilgi edinimi olarak görünmesine karşın[50], öznenin kuruluşunda duyusal kesinlik yetersiz kalmaktadır. Çünkü "Bu", tikelin bilgisini vermeyendir. Bu bakımdan Hegel, öznenin kuruluşunu süreçsel olarak kurgular.

[48] Gottfried Wilhelm Leibniz, **Monadoloji**, çev. Devrim Çetinkasap, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2019, s. 17.
[49] Hegel, Tinin Görüngübilimi, § 96, s. 46.
[50] Hegel, Tinin Görüngübilimi, § 91, s. 45.

Zira Hegel açısından, evrendeki her şeyi birbiriyle ilişkilendirmek gerekmektedir. Hegel'e göre özne, bütün evrende var olan her şeyle içkin bir ilişkiye sahiptir. Bu bakımdan Hegel, modern felsefede özne felsefesini başlatan Descartes'ın düşüncesiyle çalışır. Descartes *Felsefenin İlkeleri* adlı eserinde, doğada var olan her şeyin her şeyle ilişkili olduğunu belirtmektedir.[51] Hegel açısından da, öznenin teorik kuruluşu, bütün bir varlığa bakabilmeyi şart koşmaktadır. Bütün bir varlığa bakabilmek demek, öznenin dolayımda olanı ve bütünün içinde tikeli kavraması demektir. Bu bakımdan evrendeki her şeyi birbiriyle ilişkilendirmek, öznenin kuruluşunda algıya yönelmeyi gerektirir. Çünkü özne, "Bu"dan sonra "Nedir?" sorusunu sormaktadır. Böylelikle öznenin nesneyi somutlaştırması gerekmektedir, yani duyusal kesinlik özneyi zorunlu olarak algıya götürmektedir. Dolayısıyla Hegel açısından, öznenin teorik kuruluşu duyusal kesinlik aşamasında kalamaz. Öznenin bilincinin şekillenmesi ve öznenin öz-bilinçli bir hale gelmesinin koşulu, duyusal kesinlikten algıya geçişi şart koşar.

1. 2. ALGI

Tinin Fenomenolojisi'nde algı (*Wahrnehmung*), duyusal kesinlikten sonra gelen bir üst aşamadır. Bir başka ifadeyle, algı, duyusal kesinlik içerisinde oluşarak ortaya çıkmaktadır. Bilincin nesnesi artık duyusal kesinlik değil, fakat duyusal kesinlik dolayımıyla oluşan algıdır. Ivan Soll'un *Hegel'in Felsefesine Eleştirel Bir Giriş* adlı eserinde belirttiği gibi, "Bilincin nesnesi artık doğrudan sunulan tikel duyu (görme-A.Y) değil, fiziksel nesnedir, Hegel'in dediği gibi, 'o şey'dir (*das Ding*)."[52] Zira "das Ding"in birbirinden farklı birçok niteliği vardır. Bu bakımdan öznenin, uğruna mücadele verdiği durum bu niteliklerin bilgisine ulaşmaktır. Çünkü duyusal kesinlik aşaması nesneye sadece işaret etmekte ve tikeli belirlemektedir, fakat tikelin ne olduğunu vermemektedir. Dolayısıyla duyusal kesinlik aşamasında özne, süreçsel düşünememekte ve nesnesiyle ilişki

[51] Rene Descartes, **Felsefenin İlkeleri**, çev. Mesut Akın, 11. Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2008, s. 41.
[52] Ivan Soll, **Hegel'in Felsefesine Eleştirel Bir Giriş**, çev. Tufan Karaağaç, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2019, s. 33.

kuramamaktadır. Bu, Hegel açısından, öznenin kuruluşunda bir eksikliktir ve bu eksiklik özneyi algıya götürür.

Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* adlı eserinde şöyle belirtmektedir: "*Ruh, algılamaya başladığında İdeler edinmeye başlar*."[53] Locke açısından, bir kimsenin ilk ideyi edinmesi demek, onun ne zaman algılamaya başladığını bilmek demektir. Zira Locke açısından, idelere sahip olmak ile algılama aynı şeydir.[54] Bu bakımdan Locke, düşüncenin edinilmesini algılama ile sınırlamıştır. Locke'a göre, bir insanın ideleri edinmesi demek, o insanın ilk duyumu edinmesi demektir. Bu bağlamda Locke şöyle belirtir: "Öyleyse bir insanın ne zaman ideler edinmeye başladığı sorulduğunda, doğru yanıtın, 'ilk duyumu edindiğinde' olması gerektiğini sanıyorum."[55] Bu bakımdan Locke'a göre, bütün bilgimizin kaynağı, aslında, duyumlar (*sensation*) ve düşünümlerdir (*reflection*). Dolayısıyla insan zihni, duyu ve düşünümlerin sağladığı idelerin dışına çıkamaz. Locke bu bağlamda şöyle belirtir: "Zihin, büyük kurgular aracılığıyla dolaştığı o geniş alanlarda, *duyu* ve *düşünümün* kendi iç gözlemine sundukları bu *idelerin* bir adım ötesine geçemez."[56] O halde, Locke açısından, gördüğüm beyaz da bir idedir, tattığım tatlı da bir idedir. Bu açıdan Locke, kavramı algılama ile sınırlamıştır. Öbür taraftan, Hume ise beyazın ve tatlının birer ide olmadığını ve bunların birer nitelik olduğunu belirtir. Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme* adlı eserinde Locke'un, kavramı algılama ile eş tuttuğunu ve kendisinin Locke'çu görüşü savunmadığını şöyle belirtir: "Belki de tasarım sözcüğünü, Bay Locke'un değiştirip tüm algılarımızı karşılar hale getirdiği anlamdan sıyırarak, asıl anlamına kavuşturuyorum."[57] Bu açıdan Hume, tasarım ile izlenimi birbirinden ayırmakta ve izlenimlerimizin tasarımlarımızın nedeni olduğunu ifade etmektedir. Hume şöyle ifade eder:

> *Bir çocuğa kırmızı veya turuncu, tatlı veya ekşi tasarımlarını vermek için ona nesneleri sunarım, diğer bir deyişle, bu izlenimleri iletirim; ancak tasarımları*

[53] John Locke, **İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme**, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, 2. Baskı, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 101.
[54] Locke, İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme, s. 101.
[55] Locke, İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme, s. 107.
[56] Locke, İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme, s. 107.
[57] David Hume, **İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme**, çev. Ergün Baylan, BilgeSu Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 17.

uyararak izlenimleri ortaya çıkarmaya çalışmak gibi saçma bir yol izlemem…Benzeyen algılarımızın sürekli birlikteliği birinin diğerinin nedeni olduğuna dair ikna edici bir kanıttır; izlenimlerin bu önceliği de tasarımlarımızın izlenimlerimizin nedeni olmayıp izlenimlerimizin tasarımlarımızın nedeni olduğunun yine güçlü bir kanıtıdır.[58]

Hegel, bu bakımdan Hume'un düşüncesini merkeze alarak Locke'tan ayrılmaktadır. Hegel açısından, algının iki uğrağı vardır. Bu uğraklardan birisi *algılamadır*, diğeri ise *nesnedir*.[59] Algılama, özneye, eş deyişle algılayan Bene işaret etmektedir. Nesne ise hareketin kendisidir. Hegel algılamayı ve nesneyi şöyle ifade etmektedir: "İlke oluşurken aynı zamanda ilkenin görünümüyle görünüp dışarı düşen o iki uğrağın kendileri de oluşmuştur; yani birisi, açığa çıkarıp göstermenin hareketi, diğeri hareketin kendisidir, fakat basit olarak; öbürü *algılamadır*, diğeri *nesnedir*."[60] O halde, algılama, öznenin, hareketi açığa çıkarmasıyken; nesne, bizzat hareketin kendisidir. "Nesne, özü itibarıyla hareket ne ise odur; hareket, uğrakların gelişip, serpilip saçılmasıdır; nesne, hareketin derlenip toplanmasıdır."[61] Bu bakımdan nesnenin "serpilip saçılması" ve "derlenip toplanması" hareketin keyfi olmadığını, tersine, bir zorunluluk içerdiğini göstermektedir. Bir çilek tohumunun çilek meyvesi haline gelebilmesi ve tohumun meyve haline gelene kadar olan değişimi ve dönüşümü zorunlu bir harekettir. Diğer bir ifadeyle, çilek, tohumun hareketinin zorunlu yönüdür. Bu açıdan çilek, tohumun değişip dönüşerek, niteliklerini geliştirip ortaya sererek meyve haline gelmesi, çilek olması bir sentezdir.

Hegel açısından, hem algılayan Ben, eş deyişle, açığa çıkarıp göstermenin hareketi hem de nesne, eş deyişle hareketin bizzat kendisi öze dairdir. Hegel bunu *Tinin Fenomenolojisi*'nde şöyle belirtir: "Gerçekten de her ikisi de genel olan veya

---

[58] Hume, İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme, s. 19.
[59] "jenes das *Wahrnehmen*, dies der *Gegenstand*." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 111, s. 73.
[60] "In dem Entstehen des Prinzips sind zugleich die beiden Momente, die an ihrer Erscheinung nur *herausfallen*, geworden; das eine nämlich die Bewegung des Aufzeigens, das andere dieselbe Bewegung, aber als Einfaches; jenes das *Wahrnehmen*, dies der *Gegenstand*." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 111, s. 73.
[61] "Der Gegenstand ist dem Wesen nach dassalbe, was die Bewegung ist, sie die Entfaltung und Unterscheidung der Momente, er das Zusammengefaßtsein derselben." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 111, s. 73.

öz oldukları için, ikisi de öze dairdir."[62] Bir diğer yandan, her ikisi de özne ve nesne ilişkisinde birbirlerini birbirleri dolayımıyla oluşturmaktadır. Bu noktada özne, nesneyi algıladığının farkındadır fakat nesne, algılandığının farkında değildir. Nesne, özneye karşı umarsızdır ancak bir diğer taraftan özneye katılmış olması bakımından da aktiftir. Hegel, algıda özne ve nesne ilişkiselliğini göstermek için şöyle bir betimlemede bulunur:

> *Bu tuz, basit Burada olandır ve aynı zamanda çok olandır; o, beyazdır ve* keskindir de*, kübik şekildedir* de*, belli ağırlığa* da *sahiptir vesaire. Tüm bu birçok nitelikler, bir basit* Burada *olandır –ki onda birbirleriyle iç içe geçmişlerdir; hiç birinin, diğeri olarak bir başka* Burada olanı *bulunmamaktadır, tersine, her biri en fazla diğerinin de içinde olduğu aynı şeydedir; ve aynı zamanda ayrı Burada olanlar aracılığıyla ayrılmadan bu iç içe geçmişlikte birbirlerini etkilemiyorlar; beyaz kübik olanı etkilemiyor veya değiştirmiyor, bunların ikisi keskin olan değildir vesaire, tersine, her birinin kendisi basit* kendi kendine istinat eden *olduğu için, diğerlerini rahat bırakır ve yalnızca umursamaz olan olarak diğerlerine* De/Da *istinat eder.*[63]

Yukardaki alıntıdan anlaşılacağı üzere, tuzun basit burada olan olması, tuzun dolayımsız olduğuna işaret etmektedir. Tuzun keskin olması, kübik şeklinde olması ve bir ağırlığının olması gibi nitelikleri kendinde barındırdığı açıktır. Bu niteliklerin hepsi birbirinden ayrıdır. Diğer bir ifadeyle, her bir nitelik ayrı ayrı, fakat hep birlikte *tuza* içkindir. Bu bakımdan, "yalnızca umursamaz olan olarak diğerlerine De/Da istinat eder" ifadesi, diğeriyle ilişkilenmeyi, eş deyişle kendi kendisiyle istinatlı olduğu için diğeriyle de istinatlı olabilmeyi ifade etmektedir.

---

[62] "Aber in der Tat, weil beide selbst das Allgemeine oder das Wesen sind, sind sie beide wesentlich." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 111, s. 73.

[63] "Dies Salz, ist einfaches Hier, und zugleich vielfach; es ist weiß, und *auch* scharf, *auch* kübisch gestaltet, *auch* von bestimmter Schwere, und so weiter. Alle diese viele Eigenschaften sich in einem einfachen *Hier*, worin sie sich also durchdringen; keine hat ein anderes Hier, als die andere, sondern jede ast allenthalben, in demselben, worin die andere ist; und zugleich, ohne durch verschiedene Hier geschieden zu sein, affizieren sie sich in dieser Durchdringung nicht; das weiße affiziert oder verändert das Kübische nicht, beide nicht das Scharfe, und so weiter, sondern da jede selbst einfaches *sich auf sich Beziehen* ist, läßt sie die andern ruhig und bezieht sich nur durch das gleichgültüge *Auch* auf sie." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 113, ss. 74-75.

Bir başka deyişle, onun kendi başına olmasını kabul ediyor, bunu yapabildiği için birarada bulunurak kendini diğerinde ilişkilendirebiliyor.

Algıda özne, nesnesini algılayarak ona dahil olmuştur. Ancak özne, nesnesinin bilgisine ve gerçeğin bütünlüklü bilgisine henüz ulaşamamıştır. Çünkü o, henüz yalnızca nesnenin nasıl göründüğünü bilmektedir. Hobbes *Leviathan*'ın girişinde algıyı şöyle tanımlamaktadır: "Tek tek, her biri, bizim dışımızdaki, genellikle *nesne* denilen bir varlığın bir niteliği veya bir başka özelliğinin simgesi veya görüntüsüdür."[64] Yalnızca nesneyi algılamak ise Hegel açısından, gerçekliğin ve hakikatin bilgisini henüz tam olarak veren değildir. Çünkü algı, bize öznenin kuruluşu için zorunlu olan kavramı vermemektedir. Algı, teker teker nitelikleri ayrıştırmakta, sunmakta, fakat teker teker nitelikleri bir potada birleştiremediğinden dolayı kavramı bize vermemektedir. Bu bakımdan algı, öznenin teorik kuruluşunun bir uğrağıdır. Diğer bir ifadeyle, algı, bilincin şekillenimlerinin duyusal kesinliğin içerisinden doğan ve duyusal kesinliği kapsayıp aşan bir uğraktır. Öznenin kendisini kurgulayıp kurması için algı, öznenin kendisini kurmasında gerekli olan kavramı veremediği için bütün bir oluşum sürecini ifade etmez. Bu nedenle algı, öznenin oluşum sürecinde bir aşamadır. Heidegger, *Hegel'in Tinin Fenomenolojisi* adlı eserinde, algının duyusal kesinlik dolayımıyla oluştuğunu ve ortaya konulduğunu şöyle yorumlamaktadır: "Dolayımlanan olarak algı, yalnızca duyu kesinliğinden hareketle zorunlu olarak *tespit* edilen değil, bilakis aynı zamanda *ortaya* konulan anlamındadır."[65] Öznenin bilinçli ve öz-bilinçli bir varlık haline gelmesinin ön koşulu, duyusal kesinlik dolayımıyla algıyı kendinde edinen öznedir. Zira algı, öznenin kavramı edinmesinin başlangıcı anlamına gelmektedir.

Hegel açısından, özne algı aşamasında tikelin bilgisini kazanmış, fakat henüz varlığa bütüncül bakışı kendinde edinememiştir. Diğer bir ifadeyle, Hegel'e göre, öznenin kurgulanıp kurulması sürecinde algı, kavramı vermemektedir. Özne algı aşamasında nesnesini şekil, renk, koku, tat vesaire olarak ayrıştırmakta, fakat teker teker bu niteliklerin taşıyıcısının ne olduğunu söylememektedir. Bu

[64] Thomas Hobbes, **Leviathan**, çev. Semih Lim, 18. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 23.
[65] Martin Heidegger, **Hegel'in Tinin Fenomenolojisi**, çev. Kaan H. Ökten, Alfa Yayınları, İstanbul, 2020, s. 140.

bakımdan Hegel'e göre, düşüncenin edinilmesi tarihsellik ve oluşum süreci ile birlikte gelişir. Zira düşüncenin zihinde oluşması bilincin oluşması demektir. Bu açıdan duyusal kesinlik, algı ve anlama yetisi bilincin şekillenimlerini ortaya sermektedir. Dolayısıyla düşüncenin yalnızca algı ile ortaya çıkması, Hegel açısından, eksik bir yorumdur. Algı, öznenin bilincinin edinilmesinde bir uğraktır. O halde, *Tinin Fenomenolojisi*'nde ilk algıdan mutlak bilgiye kadar öznenin oluşumunun kendisi bir süreçtir. Baş ve son arasında ise uğraklar, aşamalar, eş deyişle bütün bir oluşum süreci vardır. Algıdan sonra ise anlama yetisi gelir. Anlama yetisi, algı içerisinde oluşaraktan ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle, öznenin algı aşamasında nesnesinin niteliklerini birleştirememesinden dolayı kavram oluşmamaktadır. Algı, anlama yetisinin içerisinde devam etmekte, eş deyişle anlama yetisi, algı alanını kapsayıp aşmaktadır.

1. 3. KUVVET VE ANLAMA YETİSİ

Tinin Fenomenolojisi'nde 'Kuvvet ve Anlama yetisi' bölümü algıdan sonra gelen bir üst aşamadır. Diğer bir ifadeyle, kuvvet ve anlama yetisi, duyusal kesinlik ve algının içerisinden çıkıp gelmiş olan ve kendisinde bizzat duyusal kesinlik ve algı bölümlerini de barındıran bir üst uğraktır. Öznenin kuruluş sürecinde algı, kavramı özneye vermemektedir. Algı aşamasında özne, nesnede ayrı ayrı duran nitelikleri bir arada tutan şeyin ne olduğunu bilememektedir, fakat Hegel'e göre kuvvet, nesnedeki bu ayrı ayrı niteliklerin birliğini sağlayandır. Hegel kuvveti *Tinin Fenomenolojisi*'nde şöyle açıklar: "Fakat bu hareket, *kuvvet* denendir; onun bir uğrağı, yani kendi varlıklarında kendi başına olan malzemelerin yayılması olarak hareket kuvvetin *dışa vurumudur*, fakat yok olan olarak hareket, kendi dışsallaşmasından kendi içine *geri dönmeye zorlanan*dır veya *asıl kuvvet*tir."[66] Hegel bu bakımdan nesnedeki bütün nitelikleri bir arada tutan gücün kuvvet olduğunu belirtmektedir. Kuvvet, nesnedeki nitelikleri hem iten hem de çeken

[66] "Diese Bewegung ist aber dasjenige, was *Kraft* gennant wird; das eine Moment derselben, nämlich sie als Ausbreitung der selbstständigen Materien in ihrem Sein, ist ihre *Außerung*; sie aber als das Verschwundensein derselben ist die in sich aus ihre Außerung *zurückgedrängte*, oder *die eigentliche Kraft*." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 136, s. 86.

olarak vardır, nitekim kuvvetin kendinde barındırdığı itme ve çekme, kendinde farklılığı ve özdeşliği barındırmaktadır. Hegel bunu şöyle ifade eder:

> *Bunda dolaysızca Kuvvetin hem kendi-içine-geri-itilmişliği ya da kendi-için-varlığı, hem de anlatımı, hem kışkırtan, hem de kışkırtılan Kuvvet bulunur; bu kıpılar böylelikle birbirlerine salt birer karşıt kutup sunan iki bağımsız uca bölünmüş olmazlar; tersine, özleri yalnızca ve yalnızca şudur: Her biri ancak başkası yoluyla vardır, ve böylece her biri başkası yoluyla var olan ise dolaysızca bundan böyle var olmaz, çünkü başkasıdır.*[67]

Bu açıdan farklılığı ve benzerliği kendinde bulundurmak, Hegel açısından hareketin kaynağıdır. Hegel'e göre hareket, her şeyin kendisinde hem farklılığı hem de özdeşliği barındırmasıdır. Bu bakımdan algı aşamasında iki farklı nesnedeki aynı kuvveti bulamayan özne, bunu kuvvet ve anlama yetisi aşamasında gerçekleştirecektir.

Hegel açısından, bütün kuvvetlerin kuvvetine ulaşmak demek, o nesnedeki kavrama ulaşmak demektir. Bunu bir ev örneği ile açıklayacak olursak: Algı aşamasında özne, evi oluşturan diğer nitelikleri; örneğin evin penceresini, çatısını, kapısını vesaire algılayıp tüm bu niteliklerin taşıyıcısı olan kavramı edinememektedir. Bu açıdan özne, anlama yetisi dolayımıyla kavramın *ev* olduğunu kavrayacaktır. Dolayısıyla öznenin kuruluş sürecinde kavramlaştırma anlama yetisi ile birlikte ve anlama yetisi dolayımıyla oluşmaktadır. Özne nesnenin kavramına anlama yetisi dolayısıyla, eş deyişle kavramı nesneden kazanarak ulaşmaktadır. Artık özne kavrama bakmaktadır ve kavramın oluşması, öznelliği zorunlu kılmaktadır. Başka bir ifadeyle, öznenin kuruluşu bu sürecin içerisinde oluştuğu için kavram da özne ile birlikte oluşmaktadır. Bu açıdan özne, her şeyi bir arada tutanın kuvvet olduğunu anlama yetisi dolayımıyla kavramaktadır. Anlama yetisi, özneye kavramı verendir. Hegel bunu şöyle açıklar: "Bu aslında kendisine kuvvet kavramının ait olduğu anlama yetisidir, kendi aralarında farklılaşmış uğrakları farklılıklar olarak taşıyan *kavram*dır; zira uğraklar kuvvetin kendi aslında

[67] Hegel, Tinin Görüngübilimi, § 141, s. 64.

farklılaşmış olmamalıdırlar; böylelikle fark yalnızca düşüncededir."[68] Dolayısyla özne, kuvvet aşamasında değil, fakat anlama yetisi aşamasında kavramı edinmekte ve nesneye kavramını vermektedir. Kavram, Hegel'in *Tinin Fenomenolojisi*'nde ortaya koyduğuna göre, anlama yetisinin, eş deyişle algıdan sonra gelen bilinç aşamasının bir ürünüdür.[69] Diğer bir yandan, Hegel'e göre kavram, basit bir şekilde öznenin zihninde oluşan değildir, tersine kavram, şeylerin özünden kazanılandır. Hegel *Mantık Bilimi*'nde bunu şöyle belirtir: "*Şeylerden* söz etmek istediğimiz zaman, *doğalarını* ya da *özlerini* onların *Kavramları* olarak adlandırırız, ve bu salt düşünme için vardır."[70] Bu bakımdan Hegel'in kavrama dair kavrayışı nesnenin doğasına ya da özüne dair olandır. Öznenin nesnesinin özünü bilmesi, öznenin dünyanın bilgisini edinmesini de sağlayacak olandır. Duyusal kesinlik ve algı içerisinde oluşarak gelen anlama yetisi dolayısıyla oluşan kavram, özneye dış dünyanın bilgisini verecektir. Diğer bir ifadeyle, kavram, öznenin kurgulanış ve kuruluş sürecinde öznenin dış dünyanın bilgisini edinmesinin ön koşuludur. Dolayısıyla özne kendisinde oluşan kavram dolayımıyla bir yandan nesnenin kavramını ortaya koyarken, diğer yandan da bunun dolayımıyla öznede dünyanın kavramı ortaya çıkmaktadır.

Özne, anlama yetisi dolayımıyla kendinde oluşturduğu kavram ile dış dünyanın bilincini edinmeye başlamıştır. Hegel'e göre, bir şeyin kavramına tam olarak sahip olduğumuz oranda, o şeyin tüm yönlerini ve tüm oluşum fonksiyonlarını bilebiliriz. Dolayısıyla Hegel açısından, dünyanın kavramını edinmek demek, dünyayı değiştirmek ve dönüştürmek demektir. Bu bakımdan öznenin kendisini kurabilmesinin ön koşulu, öznenin dünyanın kavramına sahip olmasında yatmaktadır, yani özne kendisini kurgulamak, kurmak ve gerçekleştirmek istiyorsa öncelikle dünyanın kavramına sahip olması gerekir. Bu açıdan Hegel'e göre Descartes, öznenin kuruluş sürecini *negatif* bir süreç olarak işletmektedir. Hegel açısından, Descartes için söz konusu olan şey, karmaşık bir durumu soyutlama yoluyla indirgemeye çalışmıştır ve bunu yaparken de dünyaya

[68] "So ist eigentlich der Verstand, dem der Begriff, der Kraft angehört, *der Begriff*, welcher die unterschiedenen Momente, als unterschiedene, trägt; denn *an ihr selbst* sollen sie nicht unterschieden sein; der Unterschied ist hiemit nur im Gedanken." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 136, s. 86.
[69] Doğan Göçmen, "Hegel'de Tanrı ve Din Kavramı Üzerine Kısa Bir Deneme", s. 55.
[70] Hegel, Mantık Bilimi, ss. 22-23.

geriden bakarak bütünü görememiştir. Descartes *Meditasyonlar* adlı eserinde kendisini dünyaya karşı nasıl soyutladığını şöyle ifade etmektedir:

> *Şimdi gözlerimi kapayacak, kulaklarımı tıkayacak, tüm duyularıma dünyadan yüz çevirtecek, hatta zihnimden cisimsel şeylerin bütün imgelerini sileceğim, ya da en azından – çünkü bunu yapmak için hiçte öyle kolay değil- onları boş, temelsiz ve yanlış sayacağım; böylece de yalnız kendimle konuşarak kendi iç dünyamı irdeleyerek, yavaş yavaş kendimi kendime daha bildik ve daha aşina kılmaya çalışacağım.*[71]

Hegel'e göre, Descartes'ın kurmuş olduğu öznenin kendisini dünyaya karşı soyutlaması, öznenin dünyanın kavramına sahip olmadığını gösterir. Öznenin dünyaya karşı geri çekilerek kendisini dünyadan soyutlamaya girişmesi, Hegel'e göre, öznenin negatif bir süreç sonunda kurulduğunun göstergesidir. Descartes'ın bir anlamda özne felsefesini başlatan *"Cogito, ergo sum."*, yani *"Düşünüyorum, öyleyse varım."*[72] önermesi bir özne tasavvurunu yansıtmaktadır. Bu önerme Descartes'ın felsefi sisteminde öznenin kuruluşuna kesin bir temel oluşturmaktadır. Descartes, *Yöntem Üzerine Konuşma* adlı eserinde, bu önermeyi hakikati hiç tereddütsüz aradığı felsefenin ilk ilkesi olarak kabul etmektedir.[73] Zira modern felsefe ve öznenin kuruluşu ve temellendirilmesi Descartes'ın bu önermesine dayandırılmaktadır. Descartes düşünüyor oluşundan hatta daha öncesinde "ben" oluşundan ve "var" oluşundan şüpheye düşmeyecek kadar emindir. Descartes ünlü önermesine ulaşırken benim demekten ve varım demekten hiç çekinmemiş ve gerçeğin bu olduğunu söylemiştir. Bunu Descartes *Meditasyonlar*'da şöyle ifade eder: "ben'im, varım önermesini her dile getirişimde veya her tasarlayışımda bunun zorunlu olarak doğru olduğu sonucuna varmak ve bu sonucu değişmez saymak gerekiyor."[74]

---

[71] Rene Descartes, **Meditasyonlar**, çev. İsmet Birkan, 3. Baskı, Bilgesu Yayıncılık, Ankara, 2014, s. 35.
[72] Rene Descartes, **Yöntem Üzerine Konuşma**, çev. Çiğdem Dürüşken, 2. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2019, s. 70.
[73] Descartes, Yöntem Üzerine Konuşma, s. 70.
[74] Descartes, Meditasyonlar, s. 25.

Hegel açısından, Descartes'ın önermesi negatif bir süreçtir, bu nedenle bir oluşum sürecinden yoksundur. Hegel'e göre, dünyanın kavramına sahip olmak demek, bütün oluşum sürecini kendinde edinmek demektir. Bu bakımdan Hegel'e göre, Descartes'ın kurmaya çalıştığı özne tasavvuru bu oluşum sürecinden yoksundur. Çünkü Hegel'e göre, Descartes öznenin kuruluş sürecini *negatif* bir süreç olarak işletmektedir. Bunun karşısında Hegel'in kurguladığı özne, oluşum süreci içerisinde dünyaya bütüncül bakabilmektedir. Diğer bir yandan, Hegel'de ilerleyen pozitif sürecin içinde negatiflikte vardır, fakat bu negatifliğin nedeni öznenin kurgulanış ve kuruluş sürecinde önceki uğrağın öznenin dünyaya bütüncül bakabilmesinin ve kendisini oluşturup gerçekleştirmesine yetmemesidir. Bu bakımdan Hegel, öznenin kuruluşunda bu eksiklik ve yetmemezlik dolayımıyla ileriye doğru ve pozitif bakışı ortaya koymaktadır. Hegel'e göre, temelde olan şey, oluşum süreci içerisinde bizzat kendisinde kendi kanıtını gösterir ve sezgisel olan veya inanca ait olan hiçbir şey ve hiçbir durum temelde olamaz. Bu bakımdan Descartes'ın felsefeye kazandırdığı yöntemsel şüphecilik bütün bir oluşum sürecinin içerisinde devam etmelidir. Dolayısıyla Hegel açısından, kendi kanıtını kendinde göstermek demek, yalnızca bir önermeyle olabilecek bir iş değildir. O halde, Hegel'e göre, özne açısından dünyanın kavramının edinilmesi oluşum sürecinin bir bütün olarak ortaya konulması ile mümkündür ve özne bu sürecin aktif epistemolojik öznesidir. Zira dünyanın kavramını edinmek, öznenin kendi teorik kuruluşuyla gelen bir süreçtir. Kavramı öznenin kendisi kazanmaktadır ve Hegel'e göre, öznenin oluşum sürecinde *sezgisel olan* veya *inanca ait olan* hiçbir şey yoktur.

Öbür taraftan, Hegel'e göre, özne oluşum sürecinde anlama yetisi aşamasında kavramın bilgisine sahip olmaya başlamakla dış dünyayı da edinmeye başlamıştır. Bu bakımdan kavram, Hegel açısından, öznenin oluşum süreciyle birlikte gelendir. Dolayısıyla öznenin kuruluş sürecinde anlama yetisi olmadan insanın kavramı oluşturması ve kavram dolayımıyla öznenin bilgi edinmesi mümkün değildir. Kant *Saf Aklın Kritiği*'nde bunu şöyle ifade etmektedir: "Duyarlık olmaksızın bize hiçbir nesne verilemez, ve anlak olmaksızın hiçbiri düşünülemez. İçerik olmaksızın düşünceler boş, ve kavramlar olmaksızın sezgiler

kördür."[75] Kant açısından, içerikten yoksun düşünceler bir anlam ifade etmez ve içeriğin duyusallık ile doldurulması gerekmektedir. Macit Gökberk *Felsefe Tarihi* adlı eserinde Kant'ın bu düşüncesini bir bakıma yeniden formüle ederek şöyle açıklamaktadır: "Görüsüz kavramlar boş, kavramsız görüler kördür."[76] ve açıklamasını şöyle sürdürmektedir:

> *Salt Aklın Kritiği'nin başlıca düşüncelerinden biri ve Kant'ın bilgi konusunda bir temel anlayışı olan bu formülün demek istediği şudur: İçerikleri olmayan, yani içleri görü ile (duyusal öğe ile) dolmamış olan kavramlar, içleri boş birer kabuk gibidirler. Kavramsız görüler ile de bir şey kavranamaz, çünkü bu duyu öğeleri yalnız başlarına şekilsiz bir yığındırlar. Deney sadece a posteriori (duyusal) verilerden ibaret olsaydı, hiçbir formu olmayan bir sıvıya benzer, dolayısıyla kavranamazdı. Bu formsuz sıvıyı ancak önceden hazır olan a priori bir kap (anlığın salt formları, kategoriler) içine yerleştirmekle kavrayabiliriz.*[77]

O halde, Hegel'e göre, anlama yetisi ancak algı olduğu zaman bir anlam ifade edecektir. Dış dünyadan gelen veriler ancak anlama yetisi ile birleşince bir oluşum başlamış olacaktır. Sonuçta kavramı yaratan öznenin kendisidir ve öznenin rasyonel yetileridir. Sözgelimi kavramlarımız olmadan düşünmemiz bile söz konusu değildir. Bu bakımdan kavramı olmayan öznenin dünyayı edinmesi de mümkün değildir. Kant'ın deyimiyle söylersek, kavramlar olmadan özne, dünyayı kendi evi haline getiremeyecektir. Hegel'e göre, insan dünyayı bizzat kendi evi haline getirerekten kendisini oluşturması gerekir. Hegel bunu *Tüze Felsefesi* adlı eserinde şöyle açıklar: "Ben, dünyayı tanıyorsa orada kendi evindedir; eğer onu kavramışsa orada çok daha fazla evindedir."[78] Kuşkusuz Hegel'in bu düşüncesi, Kant'ın *Saf Aklın Kritiği*'nde ortaya koyduğu bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımı, Kant *Saf Aklın Kritiği*'nin son bölümü olan 'Aşkınsal Yöntem Öğretisi' bölümünde şu şekilde ifade etmektedir:

---

[75] Immanuel Kant, **Arı Usun Eleştirisi**, çev. Aziz Yardımlı, 7. Baskı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2020, s. 77. / [B 75]-[A 51]
[76] Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, 31. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2018, s. 354.
[77] Macit Gökberk, Felsefe Tarihi, s. 354.
[78] G. W. F. Hegel, **Anahatlarda Tüze Felsefesi ya da Doğal Hak ve Politik Bilim**, çev. Aziz Yardımlı, 2. Baskı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2013, (Tüze Felsefesi), s. 39.

Gerçekten de bulduk ki, göklere erişecek bir kule tasarlamış olmamıza karşın, eldeki gereç ancak deneyim düzleminde işimize yetecek genişlikte ve yalnızca orayı seyretmeye yetecek yükseklikte bir konut için yeterliydi... ama şimdi ilgi konumuz gereçten çok tasarın kendisidir; ve belki de bütün yetilerimizi aşabilecek kör bir tasar uğruna başına buyruk bir ataklık göstermeye karşı uyarılmış olduğumuz için, ama gene de sağlam bir konutun kurulmasından kaçınamayacağımız için, yapımızı bize verili ve aynı zamanda gereksinimimize uygun olan gereç ile orantılı olarak tasarlamak zorundayız.[79]

Kant'ın yukarıdaki alıntıda konut ifadesi, kavramın gerçek anlamında mantık tarihinde bir devrim niteliğindedir. Kant *Saf Aklın Kritiği*'nde ortaya koyduğu mantığıyla aynı zamanda dünyayı edinerek dünyayı evi haline getirecek bir mantık önermektedir. Kant açısından, dünyayı bir ev olarak düşünüp, bu ev içerisinde yaşamaya devam etmek, dünyayı kendinde edinmek anlamına gelir. Dünyayı edinmek demek, öznenin dünyaya olan yabancılaşmasını da ortadan kaldırmak demektir. Kant'ın *Saf Aklın Kritiği*'nde böyle bir talep vardır ve bu talep, Hegel tarafından nasıl mümkün olduğu gösterilmek üzere devralınan bir taleptir. Dolayısıyla yeryüzünü edinmek, dünyayı sahiplenmek anlamındadır. İnsanın kendisini bu dünyada oluşturması ve gerçekleştirmesi anlamında, Kant'ın bu devrimsel bakışı kuşkusuz Hegel'in hareket noktasıdır. Singer'in *Hegel* adlı eserine yazmış olduğu önsözde Göçmen şöyle belirtir: "Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi* ile insanlığa dünyada 'gökyüzüne ulaşan' 'kule' değil, içinde yaşanabilecek 'ev' yapmasını, dolayısıyla insanlığa dünyayı evi yapmasını öğretmeyi amaçladığını hatırlamak yerinde olacaktır."[80] Bu bakımdan Kant'ın söylemeye çalıştığı şey, öznenin kavramı edinmesiyle birlikte dünyanın kavramını da kendinde edinmesidir. Göçmen ilgili önsözünde bunu şöyle ifade etmektedir: "İnsanlığa dünyayı nasıl evi yapacağını öğretmeye kalkmak için kısa veya uzun erimli olarak dünyanın er veya geç bilinebileceğinden hareket etmeyi şart koşar. Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'nde böyle tarihsel bir perspektifle çalışmaktadır."[81]

[79] Kant, Arı Usun Eleştirisi, s. 423. / [A 707]-[B 735]
[80] Singer, Hegel, s. XVIII.
[81] Singer, Hegel, ss. XVIII-XIX.

Hegel açısından, özne, dünyayı kendisinde edinmesi için kavramın kendisine sahip olması gerekmektedir. Hegel'e göre, kavramdan yoksun bir özne tasavvuru mümkün değildir. Diğer bir ifadeyle, öznenin dünyayı kendi evi haline getirebilmesinin ön koşulu, öznenin oluşum süreci içinde kavramı edinmesidir. Bu noktada Hegel açısından, Kant'ın aslında-şey bilinemez düşünümü öznenin dünyanın kavramını kendinde edinmesinin önünde bir engeldir. Zira Hegel aslında-şeyin bilinebilir olduğundan hareket eder ve bununla birlikte öznenin dünyanın kavramını edinerek dünyayı sahiplenmesini mümkün görür. O halde, Hegel açısından, kavramın bilinmesi demek, şeyin özünü bilmek demektir. Hegel'in bu yaklaşımı, Kant'ın aslında-şey bilinemez düşüncesinin Hegel açısından, aslında-şey bilinebilire evrilişini mümkün kılar.

1. 3. 1. Hegel'in Şeye Bakış (Anschauung) Eleştirisi

Hegel bilgi edinim sürecinde Kant felsefesinde temelde bulunan *Anschauung* kavramının temelde oluşunu doğru bulurken, diğer bir yandan Kant'ın Anschauungu oluşum süreci bakımından geliştiremediğini ifade etmektedir. Kant, kendi bilgi kuramının temeline *aslında-şey*i yerleştirmiştir, fakat Hegel'e göre, Kant'ın aslında-şey[82] kavramıyla anlatmak istediği şey temelde eksik kalmıştır. Kant, Anschauungdan gelen bir verinin nasıl kavrama dönüştüğünü *Saf Aklın Kritiği*'nin 'Aşkınsal Estetik' bölümünde şöyle belirtir:

> *Bir bilginin nesneler ile hangi yolda ve hangi araç yoluyla bağıntılı olursa olsun, onu onlarla dolaysızca bağıntılayan ve tüm düşüncenin araç olarak göz önünde tuttuğu şey* sezgidir. *Ama sezgi ancak nesneler bize verildikleri sürece yer alır; ve bu da yine, en azından biz insanlar için, ancak nesnenin anlığı belli bir yolda etkilemesi yoluyla olanaklıdır. Nesnelerin bizi etkileyiş kipi yoluyla tasarımları*

[82] Kant'ın Almanca dilinde kavramlaştırdığı "Ding-an-sich" kelimesini Türkçeye "aslında şey" olarak çevirmek daha doğrudur. Çokça Kant çevirisinde bu ifade "kendinde şey" olarak çevrilmiştir. Fakat kendinde ifadesi Türkçede ahlaki bir anlamı da kendisinde çağrıştırmaktadır. Kant'ın kavramlaştırdığı "Ding-an-sich" ontolojik anlamının yanı sıra epistemolojik göndermeleri de bulunan bir kavramdır. Zira "Ding-an-sich" maddi anlamda kullanılan bir ifadedir. Kant'ın bu ifadesinde ahlaki bir çağrışıma yer vermemek adına yalnızca maddi dünyanın anlaşılması için, "anschauung" kavramının Türkçe karşılığı olarak aslında şey ifadesi kullanılmıştır. Ayrıca Bkz. Singer, Hegel, s. XVIII.

alma yetisine (alıcılık) duyarlık *denir. Öyleyse duyarlık aracılığıyla nesneler bize* verilir *ve yalnızca o, bize* sezgileri *sağlar; ama anlak yoluyla* düşünülürler *ve* kavramlar *ondan doğar. Ama tüm düşünce, ister doğrudan* (direkte) *isterse dolaylı* (indirekte) *olsun, belli ayırmaçlar aracılığıyla, en sonunda sezgiler ile ve dolayısıyla bizim durumumuzda duyarlık ile bağıntılı olmalıdır, çünkü bize başka hiçbir yolda bir nesne verilemez.*[83]

Yukarıdaki alıntıda Kant tarafından yapılan epistemolojik gerçekçi bir yaklaşım vardır. Hegel açısından, Kant'ın yaptığı şey doğrudur, fakat eksiktir. Hegel bir bakıma Kant'a, doğru sorular soruyorsun, doğru açıklıyorsun ama bütün bu durumu bir oluşum süreci olarak ortaya koyamıyorsun demektedir. Hegel açısından da, Anschauung temelde olandır, fakat kendi kanıtını kendisinde getirememesinden dolayı eleştiriye açıktır. Hegel'e göre, Kant, aslında-şeyi geliştirememiştir ve özne tarafından kavram, kendi potansiyelini oluşum süreci içerisinde ortaya koyamamıştır. Dolayısıyla bu, Hegel açısından, felsefi bir iddia olarak, eş deyişle bir inanç olarak kalmıştır.

Hegel aslında-şeyi bir süreç olarak kavramaktadır. Hegel açısından, aslında-şeyi bir oluşum süreci olarak kavramak demek, aslında-şeyin kendisini zorunlu olarak gerçekleştirebileceğini de söyleyebilmek demektir. Aslında-şey kendisini bir oluşum süreci içinde gerçekleştirmesi dolayısıyla kendisinin bilgisini özneye zorunlu olarak sunmuş olmaktadır. Dolayısıyla Hegel'in bu anlamda Kant'a olan yaklaşımı ve eleştirisi şu yöndedir: Numen alanı veya numenin kendisi bir oluşum olarak kavranmalıdır ve numeni süreç dahilinde düşünmek gerekmektedir. Başka bir ifadeyle, Hegel'e göre öz, varoluş olarak alınır ve kavranır. Varoluş, neticede bir oluşum sürecini ifade etmektedir. Hegel bunu *Mantık Bilimi*'nde şöyle dile getirir:

Varoluş burada Özün bir yüklemi *olarak ya da* belirlenimi *olarak alınmayacaktır, ki buna ilişkin bir önerme şöyle olurdu: 'Öz varolur ya da Varoluş* taşır*'; tersine, Öz Varoluşa geçmiştir; Varoluş Özün saltık dışlaşmasıdır*

[83] Kant, Arı Usun Eleştirisi, s. 57. / [A 19]-[B 33]

ve Öz geride onun öte yanında kalmış değildir. Buna göre önerme şöyle olacaktır: 'Öz Varoluştur'; Varoluşundan ayrı değildir.[84]

Hegel'e göre, numene ulaşmak oluşum sürecinin kendisidir, yani temelinde bir zaman meselesidir. Bu zaman sürecinde bilgi edinme araçlarımız geliştikçe ve dünyanın en temelinde olan şeyin neliğine dair bilgi edinme durumumuz geliştikçe aslında-şeyi de yavaş yavaş kendimizde *edinebilir* ve *onun bilgisine ulaşabiliriz*. Hegel bunu *Mantık Bilimi*'nde şöyle ifade eder: "*Kendinde- Şey* ortadan kaldırılmış dolaylılık yoluyla bulunuşta olan *özsel Dolaysız* olarak Varolandır."[85] Dolayısıyla Hegel açısından, varlığın en temelinde ne olduğu ve varlığı hareket ettiren o ilk nedenin ne olduğu ancak oluşum sürecinin bizzat içerisinden çıkabilir. Bu süreç içerisinde ise her şeyin birbiriyle ilişkili olduğunu ve her şeyin birbirini kurarak ve oluşturarak ilerlediğini unutmamak gerekir. Çünkü oluşum sürecinin içerisinde bizzat aktif rol oynayan öznedir. Dolayısıyla bilginin oluşum süreci aynı zamanda öznenin oluşum sürecidir. O halde özne, Hegel'e göre, oluşum sürecinin tüm aşamalarında etkin ve aktif bir rol oynamaktadır.

Hegel'e göre, öznenin bizzat kendisi *aslında-şeyin bilinemez* oluşunu çürütmektedir. Kendi kendisini kurgulamaya ve kurmaya çalışan özne için artık bilememezlik gibi bir durum söz konusu değildir. Çünkü varoluşumuzun temel ereği, kendimizi kavramak, kendimizin ne olduğunun farkına varmak ve *özgür bir ben* yaratabilmektir. İnsanın kendisini özgür özne olarak inşa edebilmesinin ön koşulu ise kendi bilgi alanını sürekli yenilemek ve onu pozitif anlamda değişikliğe uğratmaktır. Dolayısıyla Hegel'e göre, epistemolojik öznenin temel kaygısı, bilmeme veya bilememe üzerine değil, tersine verili olan aklı sayesinde bilme üzerine eğilmek olmalıdır. Spinoza *Ethica* adlı eserinde bunu şöyle belirtir: "*İnsan zihni Tanrı'nın ezeli-ebedi ve sınırsız özüne ilişkin bire bir bilgiye sahiptir*."[86] Bu bakımdan Spinoza'yı takiben Hegel açısından da, insan zihni evrende her şeyi bilebilme kapasitesine sahiptir. Stace *Hegel Üzerine* adlı yapıtında bunu şöyle ifade eder: "Bir bilinemezin var olduğunu kesinlikle yok sayabiliriz. Dolayısıyla

[84] Hegel, Mantık Bilimi, ss. 368-369.
[85] Hegel, Mantık Bilimi, s. 369.
[86] Baruch Spinoza, **Ethica**, çev. Çiğdem Dürüşken, 6. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018, s. 176.

ne bitimsiz ne mutluluk ne de kendinde-şey, evrende insan zihninin bilemeyeceği hiçbir şey yoktur."[87] İnsanın bu evrende her şeyi kavrayabileceği ve bilebileceği iddiası ilkesel olarak özneye atfedilen değeri göstermektedir. O halde, görüngülerin arkasındaki özün ve temelin ne olduğunu veya ne olmadığını kavramaya çalışmak, öznenin bizzat kendi kendisinin farkına varmasını ifade etmektedir. Hegel *Tinin Fenomenolojisi*'nde bu yaklaşımını şöyle ortaya koyar: "Açıktır ki, bu iç evreni gizlemesi gereken sözde perdenin arkasında, *biz* onun arkasına kendimiz gitmedikçe, -hem böylelikle görebilelim, hem de arkasında görülebilecek bir şey olabilir diye- görülecek hiçbir şey yoktur."[88] Bu bakımdan Hegel'e göre, özne açısından, öznenin kendi oluşum süreci içerisinde evrende bilinemeyecek bir şey yoktur. Çünkü özne kendisidir ve ancak özne bir şeyleri değiştirip dönüştürme gücünü kendisinde barındırmaktadır. O halde, Hegel açısından özne, Kant'ın aksine tüm varolanları görebiliyorum diyebilecektir.

1. 3. 2. Kant'ın Aslında-Şey Bilinemez Düşünümünün Hegelci Felsefe ile Ekzoterik ve Ezoterik Bir Bakışla Yeniden Okunması

Kant'ın bir eleştirisini yapmak aslında Hegel'den geriye doğru bakınca bir anlam kazanmaktadır. Bu bakımdan *aslında-şey bilinemez* ile ilgili iki bakış açısından söz etmek gerekir. Bunlardan birincisi, ekzoterik bakıştır, ki bu bakış açısı, Kant'ın aslında-şey bilinemez düşüncesini yüzeysel bir bakışla ele alan bir yaklaşımdır. Heinz Heimsoeth *Kant'ın Felsefesi* adlı eserinde aslında-şey ile ilgili ekzoterik bakışı şöyle ifade etmektedir: "Biz her türlü koşulun dışında bir şey düşünebiliriz; ama böyle bir şeyi bilemeyiz."[89] Hegel döneminde de yaygın olan Heimsoeth'un bu yaklaşımı, Hegel açısından, ekzoterik bir bakış açısıdır. Bu ekzoterik bakışın kendisi dışa yönelik bir bakıştır ve bu bakış, Kant'a olağanca bir şüphecilik atfeder. Çünkü üzerinde derinlemesine bir düşünümün önüne geçer. Hegel açısından, Kant'ın aslında-şey bağlamında ekzoterik bir bakışla okunması

[87] Walter Terence Stace, **Hegel Üzerine**, çev. Murat Belge, Fol Yayınları, Ankara, 2019, s. 74.
[88] Hegel, Tinin Görüngübilimi, § 165, s. 75.
[89] Heinz Heimsoeth, **Kant'ın Felsefesi**, çev. Takiyettin Mengüşoğlu, 7. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2016, s. 10.

Kant'ı yanlış anlamaya iter ve aslında-şey ile ilgili kavranması gereken gerçeğin bu olmadığını ifade etmek gerekir. Göçmen, bunu şöyle belirtmektedir:

> *Kant'ın aslında-şey bağlamında yaptığı açıklamalara dair ekzoterik bakış, yanlış bir şüpheciliğin, düşünce ve bilgi tembelliğinin yayılmasına neden olmuştur. Hegel açısından insanın bilgi edinme çabasını sınırlamak, insanın bilgi edinme çabasından vazgeçmek anlamına gelmektedir. O, bu 'utangaç' felsefi çabaya anlam veremez. Bu nedenle Hegel, bugüne kadar kuşaklardan beri yapılageldiğinin tersine Kant'ta ilk bakışta görünen ile yetinmez. Kant'ın eserinin ekzoterik, yani herkesin ilk bakışta görebileceği yüzeysel bir yanı vardır. Kant'a atfedilen 'aslında-şey bilinemez' görüşü bu yüzeyselliğin yaymış olduğu bir izlenimden başka bir şey değildir. Bu bakımdan 'Yeni Kantçılık' böyle bir izlenimin Hegelci felsefe karşısında arzulanan ürünüdür.*[90]

Hegel *Mantık Bilimi*'nde gösterdiği Kant felsefesindeki ekzoterik, eş deyişle dışsal bakışı şöyle ifade etmektedir:

> *Kant felsefesinin dışrak öğretisi*-anlağın deneyimin ötesine geçmemesi gerektiği, *yoksa bilgi yetisinin kendi başına* kuruntulardan *başka bir şey doğuramayan* kuramsal usa *dönüşeceği kanısı-kurgul düşüncenin yadsınmasını bilimselliğin kendisi adına aklayan bir girişimdi. Bu popüler öğreti modern eğitbilimden gelen şu çığlıkla desteklendi: Zamanın zorunluğu bakışların dolaysız gereksinime çevrilmesini ister, ve bilgi için deneyim nasıl birincil ise, kamusal ve kişisel yaşamda beceri için de genel olarak uygulama ve pratik kültür özsel yanlardır, yalnızca onlar gereklidir, ve kuramsal bilgi ise giderek zararlıdır. –Böylece bilim ve sıradan anlak Metafiziğin çöküşünü sağlamak için birbirlerinin eline oynarken,* kültürlü ama Metafiziksiz *bir ulus gibi tuhaf bir görünüş ortaya çıktı-tıpkı başka bakımlardan türlülük içinde bezenmesine karşın kutsalların kutsalından yoksun bir tapınak gibi-.*[91]

Hegel'e göre, Kant'ın aslında-şey bilinemez düşünümü, bu bakış açısından kurtarılmalı ve kavramın geniş anlamında ele alınmalıdır. Bu ise ancak ezoterik bir

[90] Singer, Hegel, s. XIX.
[91] Hegel, Mantık Bilimi, s. 15.

bakışla mümkündür. Ezoterik bakış, içe yönelik bir bakıştır. Bu bakış derinlemesine bir bakış olmakla beraber içeriğin özüne yöneliktir ve aslında olanı ve asıl olanı göstermektedir. Ezoterik bir bakışa sahip olmak demek, içerikte saklı olanı görmek demektir. Hegel açısından, özne, Kant'ın aslında-şey bilinemez düşünümünün ezoterik boyutunu yakaladığında ve içeriğinin derinine baktığında, Kant'ın özneyi aslında-şeyi bilmeye davet ettiğini görebilir. Bunu Göçmen şöyle belirtir:

> *Kant'ın felsefesinin bir de ezoterik yanı vardır. Kant'ın felsefesinin derinliğini, aslında-şey bağlamında sunulan bakış zenginliğini tüm sorunlarıyla ezoterik derinliğinde yakalarız. Kant, 'aslında-şey bilinemez' derken, aslında, yakından bakıldığında, bununla varlığında ısrar ettiği aslında-şeyin(ki, bu, özden başka bir anlama gelmemektedir) bilinmesinin tarihsel ve sistematik gereklerine işaret eder. Aslında-şey, yani öz vardır ve mekana, yani varlığa içkindir.*[92]

Bu bakımdan Kant'ın aslında-şey bilinemez düşüncesi ezoterik bir bakışla, eş deyişle Hegel'in önerdiği bakışla okunduğunda *aslında-şeyin bilinebilir* olduğunu ifade edebiliriz. Hegel bunu *Mantık Bilimi*'nde şöyle açıklar:

> *Kendinde-şey o hakkında onda her şeyin bir olduğundan başka hiçbir şeyin bilinmediği Saltık ile aynıdır. Buna göre bu kendilerinde-şeylerin* içinde *ne olduğu hiç kuşkusuz çok iyi bilinir; böyle olarak gerçekliksiz, boş soyutlamalardan başka bir şey değildirler. Ama kendinde-şeyin gerçekte ne olduğu, gerçekten kendinde ne olduğu sorusunun açımlanması Mantıktır ki, onda gene de* 'kendinde' *ile soyutlamadan daha iyi bir şey, yani bir şeyin Kavramında ne olduğu anlaşılır; ama Kavram kendi içinde somuttur, yalnızca Kavram olarak kavranabilirdir ve kendi içinde belirli olarak ve belirlenimlerinin bağlamı olarak bilinebilirdir.*[93]

Bu bakımdan aslında-şey özneyi varlığın derinine çeker ve öznenin bilgi edinmesini ve kavramı edinmesini sağlar. Öznenin bilgiyi amaçlaması ve bilgiyi

[92] Singer, Hegel, s. XIX.
[93] Hegel, Mantık Bilimi, s. 91.

edinmesi Hegel açısından, ezoterik bakışla mümkündür. Zira aslında-şeyin bilinemez oluşu Hegel'e göre, bilgiye sınır çekmektir ve bu sınır, öznenin kendisini kurgulama ve kurma sürecinin önünde bir engeldir.

1. 3. 3. Öznenin Dünyanın Kavramını Edinmesinde İnanç ve Bilgi Açısından Kant ve Hegel Yorumu

Hegel'e göre, bilgi ve inanç dünyası birbirinden ayrı ve bağımsız dünyalar değildir. İnanç dünyası kendisini bilgi dünyasının içerisine yerleştirerek ve bilgi dünyasının içinden çıkarak oluşmaktadır. Başka bir deyişle, inanç dünyasını kendi başına ayrı bir dünya olarak düşünmekten ziyade, inancı bilgi dünyası içerisinde düşünmek gerekmektedir. Hegel açısından, inanç dünyasının bilgi dünyasının içerisinde oluşarak gelmesi gerekmektedir. Hegel'in bu düşüncesinin merkezindeki isim Kant'tır.

Kant *Saf Aklın Kritiği*'nin birinci bölümüne 'Aşkınsal Estetik' başlığı altında 'Uzay[94] ve Zaman' kısımlarıyla başlamaktadır. Dolayısıyla Kant, felsefesini bizzat mekanda ve zamanda temellendirmektedir. Aynı şekilde Hegel de düşüncenin gelişimini bizzat Kant'tan devraldığı mirasla mekanın ve zamanın içerisinden oluşarak geldiğini düşünmektedir. Göçmen, Hegel'in bu yaklaşımını şöyle ifade eder:

> *Hegel düşüncenin gelişimini, hemen her filozoftan alışık olduğumuzun tersine mekan ve zamanla ilişkilendirir ve böylece onu tarihsel bağıntısından koparmaz, tersine somutlaştırır. Düşüncenin felsefe çerçevesinde mekan ve zamandan kopuk ele alınmayacağına dair talep hâlihazırda Kant'ın Saf Aklın Eleştirisi'nin kurgulanışı, eserin mekan ve zaman ile başlaması dolayısıyla ifade edilmiştir.*[95]

[94] Kant'ın *Arı Usun Eleştirisi*'nin kullandığım ve yararlandığım çevirisinde "Platz" kavramı "Uzay" olarak çevrilmiştir. Fakat ben bunun yerine "Mekan" kavramını kullanacağım. Zira "uzay", "mekan" anlamına gelse de, ucu bucağı olmayan bir boşluk fikrini çağrıştırdığı için kanaatimce "mekan" kavramı daha oturaklı kalmaktadır. "Mekan", yer veya tam olarak bu yer anlamını net olarak ifade ettiği için şimdi ve tezin bundan sonraki ilgili yerlerinde bu kavram kullanılacaktır.

[95] Singer, Hegel, s. XXI.

Kant açısından, mekanın ve zamanın dışında bir şey yoktur. Mekanın ve zamanın dışında olan, inanç dünyasıdır, eş deyişle ahirettir. Bu bakımdan biz yalnızca mekana ve zamana içkin olanı bilebiliriz. Mekanın ve zamanının dışında olan bizzat mekana ve zamana da aşkın olandır. Çünkü *olmuş olan* ve *olan* mekanda ve zamanda gerçekleşmiştir. Fakat *olacak olan* ise mekanın ve zamanın içinde değildir. *Olacak olan* inanç dünyası içerisindedir, fakat inanç dünyası, mekana ve zamana içkin olmadığından ötürü, o, bilinmeyendir. Hegel'in *Tarih Felsefesi*'nde ifade ettiği gibi, "İnanç, eşit ölçüde belirsizdir, genel olarak Kayraya inanç denilen şeydir, ve belirlenime, bütünün üzerine, Dünya Tarihinin her şeyi kapsayan akışı üzerine uygulamaya dek ilerlemiş değildir."[96] Bu bakımdan Hegel açısından, inanç dünyası bilmeyi mümkün kılan bir dünya değildir. Bilmek ancak olmuş olan ve olan ile bilinebilir, eş deyişle bilmek, mekanın ve zamanın içinde olduğunda bilmek demektir. Örneğin Ortaçağdaki hâkim düşünce *inanırsan bilirsin* yönündeydi. Bir başka ifadeyle, inanmak, bilmenin ön koşuluydu. Modern çağda ise bu düşünce yerini, *bilirsen inanırsın*a bıraktı. Böylelikle bilmek, inanmanın ön koşulu haline geldi. Bunu Hegel *Tarih Felsefesi*'nde şöyle ifade etmektedir: "Tarihi açıklamak demek insanların tutkularını, dehalarını, etkin yetilerini ortaya sermek demektir, ve Kayra tarafından bu belirlenmişliğe genellikle onun Tasarı denir. Gene de bu Tasar bizim gözlerimizden gizli olması gereken şeydir; giderek onu bilmeyi istemek bile kendini-bilmezlik sayılır."[97] Hegel açısından, bilmeden inanmak mümkün değildir. Dolayısıyla Kant'ın mekâna ve zamana dair olan ve mekânın ve zamanın içinde olan bilinebilir düşüncesi, Hegel'in kendi bilim sistemine kattığı bir bakıştır. Çünkü Kant, inanç alanını ve inanca ait olanı da mekân ve zamanın içerisine almaktadır. Başka bir deyişle Kant, inancı da bu dünya içine yerleştirmiştir. Zira geleneksel bakışa göre, inanç alanı mekanın ve zamanın dışında olan alandır. Kant'ın bu bakışa getirmiş olduğu yenilik şudur: Kant, bu inanma alanını alıp bilinebilir alana, yani mekanın ve zamanın içine yerleştirmiştir. İşte Kant'a atfedilen devrimci yenilik budur. Çünkü özne mekanın ve zamanın içindedir. *Olacak olan* da, öznenin içinde bulunduğu mekanın ve zamanın içerisinden özne aracılığıyla çıkıp gelecektir. Bu ise mekanın ve zamanın içerisinde

[96] Hegel, Tarih Felsefesi, s. 15.
[97] Hegel, Tarih Felsefesi, ss. 15-16.

bulunan öznenin aktif eylemiyle mümkündür. Diğer bir ifadeyle, Kant, inanç alanını bilgi alanı içerisine yerleştirerek öznenin aktif eylemliliğini de kurgulamaktadır. Göçmen *Hegel'de "Nesnel, Tanıtlanmış Bilim" Olarak Felsefe Kavramına Giriş* adlı çalışmasında Kant'ın ortaya koymuş olduğu eleştirel ve bütünleştirici felsefi kuramını şöyle ifade etmektedir:

> *Kant'ın düşünceye dair giriştiği bu sınırlama şimdiye kadar negatif bir eylem olarak algılandı. Oysa Hume'dan beri maddi şeylerin bir yere bağlı kalmasına karşın düşüncenin bir yere bağlı kalmadığını, hatta evrenin ötesine bile uçabileceğini biliyoruz. Bu nedenle Kant'ın düşünceye sınır getirme girişimini en az iki boyutlu yani evrenin sınırlarının ötesine uçmuş olan düşünceyi tekrar mekana ve zamana geri getirmek ve düşüncenin genişliğini mekanın sınırlarıyla sınırlama eylemi olarak düşünmek gerekir. Bu bakımdan Kant'ın girişimi aslında düşünceyi gerçekçi kılma yani uzayın sınırlarının ötesine uçmakla kaybettiği eylem gücünü ona geri verme girişimidir ve bu nedenle pozitif bir eylem olarak görülebilir. Kant'ın Saf Aklın Eleştirisi'nin temeline 'Aşkınsal Estetik'i yerleştirmiş olmasının nedenlerinden ve anlamlarından birisi budur.*[98]

Kant'ın da bizzat *Saf Aklın Kritiği*'nde ifade ettiği haliyle, "Uzay dış duyunun tüm görüngülerinin biçiminden, duyarlılığın öznel koşulundan başka bir şey değildir, bir koşul ki, bizim için dış sezgi yalnızca onun altında olanaklıdır."[99]

O halde, *olacak olan* da *olmuş olan*ın ve *olan*ın içinden çıkacaktır. Bir diğer ifadeyle *olacak olan*, bu dünyanın içinden, eş deyişle mekânın ve zamanın içinden çıkacaktır. Kant'ın inanç alanını mekânın ve zamanın içerisine yerleştirmesi ile artık mümkün olmayan inanç alanı mümkün kılınmıştır. Artık inanç alanı bilgi alanı içerisinden çıkıp gelecektir. Dünya önceden yalnızca bilgi nesnesiydi. Kant bu anlamda dünyayı hem bilgi nesnesi hem de inanç nesnesi yapmıştır, yani *olacak olan* aynı zamanda temellendirilmiş bir inanç alanıdır. İnancın kendisi artık bilgi ile temellendirilmektedir. Dolayısıyla Kant'ın inanca alan açtım meselesi, inancın bilgiye dayandırılmasından başka bir şey değildir. Bu bakımdan Kant, inancın bilgi

[98] Doğan Göçmen, "Hegel'de 'Nesnel, Tanıtlanmış Bilim' Olarak Felsefe Kavramına Giriş", **Sofist**, Sayı: 1, 2020, s. 80.
[99] Kant, Arı Usun Eleştirisi, s. 61. / [A 26]-[B 42]

temelinde nasıl mümkün olduğunu göstermektedir. Kant'ın inanca alan açması durumu, onun bizzat bilginin karşısına inancı; epistemolojinin karşısına teleolojiyi koymak gibi algılanabilmektedir. Bir diğer yandan da Kant felsefesine atfedilen bu tutum, onun felsefesinin tek gerçek yanı olarak kabul edilmektedir. Hâlbuki gerçek bu değildir. Zira Hegel, *Mantık Bilimi*'nde de görüleceği üzere, Kant felsefesinin modern Alman felsefesinin temelini ve başlangıç noktasını oluşturduğunu ve bu değerinin ona yüklenebilecek hiçbir şeyden zarar görmeden kalacağını ifade etmektedir.[100] Dolayısıyla Hegel, Kant'ın felsefesine karşı basit ve indirgemeci yaklaşımların ciddiye alınmaması gerektiğini salık verir. Bunu Hegel *Mantık Bilimi*'nin girişinde şöyle belirtir:

> *Aramızda en yaygın olan felsefecilikte Kant'ın Usun hiçbir gerçek içeriği bilemeyeceği ve saltık gerçeklik açısından inanca yöneltilmesi gerektiği gibi sonuçlarının ötesine* geçilmez. *Ama Kant'ta sonuç olan şey bu felsefecilikte dolaysızca başlangıç noktası olarak alınır, ve kendisinden o sonucun ortaya çıktığı ve felsefi bilgi olan önceki açımlama başından kesilip atılır. Kant felsefesi böylece kendini her şeyin daha şimdiden tanıtlanmış ve tamamlanmış olduğu kanısı ile rahatlatan düşünme tembelliği için bir yastık olarak hizmet eder. Buna göre bilgi için ve böyle verimsiz ve kuru bir rahatlıkta bulunmayan belirli bir düşünce içeriği için o önceki açımlamaya geri dönülmelidir.*[101]

Hegel açısından, bildiğim alanın içinden geçip bildiğim alanı temel alarak ve bildiğim alan dolayımıyla bilmediğim alana geçmek demek, eyleme geçmek demektir. Dolayısıyla Kant'ın felsefesinde eylem, hareket ve dolayım vardır. Bu bakımdan Hegel'e göre, Kant'ın bakışı, durağan ve statik bir bakış değil, tersine ilerlemeyi kendisinde oluşturan ve temellendiren bir bakıştır. Hegel açısından, Kant'ın bu düşünümü, büyük bir devrimci yenilik olarak görülmektedir. Devrim, Kant tarafından bu dünya ile inanç dünyasının ayrı dünyalar olarak sunulmayıp, inanç dünyasını bu dünya içine alan ve bu dünya içinde yeşerten bir düşünümdür. Kant'a atfedilen "bir inanç alanı oluşturma" veya "bilgiye sınır koyma" tartışmalarının tersine Kant, felsefeyi Hegel gibi nesnel ve tanıtlamalı bir bilim

[100] Hegel, Mantık Bilimi, s. 44.
[101] Hegel, Mantık Bilimi, s. 44.

haline getirmiştir. Çünkü Kant *olmuş olan*ın ve *olan*ın içerisine *olacak olan*ı yerleştirmiş, böylelikle *olacak olan*ın, *olmuş olan* ve *olan* içerisinden çıkıp gelmesini sağlamıştır. Bunu Göçmen *Hegel'de "Nesnel, Tanıtlanmış Bilim" Olarak Felsefe Kavramına Giriş*'te şöyle belirtir:

> *Şimdi, Saf Aklın Eleştirisi ile ilgili olarak belki de en hassas ve kanımca yorum tarihinde en büyük hataların yapıldığı noktaya gelmiş bulunuyoruz. Burada amacım bir yandan Kant'ın tanıtlamalı felsefi kuramını ortaya koyarken aynı zamanda Kant'ta epistemolojik gerçekçi bir felsefi yaklaşımın olduğunu göstermektir. Burada genellikle unutulan kilit nokta, Kant'ın eserini 'saf kavramların gelecek kullanımı' amacıyla, eş deyişle 'mümkün bilgi edinimi' ve 'mümkün deneyim' amacıyla yazmış olmasıdır. Öyleyse, Kant, olmuş olan ve olan deneyimi şart koşmaktadır ve olacak olan deneyimin saf akılla temellendirilmesinin nasıl mümkün olacağını göstermek istemektedir. Bu nedenle Kant'ın ortaya koyduğu nesnenin gelecek tasarımını, gelecek bilgi edinimini ve gelecek deneyiminin nasıl mümkün olduğuna dair yaklaşımını göstermek için felsefi kuramını ortaya koyarken; bunu aynı zamanda geçmiş ve şimdiki zaman ile ilişkili düşünmek gerekmektedir. Aksi durumda özellikle kategorilerin kökeni söz konusu olduğunda Kant'a 'doğuştan gelen ideler' gibi anlamsız kurgular yüklemek zorunda kalınabilir.*[102]

Hegel açısından, Kant, bilgiyi insanın bizzat içinde bulunduğu bu yaşama, eş deyişle mekana ve zamana göre konumlandırarak epistemolojik bir özne tasarımı ortaya koymuştur. Hegel'e göre, Kantçı felsefenin bu bağlamda ortaya attığı sorulara ve geliştirdiği argümanlara kıyasla daha güçlü ve felsefi bakımdan daha ilginç olan yanı, Kant'ın epistemolojik özneyi naif-pasif olarak almak yerine, son derece aktif olarak kavramış olmasıdır.[103] Özneyi bir güç olarak ifade eden John Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*'de *etkin güç* ve *edilgin güç* ayrımını yapmıştır. Locke adı geçen eserinde bu ayrımı şöyle belirtir: "Güç, bir değişiklik yapma ya da değişmeye uğrama gücü olarak iki türlüdür. Birine *etkin*, ötekine

[102] Doğan Göçmen, "Hegel'de 'Nesnel, Tanıtlanmış Bilim' Olarak Felsefe Kavramına Giriş", ss. 82-83.
[103] Singer, Hegel, ss. XIX-XX.

edilgin güç denir."[104] Bu anlamda Hegel açısından, alışılagelmişin dışında Kant'ın yaptığı yenilik öznenin etkin güç, eş deyişle aktif bir güç olarak sunulmasıdır. Özne dünyayı aktif olarak kurgularken kendisini de aktif epistemolojik özne olarak kurgulamaktadır. Bir diğer ifadeyle Kant, Klasik Alman Felsefesinde aktif özne geleneğini başlatmıştır. Bu bakımdan Göçmen Singer'in *Hegel* kitabında şöyle ifade eder:

> *Locke'un, İnsanın Anlama Yetisine Dair Bir Deneme adlı eserinde yaptığı 'pasif güç' ve yaratan 'aktif güç' ayrımını alımlayan empirist gelenekte, özellikle Thomas Reid gibi filozoflar tarafından epistemolojik teori çerçevesinde geliştirilip işlevsel kılınması, yaygın olarak Fransız felsefesinde insanın aktif gücünü neredeyse tamamıyla işlevsizleştiren duyusalcılık/sansüalizm karşısında Kant, epistemolojik öznenin her bakımdan aktif olduğunu göstermiştir.*[105]

Kant açısından, özne aktif bir güç olarak bilgiyi ve bilimselliği mümkün kılmış, inanç alanını da bilgi alanının içerisine yerleştirerek epistemolojik öznenin oluşum süreci içerisinde aktifliğini kurgulamıştır. İnanca ait olanın ve inanılanın mekana ve zamana içkin oluşundan hareketle, Kant, inanmanın bilme üzerinden mümkün olabileceğini göstermiştir. Bertrand Russell *Batı Felsefesi Tarihi* adlı eserinde, Kant'ın *Saf Aklın Kritiği*'nin önsözüne vurgu yaparken şu ifadeleri kullanmaktadır: "Diyebilirim ki, burada çözülmemiş ya da çözümü için en azından bir anahtar sunulmamış tek bir metafizik sorun yoktur."[106] Bu noktada Russell'in ifade ettiği, Kant'ın bilgi temelli bir dünya tasarımı ortaya koyduğudur. Russell, Kant ile ilgili olarak bu düşüncesini adı geçen eserde şöyle devam ettirir: "İkinci baskıya önsözde ise kendisini Kopernikle karşılaştırır ve felsefede Kopernikçi bir devrim yaptığını söyler."[107] Kopernikçi devrimden kasıt, Kant'a gelene kadar dünya yalnızca bilgi nesnesi alanıydı ve bu anlamda Kant'ın yaptığı yenilik ise nesne merkezli bakılan dünyaya artık aktif özne merkezli olarak bakmasıdır. Bu bakımdan Kant'ın aslında-şey bilinemez düşünümünün, Hegel açısından, aslında-

[104] Locke, İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme, s. 176.
[105] Singer, Hegel, s. XX.
[106] Bertrand Russell, **Batı Felsefesi Tarihi 3. Cilt: Modern Felsefe**, çev. Ahmet Fethi, Alfa Yayınları, İstanbul, 2016, s. 380.
[107] Russell, Batı Felsefesi Tarihi, s. 380.

şey bilinebilire evrilişinden söz etmek mümkün hale gelmektedir. Çünkü Kant gibi Hegel de öznenin aktifliğini kurgulamaktadır.

Hegel, Kant'ı takiben bilmeden inanmanın mümkün olamayacağını işaret eder ve bilginin inancı öncelemesi gerektiğini ifade eder. Hegel *Tarih Felsefesi*'nde bunu çok net ifade etmiştir. "Bilmeden inanmak mümkün değildir."[108] O halde, Hegel açısından inanç, bilgiye dayanan anlamında ele alınmaktadır. İnanç, bilginin içinden ve bu yaşamın içinden çıkacaktır. Diğer bir ifadeyle inanç, *olmuş olan*ın ve *olan*ın içinden çıkacaktır. Bu bakımdan Hegel açısından, Kant'ın yaptığı Kopernik Devrimi bununla ilgilidir. Evet, Kant'ın bu anlamda felsefe tarihi içerisinde bir devrim yaptığı söylenilebilir, fakat önemli olan nokta, devrimin sürekliliğidir. Devrimin doğru zeminde temellendirilişi ve sürekliliği için Kant özelinde Hegel yorumuna veya Hegel eleştirisine gerek vardır. Bu eleştiri ise epistemolojik öznenin bilgi oluşum sürecinde içinde bulunduğu yaşamın içerisinden hareket etmesi gerektiği durumudur. Şimdiye kadar çokça yapıldığı gibi, bu yaşamın dışına çıkılıp başka bir yaşamın olabileceğini söylemek veya yaşamın bizim bilemeyeceğiz bir alanının olduğunu belirtmek yalnızca inanca alan açmak demektir. Nitekim bu durumu Kant'a atfetmek aslında Kant'ın ne anlatmak istediği ile ilgili de oldukça yanlış kavrayışlara sebep olmaktadır. Bilgi, inanç alanı içerisinden temellendirilebilecek bir şey değil, tersine inanç, bilgi alanının içerisinde temellendirilecek olandır. Başka bir ifadeyle, inancı mümkün kılan bilgidir, fakat bilgiyi mümkün kılan inanç değildir. Çünkü Kant'a göre, insan, herhangi bir şeyi mekanın ve zamanın dışında bilemez. Bilginin nesnesi ancak mekana ve zamana dair olanlar olabilir ve bu, bütün bir evrendir.[109] Bir insanın geleceğe dair öngörüsünün de mekanın ve zamanın dışında olması mümkün değildir. Hegel açısından da bilgiyi, mekanda ve zamanda oluşundan hareketle ortaya koymak gerekmektedir. Bu bakımdan Hegel, hem Kant felsefesinde *aslında-şey bilinemez* düşünümü bağlamında hem de kendi bilim sisteminde düşüncenin gelişimi anlamında bu tarihsel perspektif ile çalışır.

O halde, Hegel açısından, eğer bilginin bir sınırı olduğunu söylersek ki yoktur, o sınırın ardındaki alanın da varlığını kabul etmiş oluruz. Bilgi, bu dünya

[108] Hegel, Tarih Felsefesi, s. 16.
[109] Singer, Hegel, s. XVII.

içerisinde epistemolojik özne tarafından temellendirilen ve aynı zamanda mekana ve zamana içkin olandır. Özne kendi oluşum süreci içerisinde kendisiyle birlikte nesnesinin ve dünyanın kavramını kendinde edinmiş olarak bilinç aşamasını tamamlamıştır. Diğer bir yandan, özne dış dünyanın bilgisini edinmekle dış dünyanın bilincine varmış, fakat dış dünyanın bilincinde olmakla birlikte, henüz özne kendisinin bilincine varmış değildir. Şimdi izleyeceklerimiz bilinç dolayımıyla öz-bilincin öznede nasıl oluştuğudur.

İKİNCİ BÖLÜM
ÖZ-BİLİNÇ

2.1. BİLİNÇ DOLAYIMIYLA ÖZ-BİLİNCİN OLUŞUMU

Hegel açısından, anlama yetisi artık kendisini öz-bilinçte gerçekleştirmek durumundadır. Bu geçiş zorunludur. Zorunluluğun nedeni ise öznenin kurgalanış ve kuruluş sürecinde anlama yetisi dolayımıyla dünyanın bilincini edinmiş öznenin artık bizzat kendisinin bilincine varması gerektiğidir. Hegel'e göre, öz-bilinç, bilincin içerisinden çıkıp gelendir. Dünyanın kavramını kendinde edinmiş öznenin öz-bilinç aşamasında kendisinin bizzat bilincine vararak, eş deyişle görünenin ardındaki şeyin kendisi olduğunun farkına varmasıyla artık özne, öz-bilinçli bir öznedir. Marcuse *Us ve Devrim* adlı eserinde şöyle belirtir: "Yasa altındaki kuvvet öz-bilinçli özneyi karakterize eden şeydir. Nesnel dünyanın özü böylece öz-bilinçli öznenin varoluşunu imler. Anlak şeylerin görüngüleri arkasındaki özü ararken başka bir şeyi değil ama salt kendini bulur."[110] Anlama yetisi özneye kavramı vermektedir ve özne, kavramın bilgisine sahip olmakla dünyanın kavramını kendinde edinerek aslında bunun yetmediğini ve kendisinin bizzat bilgisine ulaşması gerektiğini bilmektedir. Bu bakımdan dünyanın gidişatı içerisinde kendi kendisinin bilincine varmaya başlayan özne artık kendi kendisini öz-bilinçli özne olarak kurabilme aşamasına gelmiştir.

Özne, bilinci ile nesneyi kavramıştır. Nesneyi kavrayan özne dünyayı kendisinde kavramıştır. Artık özne, kendinin bilincindedir ve dolayısıyla dünyanın da bilincindedir. Öznenin öz-bilinç durumuna gelmesi bizzat bilincin içerisinde yavaş yavaş gelişmiştir. Öz-bilinç kendisini bilinç dolayısıyla ve bilinç dolayımıyla kurmuştur. Dolayısıyla öz-bilinçli özne kendisini dünya dolayısıyla kurmuştur. Çünkü özne, Hegel açısından, dünyanın öznesidir. Bu bakımdan epistemolojik özne, oluşum süreci içerisinde aktif bilme emeğini ortaya koymuştur. Öznenin kendisini oluşturması ve gerçekleştirmesi adına kendisinin bilincine varma kararlılığı ve mücadelesi sayesinde özne, öz-bilinç aşamasına yükselmiştir. *Tinin*

[110] Herbert Marcuse, **Us ve Devrim: Hegel ve Toplumsal Kuramın Doğuşu**, çev. Aziz Yardımlı, 3. Baskı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 81.

Fenomenolojisi'nde duyusal kesinliğin bir üst aşaması nasıl algı ise; algının bir üst uğrağı nasıl anlama yetisi ise anlama yetisinin üst uğrağı da öz-bilinçtir. Bilincin tüm bu şekillenimleri öz-bilinci yavaş yavaş fakat sağlam temellerde inşa etmiştir. Öz-bilinç, bilincin içerisinden öylesine ve birden çıkıp gelmemiştir. Diğer bir ifadeyle, öz-bilinç, öznenin kendisini kurgulama ve kurma yolunda aktif mücadelesinin bir ürünüdür. Bilincin kendi kendisini oluşturma ve gerçekleştirme aşamasında her bir uğrağın kendisinde nasıl kalındığının ve her bir uğrağın zaman içerisinde nasıl kapsanıp aşıldığının bir göstergesidir. Bu süreci Hegel *Tinin Fenomenolojisi*'nde şöyle ifade etmiştir:

> *Görüngünün* tasarımının *ve onun içinin gerçekliği olan bu bilginin kendisi ancak karmaşık bir devimin sonucudur ve bu devim yoluyla bilinç kipleri olarak Sanı, Algı ve Anlak yiter; ve* bilincin kendini bilirken neyi bildiğinin *bilinmesinin daha da karmaşık bir devimi gerektirdiği eşit ölçüde açık olacaktır. Şimdi izleyeceklerimiz bunun çözümlemesidir.*[111]

Böylelikle Hegel diyalektik olarak özne tarafından bilinç aşamasının da kapsanıp aşılarak öz-bilinç aşamasına geçilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu, Hegel açısından, epistemolojik bir zorunluluktur. Bilincin teorik şekillenimleri olarak duyusal kesinlik, algı ve anlama yetisi ile özne, nesnel olanı, eş deyişle dış dünyanın bilgisini kendisinde edinmiştir. Bu dış dünyanın bilgisi özneye, onda kendisini özne olarak görme olanağı sunmaktadır. Dolayısıyla öznenin bilinç dolayımıyla öz-bilinci edinmesi mümkün olmuştur. Öznenin yalnızca bilinç aşamasında kalması, öznenin kendisini bu yaşamın özgür öznesi olarak yadsıması anlamına gelecektir. O halde, öznenin kendisinin bilincini edinmesi gerekmektedir. Bu ise Hegel'e göre, ancak öz-bilinç aşamasıyla mümkün hale gelmektedir. Hegel *Tinin Fenomenolojisi*'nde öz-bilincin bilinç dolayımıyla oluştuğunu ve diyalektik ilerlemeyle birlikte bir sonraki uğrağın zorunlu olarak öz-bilinci oluşturduğunu şöyle açıklamaktadır:

[111] Hegel, Tinin Görüngübilimi, § 165, s. 75.

Bir 'başkası'nın, genelde bir nesnenin bilincinin hiç kuşkusuz kendisi zorunlu olarak öz-bilinçtir*, kendi içine yansımışlıktır, kendi başkalığında kendi kendinin bilincidir. Onlar için gerçeklikleri bir Şey, kendilerinden 'başka' bir şey olmuş olan önceki bilinç şekillerinden* zorunlu ilerleyiş *tam şunu anlatır: Yalnızca bir Şeyin bilinci salt bir öz-bilinç için olanaklı olmakla kalmaz, ama salt o öz-bilinç bu şekillerin gerçekliğidir.*[112]

Hegel açısından, öz-bilinç, bilincin tüm şekillenimleri dolayısıyla kendisini zorunlu bir üst uğrak olarak oluşturmaktadır. *Tinin Fenomenolojisi*'nde duyusal kesinliğin bir üst uğrağı algı, algının bir üst uğrağı anlama yetisi, anlama yetisinin bir üst uğrağı ise bilinç dolayımıyla zorunlu olarak öz-bilinçtir. Bilincin tüm şekillenimleri zorunlu olarak öz-bilinci oluşturmaktadır. Tülin Bumin *Hegel* adlı eserinde, *Tinin Fenomenolojisi*'nin 177. paragrafına ilişkin olarak yapmış olduğu yorumda bilincin dünyayı edinmek için zorunlu olarak öz-bilinç evresine geçmesi gerektiğini şu ifadeleriyle belirtmektedir:

Bilinç bilme ediminde kendisiyle dünya arasında yer alan perdeyi açmak için sürekli çaba gösterir. Oysa 'Açıktır ki, denildiği gibi, içeriyi örtmesi gereken perdenin ardında görecek hiçbir şey yoktur, tabii eğer oraya biz kendimiz *girmezsek…' Nesne konusunda ardı ardına geliştirdiği tasarımların kendi kendilerini ortadan kaldırışıyla ilerleyen bu süreç öz-bilinçte asıl önemli olan evresine ulaşır. Çünkü öz-bilinçlerin diyaloğu ile gelişen bu süreç sonundadır ki 'bir* biz *olan bir* ben*, ve bir* ben *olan bir* biz*' yani tin doğacaktır.*[113]

Hegel'in *Tinin Fenomenolojisi* göstermiştir ki, öznenin teorik kuruluşunun oluşum sürecinde hiçbir uğrak dışarıda bırakılmaz ve her bir uğrak kendisini zorunlu olarak diğer uğrakta edinir ve diğer uğrağı oluşturur. Diyalektik sürecin zorunlu olarak işlemesi bakımdan anlama yetisi artık kendisinde öz-bilinç aşamasını oluşturmuştur ve öznenin teorik kuruluşunda oluşum sürecinin bir üst uğrağı olan öz-bilinç aşamasına geçilmiştir. Şimdiye kadar nesnenin ve dış dünyanın kavramını kendinde edinen öznenin, bundan sonra izleyeceği yol ise

[112] Hegel, Tinin Görüngübilimi, § 164, s. 75.
[113] Tülin Bumin, **Hegel: Bilinç Problemi, Köle Efendi Diyalektiği, Praksis Felsefesi**, 7. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019, ss. 108-109.

öznenin kendinde öz-bilinci gerçekleştirerek kendisinin bilincine varacağı gerçeğidir. Böylelikle özne, öz-bilinçli özne olma durumuna yükselecektir. Marcuse *Us ve Devrim*'de öznenin kuruluş sürecinin bundan sonraki aşamasını öz-bilincin tarihi olarak şöyle tanımlamaktadır: "Anlağın gerçekliği öz-bilinçtir. *Görüngübilim*'in ilk bölümü sona ermiştir ve öz-bilincin tarihi başlar."[114]

2.2. ÖZ-BİLİNÇ

Tinin Fenomenolojisi'nde öznenin öz-bilinç aşamasına gelene kadar tüm konuşulanlar bizlere şunu göstermektedir: Hegel açısından, özne öz-bilinç aşamasında kendisinin oluşumunu anlamaya ve kavramaya çalışandır, eş deyişle özne kendini bilmek istemektedir. Bilmek ise ancak şeylerin özünün kavranmasıyla olanaklıdır. Özne, bilincin içerisinden çıkıp gelerek kendisinde öz-bilinç durumunu oluşturabilirse varlığın özünü de kendinde edinmiş olacaktır. Dolayısıyla öznenin bizzat kendisi varlığa aşkın olan değil, tersine varlığa içkin olandır. Başka bir deyişle, Hegel'e göre, öz-bilinç aşamasına geçemeyen veya öz-bilinç durumunu kendisinde edinemeyen özne, kendisini kurgulayıp kurmada eksik kalacaktır.

Hegel açısından, asıl önemli olan, ereksellik veya sonuç değil, tersine, oluşum sürecinin organik tüm bağlarıdır. Bunu Hegel *Tinin Fenomenolojisi*'nde şöyle ifade eder: "Eşya kendi *ereği*nde son bulmaz, tersine, *gerçekleştirilmesi*nde, ayrıca *sonuç asıl* bütün olan değildir, tersine, sonuç kendi oluşumuyla birlikte; erek, cansız geneldir, eğilimin, hakikatini kendinde barındırmayan basit iti olması gibi ve çıplak sonuç, eğilimi geride bırakmış cesettir."[115] Bu bakımdan öz-bilinç, Hegel açısından, öznenin teorik kuruluşunun bir uğrağını oluşturmaktadır. Özne, öz-bilinç dolayımıyla kendisinin bilincine varacak ve bu dünyanın kavramını öz-bilinçli bir Ben olarak kendinde edinecektir.

[114] Marcuse, Us ve Devrim, s. 81.

[115] "Denn die Sache ist nicht in ihrem *Zwecke* erschöpft, sondern in ihrer *Ausführung*, noch ist das *Resultat* das *wirkliche* Ganze, sondern es zusammen mit seinem Werden; der Zweck für sich ist das unlebendige Allgemeine, wie die Tendenz das bloße Treiben, das seiner Wirklichkeit noch entbehrt, und das nackte Resultat ist der Leichnam, der die Tendenz hinter sich gelassen." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 3, s. 14.

Hegel'e göre, öznenin içinde bulunduğu yaşam canlı, akışkan, donmamış ve kemikleşmemiştir. Canlı ve hareket halinde olan özne, bizzat kendinde bilinç dolayımıyla kurduğu öz-bilinç ile ve kendisinin hareketi ve dolayımı ile bu canlı ve hareket halinde olan yaşam içerisinde kendi teorik kuruluşunu devam ettirecektir. Dünya çok çeşitliliğin ve çok hareketliliğin dünyasıdır. Bu dünya içerisinde bulunan özne de bu çok renkliliği kendisinde bütünleştirmek durumundadır. Dünyayı ve dünyanın kavramını bizzat kendisinde edinmek isteyen öznenin ilgileri, istekleri ve aklı bizzat kendisine kılavuzluk edecektir. Öznenin kendisini kurgulama sürecindeyken öznenin kendi bütünselliğini ortadan kaldırması demek, öznenin kendi gerçekliğini de bizzat ortadan kaldırması demektir. Hegel'e göre bu durum, gerçekliğin bir yok oluşudur. Dolayısıyla Hegel açısından, özne bizzat şunun farkında olmalıdır: Düşündüğüm her şeyin ardında "Ben" varım. Düşündüğüm şeyin ardından ise yaptığım şey gelir ve onun ardında da yine "Ben" varım. O halde, özne tüm bir oluşum sürecinin aktif öznesidir.

Öz-bilinçli özne kendisini ve dünyayı değiştirme ve dönüştürme potansiyeline sahiptir. O, her durumun ardında kendisinin olduğunun bizzat farkındadır. Dünya bizzat öz-bilinçli öznelerin eylemeleri ve yapmalarıyla daha da güzel bir yer olacaktır. Hegel *Estetik Üzerine Dersler*'de şöyle belirtir: "Yalnızca tin *hakiki olandır*, o kendinde her şeyi kapsar, öyle ki güzel olan her şey ancak bu daha yüksek alandan pay almakla ve ondan doğmakla gerçekten güzel olur."[116] O halde, özne, eş deyişle bilinçli ve öz-bilinçli tin doğayı ve bütün olarak dünyayı güzelleştirme potansiyeline sahiptir. Zira insan, Hegel'e göre, dünyayı güzelleştirmeden edemez. Marcuse *Us ve Devrim*'de şöyle belirtir:

> *Dünya, insan onun ölü nesnelliğini yok etmediği ve şeylerin ve yasaların durağan biçimlerinin 'arkasında' kendini ve kendi yaşamını tanımadığı sürece, salt yabancılaşmış ve gerçekliksiz bir dünyadır. İnsan sonunda bu* öz-bilinci *kazandığı zaman, yalnızca kendisinin değil ama dünyasının da gerçekliğine giden yola girer. Ve anlamanın arkasından yapma gelir. İnsan bu gerçekliği eyleme*

[116] G. W. F. Hegel, **Estetik: Güzel Sanat Üzerine Dersler Cilt I**, çev. Taylan Altuğ, Hakkı Hünler, Payel Yayınevi, İstanbul, 1994, (Estetik Üzerine Dersler I), ss. 2-3.

koymaya ve dünyayı özsel *olarak ne ise o yapmaya çalışacak, onu insanın öz-bilincinin gerçekleşmesine dönüştürecektir.*[117]

Marcuse'nin yukarıda ifade ettiği gibi, Hegel açısından da, dünyanın gerçekliksiz ve yabancılaşmış bir dünya olmaması için öznenin kendisinde öz-bilinci edinmesi ve kendisinin bilincine varması gerekmektedir. Kendinin bilincine varan öz-bilinçli öznelerin olduğu bir dünyada yaşayan insan, dolayısıyla kendisine de yabancılaşmayacaktır. Öz-bilinçli öznelerin varlığıyla birlikte dünyanın kendisi de yabancılaşmış ve gerçekliksiz bir dünya değil, tersine özgür öz-bilinçli öznelerin var olduğu gerçek bir dünya halini alacaktır. Çünkü bu gerçek dünya, kendisinin bilincine varmış öz-bilinçli öznelerin varlığıyla bilinç dolayımıyla kurulmuştur. Bu bakımdan Hegel açısından, gerçek olan dünya, bilinçli ve öz-bilinçli öznenin dolayımıyla kurulan akılsal bir dünyadır. Bilinç ve öz-bilinç dolayımıyla kurulan bu akılsal dünya, salt gerçek bir dünyadır. Hegel'in *Hukuk Felsefesi*'nde ifade ettiği gibi, "*Akli olan gerçektir ve gerçek olan aklidir*."[118] Hegel'in bu ifadesi, bilinç ve öz-bilinç dolayımıyla kurulan aklın gerçek bir dünyayı kendisinde yansıtması açısından önemli bir temeli oluşturmaktadır. Kervegan *Hegel ve Hegelcilik* adlı eserinde Hegel'in bu ifadesine dair şöyle bir yorum belirtmektedir:

Rasyonel olan gerçektir; ve gerçek olan rasyoneldir. Tüm Hegelci külliyat içinde aktarılmış olan bu formül çok erken dönemde kuşku uyandırmıştır. Bu, gerçekten de, gerçekliğin en tartışmalı özelliklerine felsefi bir güvence verebilir. Yaygın ifadeye göre anlamı şudur: 'Rasyonel olan (her şey) gerçektir ve gerçek olan (her şey) rasyoneldir.' Böyle bir yorum Hegelciliğin egemen vizyonunun temelini oluşturur.[119]

Hegel *Tinin Fenomenolojisi*'nde öz-bilinç bölümünün henüz ilk paragrafında öz-bilincin bilinç dolayımıyla nasıl kurulduğunu şöyle göstermektedir:

[117] Marcuse, Us ve Devrim, s. 82.
[118] Hegel, Hukuk Felsefesi, s. 35.
[119] Jean-François Kervegan, **Hegel ve Hegelcilik**, çev. İsmail Yerguz, 2. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2021, s. 22.

Kesinliğin şimdiye kadar olan tarzları bilinç için gerçektir, kendisinden başka bir şeydir. Fakat bu gerçeğin kavramı onu deneyimlemekle yok olur; nesne nasıl ki doğrudan aslındaydı, duyusal kesinliğin var olanı, algının somut şeyi, anlama yetisinin kuvveti, böylece o kendisinin daha çok gerçek olmadığını gösterir, tersine, bu aslında olan *yalnızca bir başkası için olduğu şekilde sonuç olarak ortaya çıkar; onun kavramı kendi kendisini asıl nesnede kapsayıp aşar veya deneyimde ilk dolaysız tasavvur ve kesinlik gerçekte kaybolur. Fakat şimdi artık önceki ilişkilerde oluşmamış olan oluşup ortaya çıktı, yani kendi gerçeğiyle aynı olan bir kesinlik, çünkü kesinlik kendi kendisinin nesnesidir ve bilincin kendisi kendisinin gerçeğidir.*[120]

Hegel açısından, öznenin kuruluş sürecinde duyusal kesinliğin, algının, anlama yetisinin bilinci oluşturan teorik şekillenimler olduğu ve bilincin özenin teorik kuruluşunda yetersiz ve eksik kaldığını ifade etmemiz gerekir. Bu yetersizlik kendisini öz-bilinçte gerçekleştirecek olan öznenin teorik kuruluşunda yeni bir üst uğraktır. Bilincin tüm şekillenimleri kendisinde öz-bilinci zorunlu bir uğrak olarak gerçekleştirmişlerdir. Duyusal kesinlik, algı ve anlama yetisi bilincin nesnel olarak kavranışını ifade etmektedir. Fakat öznenin bilinci nesnel olarak ifade etmesi, onun teorik kuruluşunu yeni bir aşamaya itmiş ve bilincin öznel olarak da ifade edilişini gerektirmiştir. Öznel olan ile nesnel olanın bu karşılaşması dolayımıyla da öz-bilinç üst uğrağı oluşmuştur. Diğer bir ifadeyle, bilincin önceki diğer tüm şekillenimleri bilinç içerisinde oluşmuş, bilinç diğer önceki tüm uğrakları kapsayıp aşmış ve Hegel tarafından kurgulanan bu pozitif süreç ile birlikte öz-bilinç, bilinç içerisinde oluşmuş ve öz-bilinç, bilinci kapsayıp aşmıştır. Bundan sonra artık özne, öz-bilinçli özne olarak, bilince bakabilmekte ve *Benim* diyebilmektedir. Hegel *Tinin Fenomenolojisi*'nde yukarıda söylediklerinin devamı olarak şöyle açıklar:

[120] "In den bisherigen Weisen der Gewißheit ist dem Bewußtsein das Wahre, etwas anderes, als es selbst. Der Begriff dieses Wahren etwas anderes als es selbst. Der Begriff dieses Wahren verschwindet aber in der Erfahrung von ihm; wie der Gegenstand unmittelbar *an sich* war, das Seiende der sinnlichen Gewißheit, das konkrete Ding der Wahrnehmung, die Kraft des Verstandes, so erweist er sich vielmehr nicht in Wahrheit zu sein, sondern dies *Ansich* ergibt sich als eine Weise, wie er nur für ein anderes ist; der Begriff von ihm hebt sich an dem wirklichen Gegenstande auf, oder die erste unmittelbare Vorstellung in der Erfahrung, und die Gewißheit ging in der Wahrheit verloren. Nunmehr aber ist dies entstanden, was in diesen frühern Verhältnissen nicht zu Stande kam, nämlich eine Gewißheit, welche ihrer Wahrheit gleich ist, denn die Gewißheit ist sich selbst ihr Gegenstand, und das Bewußtsein ist sich selbst das Wahre." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 166, s. 107.

Fakat o bunda bir başka olandır da; yani bilinç farklılaştırır, fakat öyle farklılaştırılmıştır ki, o, bilinç için aynı zamanda farklılaştırılmamış olandır. Eğer kavramı *bilginin hareketi olarak, fakat* nesneyi *durağan birlik olarak bilgi veya Ben olarak adlandırırsak, böylece görürüz ki sadece bizim için değil, aynı zamanda bilginin kendisi için de nesne kavrama denk gelmektedir. -Veya farklı bir açıdan,* kavram*, nesne* aslında *ne ise, o olarak adlandırılırsa, fakat nesne* nesne *olarak veya* bir *başkası* için *ne ise o, olarak adlandırılırsa, böylece aslında olmak ile bir başkası için olmanın aynı şey olduğu açığa çıkar; zira* aslında olan *bilinçtir; fakat o aynı şekilde* bilinç için *bir başkasıdır (*aslında olandır*); ve bilinç için nesnenin aslında olması ile onun bir başkası için olması aynı şeydir; Ben ilişkinin içeriğidir ve ilişkilendirmenin kendisidir; Benin kendisi bir başkasına karşıdır ve aynı zamanda bu başkası üzerinden geçip onu kapsar –ki bu başkası aynı zamanda Ben için Benin kendisidir.*[121]

Bu bakımdan kavram, özne ile nesne arasına dolayımı sağlayan olarak yerleşmiştir. Öznenin bir yandan kavramın bilgisine sahip olarak nesneyi edinmesi söz konusuyken, diğer yandan kavram ve nesne dolayımıyla kendisini edinmesi söz konusudur. Hegel açısından, öznenin nesneye ve kavrama yönelimi aynı zamanda kendine ve diğerine de yönelmek demektir.

Özne, Hegel açısından, öz-bilinç ile birlikte kendisinin bilincine varmıştır. Bumin *Hegel* adlı eserinde insanın öz-bilinçli bir varlık oluşunu şöyle belirtmiştir: "İnsan öz-bilinçtir. O kendi bilincinde olan tek varlıktır. Öz-bilincin doğuşunu anlamak, insanın niçin ve nasıl 'Ben…' demeye başladığını anlamayı gerektirir."[122] İnsan farkına vardığı ve içinde bulunduğu bu öz-bilinç durumundan

[121] "Es ist darin zwar auch ein Anderssein, das Bewußtsein unterscheidet nämlich, baer ein solches, das für es zugleich ein nicht Unterscheidenes ist. Nennen wir *Begriff*, die Bewegung des Wissens, den *Gegenstand* aber das Wissen als ruhige Einheit, oder als Ich, so sehen wir, daß nicht nur für uns, sondern für das Wissen selbst, der Gegenstand dem Begriffe entspricht. – Oder auf die andere Weise, den *Begriff* das genannt, was der Gegenstand *ansich* ist, den Gegenstand aber das, was er als Gegenstand, oder *für ein* Anderes ist, so erhellt, daß das Ansichsein und das für ein anderes Sein dassalbe ist; den das *Ansich* ist das Bewußtsein; es ist aber ebenso dasjenige, *für welches* ein Anderes (das *Ansich*) ist; und es ist für es, daß das Ansich des Gegenstandes, und das Sein desselben für ein Anderes dassalbe ist; Ich ist der Inhalt der Beziehung, und das Beziehen selbst; es ist es selbst gegen ein anderes, und greift zugleich über dies andre über, das für es ebenso nur es selbst ist." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 166, s. 107.

[122] Tülin Bumin, Hegel, s. 28.

hareketle çevresine yönelir. Bu çevrede öz-bilinçli öznenin asıl isteği, başka öz-bilinçli bireylerdir. Çünkü nesneye yönelmek artık öz-bilinçli özneyi tatmin etmemektedir. Öznenin nesneye yönelmesi ve nesneyi tanıyıp bilmesi, öznenin teorik kuruluşunun bilinç şekillenimleriydi. Kendisini oluşum süreci içerisinde aşama aşama ören öznenin artık isteği ise diğer öznelerdir. Öz-bilincin kendi kendisini kurgulayıp kurabilmesi için başka öz-bilinçlere ihtiyacı vardır. Hegel bunu *Tinin Fenomenolojisi*'nde şöyle ifade etmektedir: "*Öz-bilinç doyumuna ancak başka bir öz-bilinçte ulaşır*."[123] Hegel açısından, öz-bilinç ancak başka öz-bilinçler ile ilişkide olduğu sürece ve kendisini o öz-bilinçlerde karşılıklı bir tanıma ve tanınma ilişkisi içinde gerçekleştirdiği zaman anlamlıdır. İnsan öz-bilinçtir, ve öz-bilinç ancak bir başka öz-bilinç için var olduğu ölçüde vardır. Öz-bilinç ancak bir başka öz-bilinç için kendinde ve kendi için olduğu zaman ve bu ölçüde kendinde ve kendisi için vardır: Bu demektir ki o, ancak kabul edilmiş bir varlık olarak vardır.[124]

Hegel'e göre birey, toplumdan bağımsız bir yerde değildir. Birey kendisini kurgulayıp kurma sürecinde bunu toplumdan soyut bir şekilde yapamaz. Birey sürekli olarak toplumdaki diğer bireyler ile tanışmalı, kaynaşmalı ve söyleşmelidir. Birey kendisini ancak bu şekilde var edebilir ve kendi birey olma durumunu yansıtabilir. Daha yalın bir ifadeyle birey, diğer bireyler olmadan bir hiç gibidir. Hegel *hiç* kavramını varlığın bir momenti, *uğrağı* olarak ele almaktadır. Hiçi kendinde barındıran bir bireyin kendisine ilişkin bir yaşam ve değer üretmesi mümkün olmadığı gibi, insanlığa herhangi bir şeyi sunması da mümkün değildir. Hegel açısından, birey, kendi kendisini ancak diğer bireyler ile birlikte gerçekleştirir. Öz-bilinç kendi kendisini ancak başka öz-bilinçler ile birlikte tanır ve kurar. Bunu Marcuse *Us ve Devrim*'de şöyle belirtir: "Birey ancak bir başka birey yoluyla birey olabilir; varoluşunun kendisi onun 'başkası-için-olması'ndan oluşur."[125] Ancak bu birliktelik karşılıklı bireylerin her ikisinin de özgür olduğu bir birliktelik değildir. Daha çok birisinin diğerini ezdiği ve güçlü olanın güçsüz olan üzerinde bir tahakküm kurduğu gerçeği vardır. Başka bir deyişle, birisi efendi diğeri ise köledir. Efendiliğin ve köleliğin olduğu bir ortamda ise eşitlikten

[123] Hegel, Tinin Görüngübilimi, § 175, s. 80.
[124] Bkz. Tülin Bumin, Hegel, s. 17.
[125] Marcuse, Us ve Devrim, s. 83.

bahsedilemeyeceği gibi efendi ile köle arasında amansız bir yaşam mücadelesi söz konusudur. Marcuse'nin *Us ve Devrim*'de açıkça ifade ettiği gibi, "Bununla birlikte, ilişki hiçbir biçimde kendi yararlarını izlerken ortak çıkarı geliştiren eşit ölçüde özgür bireyler arasındaki uyumlu bir iş-birliği ya da eş-güdüm ilişkisi değildir. Daha çok biri 'efendi' ve öteki 'köle' olan özsel olarak eşitsiz bireyler arasındaki bir 'ölüm-kalım kavgası'dır."[126] Bu kavganın tamamlanması ile insan gerçekten öz-bilinçli bir varlık haline gelecektir.

Öznenin şu anki ekseriyeti, yalnızca kendisinin farkına varması ve yalnızca kendisinin bilincine varmasıdır. Hâlbuki Hegel açısından, öz-bilinçli öznenin karşılıklı olarak kendisinde diğer öz-bilinçli özneleri tanıması, bilmesi ve edinmesi gerekmektedir. Marcuse, Hegel'in *Tinin Fenomenolojisi*'nde bu bağlamda söylediklerinin bir yorumu olarak *Us ve Devrim*'de şöyle ifade eder: "Kavgayı tamamlamak insanı öz-bilince, eş deyişle gizilliklerinin bilgisine ve bunların olgusallaşmalarının özgürlüğüne götürebilecek biricik yoldur. Öz-bilincin gerçekliği 'Ben' değil ama 'Biz'dir, 'Ben ki Bizdir, Biz ki Ben'dir."[127] Bu bakımdan Marcuse'nin yukarıda ifade ettiği belirlemenin esin kaynağı olan, *Tinin Fenomenolojisi*'ndeki şu paragrafa bakmak gerekir:

> *O,* bir öz-bilinç için bir öz-bilinçtir. *O, gerçekten bunun aracılığıyla vardır; zira ancak burada öz-bilinç kendisinin başka oluşunda kendi kendisinin birliği olur; kendi kavramının nesnesi olan* Ben *gerçekten de* nesne *değildir; fakat arzunun nesnesi yalnızca* kendi başınadır*, zira nesne genel olan, yok edilemez tözdür, akışkan, kendi kendisiyle özdeş özdür. Bir öz-bilinç nesne olduğu için, o elbette aynı zamanda nesne gibi Bendir. –Böylelikle bizim için* tinin *kavramı çoktan mevcuttur. Bilinç için başka ne olacaksa, tin olan deneyimdir, bu mutlak töz –ki bu, tam özgürlükte ve karşıt olanının kendi başına olmasında, yani farklı kendi başına olan öz-bilincin birliğidir;* Ben Bizdir ve Biz Bendir. *Bilinç kendi dönüm noktasına ancak tinin kavramı olarak öz-bilinçte sahip olur; bu dönüm noktasında bilinç, duyusal bu tarafın renkli görünüşünden ve duyusal üstü öbür tarafın boş gecesinden şimdiki zamanın tinsel gündüzünün içine doğru ilerler.*[128]

[126] Marcuse, Us ve Devrim, s. 83.
[127] Marcuse, Us ve Devrim, ss. 83-84. Ayrıca Bkz. Hegel, Tinin Görüngübilimi, § 177, s. 80.
[128] "Es ist ein *Selbstbewußtsein für ein Selbstbewußtsein*. Erst hierdurch ist es in der Tat; denn erst hierin wird für es die Einheit seiner selbst in seinem Anderssein; *Ich*, das der Gegenstand seines Begriffs ist, ist in der Tat nicht *Gegenstand*; der Gegenstand der Begierde aber ist nur

Hegel'e göre, öz-bilinçli öznenin kendisini oluşturması ve gerçekleştirmesi ancak diğer öz-bilinçli öznelerin varlığıyla mümkündür. Bir öz-bilincin kendisini diğer öz-bilinçte tanıması, diğer öz-bilincin karşısındaki öz-bilinç tarafından tanınması dolayımıyla karşılıklı bir ilişkinin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan Axel Honneth *Bizdeki Ben: Tanınma Teorisi Üzerine İncelemeler* adlı eserinde *Tinin Fenomenolojisi*'ni merkeze alarak öznenin ancak diğeri dolayımıyla kendisini gerçekleştirebileceğine ilişkin bir yorum olarak şöyle ifade etmektedir: "Tinin öz deneyiminin sunulma biçimi birdenbire daha canlı renklere bürünmüş, yalnız başına olan öz-bilincin safına beklenmedik birlikte-özneler katılmıştır. Soyut ve şimdiye kadar yalnızca bilişsel düzeyde olup bitenler, bir 'yaşam ve ölüm kavgası'nın toplumsal dramasına dönüşmüştür."[129] O halde, Hegel açısından, özgürlüğe ve özgürleştirmeye dayalı bir toplumsal ilişkinin kurulması için, yukarıda ifade ettiğimiz gibi, *kavganın tamamlanması* ile karşılıklı olarak birbirinin yaşamına saygı duyan öz-bilinçli özneler kendilerini kurgulayacak ve kuracaktır.

2.2.1. Efendi ve Köle Diyalektiğine Bir Giriş[130]

Felsefe tarihinin düşün mirasında Hegel'e gelinceye kadar karşılıklı hiçbir ilişki biçimi, kendisini ve kendisinin oluşum sürecini hiç bu kadar derinleştirmemişti. Çoğunluğun azınlığın üzerindeki etkisi, muktedirin kölenin

selbständig, denn er ist die allgemeine unvertilgbare Substanz, das flüssige sichselbstgleiche Wesen. Indem ein Selbstbewußtsein der Gegenstand ist, ist er ebenso wohl Ich, wie Gegenstand. – Hiemit ist schon der Begriff *des Geistes* für uns vorhanden. Was für das Bewußtsein weiter wird, ist die Erfahrung, was der / Geist ist, diese absolute Substanz, welche in der vollkommenen Freiheit und Selbständigkeit ihres Gegensatzes, nämlich verschiedener für sich seiender Selbstbewußtsein, die Einheit derselben ist; *Ich*, das *Wir*, und *Wir*, das *Ich* ist. Das Bewußtsein hat erst in dem Selbstbewußtsein, als dem Begriff des Geistes, seinen Wendungspunkt, auf dem es aus dem farbigen Schein des sinnlichen Diesseits, und aus der leeren Nacht des übersinnlichen Jenseits in den geistigen Tag der Gegenwart einschreitet." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 177, s. 113.

[129] Axel Honneth, **Bizdeki Ben: Tanınma Teorisi Üzerine İncelemeler**, çev. Özgür Aktok, İthaki Yayınları, İstanbul, 2018, (Bizdeki Ben), s. 15.

[130] Bu bölüm ve bundan sonraki efendilik ve kölelik bağlamında yer alan alt bölümler daha önce Bilim ve Ütopya dergisinin 329. sayısında (Özel Hegel Sayısı) "Bir Özgürlük Filozofu Olarak Hegel: Filozofun Köle ve Efendi Diyalektiğine Yaklaşımı" başlığı altında yayımlanmıştır. Bu konuda tezde sunulan söz konusu yazının geliştirilmiş, değiştirilmiş ve genişletilmiş halidir. Ali Yıldırım, "Bir Özgürlük Filozofu Olarak Hegel: Filozofun Köle ve Efendi Diyalektiğine Yaklaşımı", **Bilim ve Ütopya**, Sayı: 329, 2021, ss. 33-41.

üzerindeki eziciliği, güçlünün zayıf üzerindeki egemenliği tarihin tüm dönemlerinde bir şekilde süregelmiş ve ne yazık ki bu tutum nedeniyle eşitlikçi ve özgürleştirici bir tavır sergilenememiştir. Hâlbuki Hegel'e göre, baskıdan, zulümden, birbirini öldürmeden ve ötekileştirmeden hiçbir şey çıkmayacağı açıktır. Çünkü baskı, zulüm, öldürme, ötekileştirme, karşındakini yok sayma ve buna benzer ilişki biçimlerinin insanlığı özgürleştiremeyeceği açıktır. Bu durumda bulunan insanlığın da özgür bireyler yetiştiremeyeceği aşikardır. Bu tür bir ilişki biçimi insanları eşit kılamaz ve özgürleştiremez. Dolayısıyla öznenin içinde bulunduğu yaşamı anlamlı ve barışçıl bir şekilde yaşaması için öznenin diğer bireylere ihtiyacı vardır. Bu bakımdan Hegel'e göre, öznenin kurgulanışı ve kuruluşu için öznenin diğeri dolayımıyla kendisini kurması ve karşılıklı öznelerin birbirini tanıması ve birbirlerinde tanınması gerekmektedir. Özne açısından kendini diğerinde ve diğeri dolayımıyla kurmak demek, öznenin bir bütün olarak toplumla ilişkili olması demektir. Zira Hegel'e göre, özne, toplumdan bağımsız değildir ve özne, toplum ile ilişkilenerek kendi kuruluşunu oluşturmaktadır. Hegel'in efendi ve köle diyalektiğine bu yaklaşımı felsefe tarihinde bir ilktir ve *Tinin Fenomenolojisi*'nin alımlanma tarihinde en çok tartışılan konudur. Bu nedenle tezimizde bu konuya diğer bölümlerle kıyaslandığında nispeten daha geniş yer verilmiştir.

2.2.2. Öznenin Kendisini Kurması Sürecinde Birey ve Toplumun İnşası

Modern felsefenin temel kavramı özgürlük kavramıdır. Bu bakımdan modern çağ, kendisini birey kavramı üzerinden oluşturmaktadır. Göçmen *Hegel'in Özgürlük Felsefesinin Tinin Fenomenolojisi'ndeki Temelleri: Tarih Felsefesi Üzerine Dersler ve Mantık Bilimi Bağlamında Bir Yorum Denemesi* adlı çalışmasında şöyle belirtir:

> *Hegel'e göre modern çağ, insanın insan olarak, bu durumda bireyin birey olarak özgürlüğünün insanın gündemine taşındığı çağdır. Hegel'e göre, antiklerin klasik Atina dönemine kadar birey kavramı bulunmamaktadır. Birey ancak*

Helenist dönemde felsefenin hareket noktasını oluşturur. Bu nedenle modernlerin özgürlük kavramı özne olarak bireyi de kapsamaktadır.[131]

Hegel'e göre, öznenin kendisini kurgulaması, kurması ve gerçekleştirmesi özgür bireylerin inşa edileceği toplumsallık ile mümkündür. Hegel'in bu düşüncesinin kaynağı Aristoteles'in insanın toplumsal bir varlık oluşunu belirtmiş olmasıdır. Aristoteles *Nikomakhos'a Etik* adlı eserinde bunu şöyle ifade eder: "İnsan doğal yapısı gereği toplumsal bir varlıktır."[132] Birey kendisini bu toplumsallık içinde diğer bireyler ile bütünleşerek ve diğer bireyleri kendisinde barındırarak oluşturur. Dolayısıyla öznenin toplumsal hayatta özgür özne olabilmesinin ön koşulu, öznenin kendisini birey olarak yeniden yaratırken aynı zamanda toplumu da yeniden yaratmasıdır. Bireyin kendisini özne olarak kurması ve gerçekleştirmesi yalnızca tek bir bireyin isteği, düşünüşü veya eylemi ile olabilecek bir şey değildir. Bu açıdan öznenin kendi kendisini kurgulaması ve kurması için toplumu da bir bütün olarak yeniden kurgulaması gerekmektedir. Bu yeniden kurgulama eylemi ise Hegel açısından, yalnızca bilinçte veya zihinde kalmaz, tersine, pratik alanda, yani yaşamın tam ortasında kendisini gösterir.

Toplumunda bir bütün olarak kendisini çözüp o bireyi kendi içine alarak kendisini yeniden ve yeni şartlarda inşa etmesi gerekir. Hegel'in *Tinin Fenomenolojisi*'nde ifade ettiği gibi, "Bireyler *karşılıklı* olarak *birbirlerini tanıyarak* kendilerini *tanırlar*."[133] Hegel'e göre, toplumu oluşturan birey bunu yapamıyorsa o toplum, Hegel'e göre, toplum olma işlevini yerine getiremiyor demektir. Dolayısıyla bireyi var edemeyen bir toplum, bireylerini kendisine yabancılaştırmış olur. Bu durumda ise toplum, toplum olarak özgür olmadığı için birey de özgür olarak var olamaz. Diğer bir ifadeyle, toplum, toplum olarak kendisini kuramayacağı gibi, birey de birey olarak kendisini toplum dolayımıyla kuramaz. Bireysiz bir toplum düşünülemeyeceği gibi toplumsuz bir bireyde düşünülemez.

---

[131] Doğan Göçmen, "Hegel'in Özgürlük Felsefesinin Tinin Fenomenolojisi'ndeki Temelleri: Tarih Felsefesi Üzerine Dersler ve Mantık Bilimi Bağlamında Bir Yorum Denemesi", **Kavramlar Tarihi Özgürlük**, (Ed. Armağan Öztürk, C. Cengiz Çevik), Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2022, (Hegel'in Özgürlük Felsefesinin Tinin Fenomenolojisi'ndeki Temelleri), s. 334.
[132] Aristoteles, **Nikomakhos'a Etik**, çev. Saffet Babür, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997, s. 10.
[133] Hegel, Tinin Görüngübilimi, § 184, s. 81.

O halde, toplum ve birey arasında tüm yabancılaşma formlarını aşan karşılıklı bir tanıma ve tanınma ilişkisinin sağlanması ve oluşturulması gerekmektedir. Kojeve, tanınma kavramının Hegel felsefesindeki önemini şöyle belirtir: "Tanınma kavramını keşfettikten sonra Hegel, kendini bütün felsefesinin kilit kavramını elde etmiş olarak bulur."[134] Onun içindir ki, Hegel'in efendi ve köle diyalektiğindeki tanınma kavramı, aslında bireyin kendi kendisini ve aynı zamanda toplumu bir bütün olarak nasıl kuracağını, kendisini ve bütün bir toplumu nasıl ve ne şekilde inşa edeceğini bizlere göstermektedir. Hegel'in kurguladığı bu ilişki biçimi, bireylerin özgür özneler olarak toplumsal yaşamda nasıl kendilerini var edeceklerini de göstermektedir. İnsan bireyi yalnızca toplumsallaştığı oranda kendi birey olma durumunun da farkına varacaktır. Bireyin tözünü oluşturan şey, toplumsal ilişkilerin bütünüdür. Toplumdaki değerler, değer yargıları, bilgi birikimi vesaire her şey bireyin tözünü oluşturan şeylerdir. Birey tüm bunlarla birlikte aslında kendi birey olma durumunu oluşturacaktır. Toplumdan ve toplumsallıktan kopuk bir birey, eş deyişle diğer bireyler ile karşılıklı tanıma ve tanınma ilişkisinden uzak bir birey, Hegel'e göre, birey değildir. O, birey olma işlevini yerine getiremiyor demektir. Dolayısıyla Hegel açısından, efendi ve köle diyalektiği, bireyin oluşumu, toplumun oluşumu, özgür öznelerin kendisini nasıl ve ne şekilde kuracağı, yaşamın barış içerisinde nasıl devam edebileceğini bize göstermesi açısından da yaşamsal derecede önemlidir.

2.2.3. Hegel Felsefesinde Efendilik ve Kölelik İlişkisine Dair Bir Ön Okuma

Felsefe tarihinde ve günlük yaşamımızda *Efendi ve Köle Diyalektiği* olarak bilinen bu ünlü bölüm, Hegel'in temel felsefesinin taşıyıcı kolanlarından ilkini oluşturan *Tinin Fenomenolojisi* adlı eserinde 'Öz bilincin Bağımsızlık ve Bağımlılığı; Efendilik ve Kölelik' başlığı altında Hegel tarafından kaleme alınmıştır. İlk bakışta oldukça kısa gibi görünen bu ünlü bölüm, Hegel tarafından oldukça derinlemesine düşünülmüş ve yazılmış yoğun bir bölümdür. Beiser, *Hegel* adlı eserinde Hegel'in efendilik ve kölelik bölümünde ortaya koyduğu

[134] Alexandre Kojeve, "Hegel, Marx ve Hıristiyanlık", **Baykuş**, Sayı: 2, 2008, s. 63.

düşüncelerin önemini şöyle belirtmektedir: "*Fenomenoloji*'nin 'Efendilik ve Bağımlılık' bölümü Hegel'in bütün projesi dikkate alındığında merkezi bir konumdadır, ne var ki bu bölümün anlatmak istediği oldukça ihtilaflıdır."[135] Beiser'in ifade ettiği gibi, efendilik ve kölelik bölümü, *Tinin Fenomenolojisi*'nin merkezi bir bölümüdür ve bu bölüm aynı zamanda anlaşmazlıklara ve uyuşmazlıklara yol açan bir bölümdür. Hegel'e göre bu bölüm, özgürlükçü bir perspektiften kurgulanan ve öznenin kendisini yadsıyan dolayısıyla öznenin özgürlüğünü yadsıyan özne kuruluşlarına karşı özgür öznenin kurgulandığı ve kurulduğu dolayısıyla bir bütün olarak toplumun da özgürleşmesi anlamına gelmektedir.

Bu kısa, fakat oldukça yoğun yazılmış olan bölüm hem ortaya koymaya çalıştığı fikir ve içerdiği anlam bakımından hem de Hegel'in neden bu denli önemli bir filozof ve düşünce insanı olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Hegel'in bu ünlü diyalektiğinin bu kadar yoğun ilgi görmesinin, kelimenin tam anlamıyla onun bu yaratımının eskimemesinin, aksine sürekli yeni kalmasının nedeni ise içinde yaşadığımız dünya ile oldukça ilişkili olduğudur. Başka bir ifadeyle, efendi ve köle diyalektiği, içinde bulunduğumuz dünyanın ilişki biçimlerini bizzat *yansıtmaktadır*. Hartmann *Aristoteles ve Hegel* adlı eserinde, Hegel'in efendi ve köle diyalektiğinin aslında tüm insanlığı ilgilendirdiğini şu ifadesiyle ortaya koymuştur: "Hegel'in burada geliştirdiği bu ilişki, insanlığın en derinlerine kök salmıştır."[136] Bu bakımdan Hegel'in tarihin başlangıcı olarak saydığı ve tarihsel diyalektiğin çıkış noktasını da aslında efendi ve köle diyalektiğinin oluşturduğu çıkarımını iyi kavramak gerekmektedir.

Tarihin oluşumunun ilk anlarından günümüz modern toplumuna gelinceye dek tüm ilişki biçimleri karşılıklı olarak birbirini tanıma şeklinde gerçekleşmemiştir. Oysa Hegel açısından, bireyin diğer bireylerle olan ilişkisi karşılıklı bir tanıma ve tanınma ilişkisi olması gerekir. Yaşamın her alanında bu karşılıklı tanıma ve tanınma ilişkisi olmaz ise birbirleriyle uyumlu bireyler, birbirlerini anlayan, birbirleri için yaşayan bireyler de olmayacaktır. Öbür taraftan, bireyin tek başına yaşaması ve yaşamını devam ettirmesi mümkün değildir.

---

[135] Frederick Beiser, **Hegel**, çev. Seçim Bayazit, Alfa Yayınları, İstanbul, 2019, s. 10.
[136] Nicolai Hartmann, **Aristoteles ve Hegel: Diyalektik, Mantık, Ontoloji**, çev. Saygın Günenç, Fol Yayınları, Ankara, 2021, ss. 36-37.

Dünyanın herhangi bir ücra köşesindeki insan kendi yaşamındaki en sıradan ve en basit şeyleri giderebilmesi için bile başka bir insanın emeğine ihtiyaç duyar, fakat bu emeğin başka bir birey tarafından sömürülmesi kabul edilemez. O emeğin her iki birey tarafından da karşılıklı olarak içselleştirilmesi ve onların özgür ve barış dolu bir dünyada yaşamaları için birbirlerini tanımaları ve birbirlerine karşı tanınmaları gerekmektedir. Oysaki günümüz modern toplumunda karşılıklı bir tanıma ve tanınma mücadelesi yerine bir *ölüm-kalım* mücadelesi sürdürülmektedir. Güçlü olan güçsüz olanı ezmekte, efendi olan köleyi daha çok köleleştirmektedir.

Böylesine bir sarmalın insanlığı kuşattığı şekliyle özgür bireyler ve özgürce yaşanılabilecek bir dünya da mümkün olmayacaktır. Efendinin her daim efendi kaldığı, kölenin ise her daim köle kaldığı bir sistem *kime ne kazandırabilir*? Sadece efendinin daha iyi ve daha fazla efendilik yapabilmesine, güçlü olanın güçsüz olanı daha çok baskılamasına ve toplumda daha çok ötekileştirmenin ve yok saymanın artmasına neden olur. Oysa Hegel'in kurgulamaya çalıştığı ilişki biçimi, ilerde de göreceğimiz üzere ne efendinin efendi olduğu ne de kölenin köle olduğu yeni bir dünya düzeni oluşturmak istemesidir. Diğer bir ifadeyle, Hegel'in efendi ve kölelik ilişkisinde kurmaya çalıştığı yeni düzende efendi artık efendi değildir; köle de artık köle değildir. Hegel'in isteği, efendiliğin ve köleliğin olmadığı dolayısıyla bireylerin karşılıklı olarak birbirlerini özgürleştirdiği bir ilişki biçimi yaratmaktır.

Hegel'e göre, bireyler karşılıklı olarak birbirini tanıdığı ve birbirlerine karşı tanındığı oranda birbirlerini anlayabilir, kavrayabilir ve doğal olarak birbirlerini özgürleştirebilirler. Fakat bu özgürleşme için karşındakini basit bir şekilde tanımak ve bilmek yetmez. Bireyin kendisini diğerinde oluşturması, kendisini diğerinde kurması ve diğerini anlaması gerekir. Başka bir ifadeyle, bir öz-bilincin diğer öz-bilinçte kendisini görmesi, tanıması ve bilmesi gerekmektedir. Aynı şekilde diğer öz-bilincinde kendisini karşısındaki öz-bilinç ile bir görmesi gerekmektedir. Hegel *Tinin Fenomenolojisi*'nde bunu şöyle ifade eder:

"O, öz-bilinç için bir başka bilinçtir; o *kendi dışına* gelmiştir. Bunun ikili anlamı vardır; *birincisi*, o kendisini kaybetmiştir, çünkü o kendisini *başka* bir varlık olarak bulur; ikincisi, böylece o diğerini kapsayıp aşmıştır, çünkü o, diğerini de varlık

olarak görmez, tersine, *kendi kendisini* diğerinde görür."[137] O halde, Hegel açısından, bir öz-bilincin kendisini diğerinde kendisi olarak görüp bilmesi gerekmektedir. Hegel'e göre, bir öz-bilinç kendi oluşumunda diğerini kapsayıp aşarak ilerlerken aynı zamanda kapsayıp aştığı diğerini kendisinde göreceği diğer öz-bilinçtir. Böylece öz-bilinç *kendi kendisini* kapsayıp aşmaya yönelir, çünkü bu diğeri öz-bilincin kendisidir.[138] Bu bakımdan bir öz-bilincin diğer öz-bilinci kapsayıp aşarak ilerlemediği ve yalnızca kendisini kurgulamaya ve kurmaya çalıştığı bir sistem, Hegel açısından, ilkesel olarak gerçek olmayan bir sistemdir. Çünkü kendisini diğerinde görmek, diğeri dolayımıyla kendisini oluşturmak ve gerçekleştirmek demek, diğeri dolayımıyla kendisini ve karşısındakini anlamak demektir.

Anlamak ve anlaşılmak günümüz modern toplumunda modern insanın arzuladığı en önemli şeylerden biridir. Fakat karşılıklı tanıma ve tanınma ilişkisi olmadan anlaşılmak elbette mümkün değildir. Dolayısıyla bu karşılıklı tanıma ve tanınma ilişkisi birlikte işlemediği için insan, hem yalnızlaşmakta hem de birbirine karşı amansız bir mücadeleye girişmektedir. Hegel açısından, insan, bu yalnızlığından ancak karşısındaki diğer bireyin kendisi gibi özgür ve eşit birey olduğunun farkına vararak, onu kendisinde edinerek, kendisini onda gerçekleştirerek ve onu gerçek anlamda tanıyarak ve bilerek kurtulabilir. Özgür ve daha yaşanılabilir bir dünya düzeni için bireyin sadece kendisini düşünmesi yetmez, tersine karşısındaki bireyi ve aslında tüm bir toplumu da dolayımlaması ve kendisine katması gerekir. Bu bakımdan yalnızca öznel olan yetmez. Sadece öznel olan Hegel'e göre, karşılıklı bir tanıma ve tanınma sürecinin aktif olarak işlemesini mümkün kılmaz, dolayısıyla sadece öznel olanın kendisini gerçekleştirebilmesi mümkün değildir. Bu bakımdan özgür öznenin kurgulanışı ve kuruluşu bakımından efendi ve kölelik ilişkisinin tarihsel olarak arka planını ortaya koymak gerekir. Zira Hegel açısından, tarihsel olarak öznenin tek başına kendi

[137] "Es ist für das Selbstbewußtsein ein anderes Selbstbewußtsein; es ist *außer sich* gekommen. / Dies hat die gedoppelte Bedeutung, *erstlich*, es hat sich selbst verloren, denn es findet sich als ein *anderes* Wesen; zweitens es hat damit das andere aufgehoben, denn es sieht auch nicht das Andere als Wesen, sondern *sich selbst* im Anderen." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 179, ss. 113-114.

[138] "*Zweitens* aber gibt es das andere Selbstbewußtsein ihm wieder ebenso zürück, denn es war sich im anderen, es hebt dieses *sein* Sein im Anderen auf, entläßt also das andere wieder frei." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 180, s. 114.

kendisine yetemediği ve modern toplumla birlikte hem öznenin hem de toplumun bir bütün olarak ahlaki özneler olarak kendilerini ortaya koyması gerekir.

2.2.4. Efendi ve Köle Diyalektiğinin Tarihsel Arka Planı

2.2.4.1. Geniş Tarihsel Arka Plan

Aristoteles *Politika* adlı eserinde efendilik ve kölelik ile ilgili olarak şöyle belirtir: "…öyleyse, apaçık, doğadan bazıları özgür, bazılarıysa köledir ve bunlar için, kölelik etmek hem doğru hem de uygundur."[139] Aristoteles, kölenin köle olmak için, efendinin de efendi olmak için dünyaya geldiklerini söylemiş ve ilkesel olarak her bir tarafın kendi ereğinde yaşama devam edeceğini belirtmiştir. Diğer bir taraftan Aristoteles burada doğuştan köleler olduğunu ve bunun onlar için hem "yararlı" hem de "adil" olduğunu ifade etmektedir.[140] Atina dönemi felsefesinden Helenist dönemin felsefesine geçişte erken dönem Stoacılığın insanın insan olarak özgürleşmesine dair antik yunan felsefesini yadsıdığını ifade etmek gerekir. Göçmen *Stoacılarda Dünya, Logos, Diyalektik ve Özgürlük İlişkisi* adlı çalışmasında şöyle belirtmektedir: "Erken dönem Stoacılığın temsilcilerinden Hrisippos, Stoacılığın Kıbrıslı Zenon'dan sonra ikinci büyük kurucusudur. İlgili metin parçasında 'Hiçbir insan doğadan köle değildir.' deniyor. Bu sözlerin içeriği çok açıktır. Hiçbir insan doğadan, doğuştan veya doğası gereği köle değildir."[141] Bu bakımdan Stoacılık, insanın doğuştan özgür olarak doğduğunu ifade eder. Göçmen ilgili çalışmasında şöyle belirtir: "İnsanın nasıl bir varlık olduğunu ve mutluluğunun nerede yattığını bilmek için doğayı araştırmak gerekmektedir. Bunu Epiküros da Stoacılar da şart koşar. Bu nedenle Hegel de, insanda vücuda gelmiş doğada insanın köleliği değil, özgürlüğü ve erdemliliği temellendirilmiştir."[142] Hegel açısından, efendi ve köle diyalektiği, insanın özgürlüğünü temellendiren ve bu özgürlüğün koşullarını oluşturan bir diyalektiktir.

---

[139] Aristoteles, **Politika**, çev. Mete Tunçay, 19. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2017, s. 18.
[140] Doğan Göçmen, "Stoacılarda Dünya, Logos, Diyalektik ve Özgürlük İlişkisi", **Sofist**, Sayı:5, 2022, s. 79.
[141] Doğan Göçmen, "Stoacılarda Dünya, Logos, Diyalektik ve Özgürlük İlişkisi", s. 78.
[142] Doğan Göçmen, "Stoacılarda Dünya, Logos, Diyalektik ve Özgürlük İlişkisi", ss. 78-79.

Modern dönemde de Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine* adlı eserinde, Aristoteles'in insanın doğuştan köle olarak geldiği düşüncesini eleştirerek şöyle ifade etmektedir: "Aristoteles, doğuştan köle insanlar olduğunu kanıtlamak ister. Fakat bunu bir türlü yapamaz."[143] Daha sonra Montesquieu ilgili eserinde Aristotelesçi yaklaşımı eleştirmeye şöyle devam eder: "Kölelik, ne efendi için ne de köle için faydalıdır."[144] Bu bakımdan Montesquieu köleliğin hiçbir şekilde "faydalı" olmadığını belirtir. Diğer bir yandan Montesquieu, köleliğin yararlı olmadığını ifade ederek Aristoteles'in yaklaşımını eleştirmekte, fakat insanın bu efendilik ve kölelik sarmalından nasıl çıkılacağı konusunda tarihsel ve sistematik bir çerçeve sunmamaktadır. Rousseau ise *Toplum Sözleşmesi*'nde Aristoteles'in bu düşüncesi ile ilgili olarak şöyle belirtmektedir: "Aristoteles de hepsinden önce, insanların yaradılıştan eşit olmadıklarını, kimisinin köle, kimisinin de efendi olmak için dünyaya geldiklerini söylemişti."[145] Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*'nin birinci kitabının birinci bölümüne şöyle başlar: "İnsan özgür doğar, oysa her yerde zincire vurulmuştur."[146] Bu, Rousseau tarafından doğrudan bir Aristoteles eleştirisidir. Zira Rousseau'ya göre, doğuştan kölelik yoktur. Kölelik doğuştan değil, tersine tarihsel ve toplumsal koşullar dolayısıyla ortaya çıkmıştır. Göçmen *Stoacılarda Dünya, Logos, Diyalektik ve Özgürlük İlişkisi* adlı çalışmasında şöyle belirtir: "Doğuştan hiç kimse köle değildir. Ama eğer buna karşın toplumda köleler varsa, bu kölelik ne ilahidir ne doğaldır, bu kölelik toplumsal bir kurumdur. Bu nedenle insanın köleleştirilmesi toplumsal ilişkilerin bir sonucudur ve sorumlusu elbette insanın kendisinden başkası değildir."[147] Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*'nde köleliğin tarihsel ve toplumsal koşullarına şöyle dikkat çeker:

> *Aristoteles haklıydı ama, sonucu neden sanıyordu. Kölelik içinde doğan her insan kölelik için dünyaya gelir, bundan daha su götürmez bir şey olamaz. Köleler zincirler içinde her şeyi, hatta onlardan kurtulma isteğini bile yitirirler: Köleliklerini sever olurlar, tıpkı Odysseus'un o hayvanlara yaraşır yaşamlarını*

[143] Montesquieu, **Kanunların Ruhu Üzerine**, çev. Berna Günen, 7. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, s. 313.
[144] Montesquieu, Kanunların Ruhu Üzerine, s. 307.
[145] Jean-Jacques Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, çev. Vedat Günyol, 31. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2022, s. 6.
[146] Rousseau, Toplum Sözleşmesi, s. 4.
[147] Doğan Göçmen, "Stoacılarda Dünya, Logos, Diyalektik ve Özgürlük İlişkisi, s. 86.

seven arkadaşları gibi. Kölelik doğal bir duruma gelmişse, doğaya aykırı bir köleliğin sonucudur bu.[148]

Rousseau *Toplum Sözleşmesi*'nin 'En Güçlünün Hakkı' bölümünde şöyle belirtir: "Güç maddesel bir şeydir. Bundan nasıl bir ahlak çıkabilir, bilmem."[149] Dolayısıyla efendinin efendi olduğu bir sistemde ahlak yoktur, çünkü özgürlük yoktur. Rousseau, efendinin köle üzerindeki baskısını olumlamaz ve şöyle belirtir: "İnsan boyun eğmeye zorlanıyorsa, boyun eğmek zorunda değil demektir."[150] Bu bakımdan Rousseau, kölenin efendi karşısında boğun eğmemesini ve efendiye teslim olmaması gerektiğini salık verir.

Hegel'e göre, köle, emeği ve mücadelesi ile birlikte kendisinin varlığın değiştirici ve dönüştürücü gücü olduğunun farkına varacaktır. Çünkü köle, efendi tarafından ezilen ve yok sayılandır. Hegel için önemli olan, efendilik ve kölelik ilişkisinde tarihsel ve sosyolojik kurtuluş perspektifidir. Aristoteles kölenin köle olarak, efendinin ise efendi olarak yaşama geldiğini söylemiştir, fakat Hegel açısından, kölenin köle olarak ve efendinin efendi olarak ölmeyeceği bir gerçektir. Hegel açısından, köle hem kendisini hem de efendiyi kurtaracaktır ve dolayısıyla köle hem kendisini özgürleştirecek hem de efendiyi özgürleştirecektir. Çünkü Hegel efendilik ve kölelik ilişkisinde tarihsel bir zorunluluğa işaret etmektedir. Kölenin köle olduğu için özgürleşme çabası içerisine girmekten başka bir şansı yoktur. Köle, efendi karşısında ezilmekte, dolayısıyla özne kendisini kurgulayıp kuramamaktadır. Efendinin ve kölenin özgür ve eşit olabilmesi için Hegel bu ilişkide süreçsel bir düşünmeyi işletmektedir.

Öbür taraftan, efendi ve köle diyalektiğinin felsefi arka planındaki temel kaynaklardan birisi Hobbes'un *Leviathan* adlı eseridir. Bu açıdan özellikle *Leviathan*'ın on üçüncü bölümüne bakmak faydalı olacaktır.[151] Çünkü özelde bu bölümde genelde ise *Leviathan*'ın bütününde modern toplumdaki insan ilişkilerinin güç ve iktidar ilişkisi bakımından ele alındığını görmek mümkündür. Elbette insanların birbirlerine karşı güç ve iktidar ilişkisi çerçevesinde

[148] Rousseau, Toplum Sözleşmesi, s. 6.
[149] Rousseau, Toplum Sözleşmesi, s. 7.
[150] Rousseau, Toplum Sözleşmesi, s. 7.
[151] Bkz. Hobbes, Leviathan, ss. 99-103.

yaklaşmaları, Hobbes açısından, insanın doğa durumundaki halidir. Bu bakımdan doğa durumunda bulunan insan, bencilce düşünüp bu yönde eylemde bulunacak olandır. İnsanın içinde bulunduğu bu doğa durumunda kimsenin kimseye güvenmemesi durumu ve güçlü olanın güçsüz üzerinde baskı ve tahakküm kurması söz konusudur. İnsanın doğa durumunda bencil, tahakkümcü ve savaş yanlısı olmasının temelinde olan duygusu ise korkudur. Bu açıdan Hegel, *Dünya Felsefe Tarihi Üzerine Dersler*'de Hobbes'un *Leviathan*'ını merkeze alarak şöyle ifade etmiştir:

> *Hobbes'un benimsediği konuma göre, bu doğa durumu öyle bir doğadadır ki, herkes birbirine hükmetmeyi arzular. 'Doğa durumunda herkes başkalarına zarar verme', başka insanlara zulmetme iradesine sahiptir; o nedenle birbirlerinden korkarlar. Hobbes bu duruma gerçek ışığı altında bakmaktadır ve onda bir doğal iyilik durumu gibi boş laflar görmüyoruz; doğa durumu gerçekte daha çok hayvanların durumu gibidir.*[152]

Hobbes açısından, doğa durumu kimsenin kimseye güvenmediği bir aşamadır. Doğa durumunda insanın içindeki korku duygusunun temelde olmasından dolayı karşılıklı olarak bireylerin birbirlerine çıkar gözetmeden barış içinde yaklaştığı bir ilişki biçimi de söz konusu değildir. Başka bir ifadeyle, doğa durumunda, bireyler arasında karşılıklı bir tanıma ve tanınma ilişkisi yoktur, tersine "herkesin herkese karşı bir savaşımı"[153] söz konusudur. Bunu Hegel *Leviathan*'ı merkeze alarak, insanın doğa durumunda bulunmasından dolayı kimsenin birbirine güvenmediği dolayısıyla insanların birbirlerine karşı savaş yoluyla yaklaşmasını *Dünya Felsefe Tarihi Üzerine Dersler*'inde şöyle ifade etmektedir: "Doğa durumu kimsenin kimseye güvenmediği bir durumdur; herkesin herkese karşı savaşıdır (*bellum omnium in omnes*) ve hileyle birbirini geçme çabasıdır."[154] İnsanın doğa durumunda bulunduğu bu hâli, kimsenin kimseye güvenmediği ve insanın arzuları ve dürtüleri ile birlikte hayatta kalmak için diğerinin canına ve malına kastedebileceği bir alandır. İnsanın bulunduğu bu doğa durumunda karşılıklı bir

[152] G. W. F. Hegel, **Felsefe Tarihi: Ortaçağ Felsefesi ve Modern Felsefe Cilt III**, çev. Doğan Barış Kılınç, NotaBene Yayınları, İstanbul, 2021, (Felsefe Tarihi Cilt III), s. 286.
[153] Hobbes, Leviathan, s. 101.
[154] Hegel, Felsefe Tarihi Cilt III, s. 286.

ilişki ve bir barış durumunun yaratılması mümkün değildir. Bunun nedeni ise Hegel açısından, doğa durumunda bireyler arasında bir dolayımın olmadığı gerçeğidir.

Hegel'e göre, insanın doğa durumundaki halinde diğeriyle zorunlu olarak kurulması gereken bir dolayım ilişkisi yoktur. Başka bir ifadeyle, toplumun bir bütün olarak ortak iyisi yoktur. Ancak toplumun genelinde bir ortak iyinin kurgulanmasıyla birlikte insanlar arasında bir dolayım da kurulabilir. Doğa durumunda insanlar arasında ortak iyi olmadığı için *herkesin herkese karşı bir savaşımı* söz konusudur. Bundan dolayı insanlar birbirlerine çarpmaktadır ve birbirlerini öldürmektedir. Bireyler arasında bir dolayım olmadığı için doğa durumunda karşılıklı bir savaş söz konusudur. Bu bakımdan insanın bu doğa durumundan çıkması gerekmektedir. Hobbes bizzat, insanın bu doğa durumundan çıkması gerektiğini *Leviathan*'da şöyle göstermiştir: "*Herkes herkese karşı daima savaş halindedir*… Hepsinden kötüsü, hep şiddetli ölüm korkusu ve tehlikesi vardır; ve insan hayatı yalnız, yoksul, kötü, vahşi ve kısa sürer."[155] Bu bakımdan, Hobbes açısından, insanın doğa durumundan çıkması gerekmektedir. Çünkü doğa durumundaki insanların *gücü ve iktidarı arzulaması* ve *istemesi* ile süregelen ve bitip tükenmek bilmeyen savaşlar söz konusu olacaktır. Bu bakımdan Hobbes'a göre, doğa durumunda kurulan tüm ilişki biçimleri güç ve iktidar ilişkisidir ve bu güç ve iktidar ilişkisi, insanlar arasında bir dolayımın bulunmamasının önündeki en büyük engeldir. Güçlü olanın güçsüzü ezdiği, iktidarda olanın altındakileri baskıladığı bir ilişki biçimi günümüz toplumundaki ilişki biçimine de bir o kadar benzemektedir. Bunun nedeni ise bireyler arasında bir dolayımın kurulamamış olmasıdır. Böyle bir ilişki tarzı, bizlerin modern dünyada sürekli karşılaştığımız ve yaşamın her alanında deneyimlediğimiz bir ilişki tarzıdır. Bu karşılıklı güç ve iktidar ilişkisi nedeniyle de süregelen ve bitmek tükenmek bilmeyen bir ilişki biçimi etrafımızı sarmıştır. Bu güç ve iktidar ilişkisi, bizleri toplumda eşitsizliğe, güvensizliğe ve barış durumunun tesis edilememesine götürür. Birbirlerini karşılıklı olarak kuramayan bireyler arasında hırstan, öfkeden, öç almadan ve savaştan başka bir şey olması da beklenemez. Hobbes'un da bizzat *Leviathan*'da belirtmiş olduğu gibi, "İki kişi aynı anda sahip olamayacakları bir şeyi arzu ederse,

[155] Hobbes, Leviathan, s. 101.

birbirlerine düşman olurlar ve esas olarak varlığını korumak ve bazen de sadece zevk almak olan amaçları uğruna, birbirlerini yok etmeye veya egemenlik altına almaya çalışırlar."[156] Hobbes'a göre, bu, yaygınlaşarak ezeli bir insanlık hali durumunu alma tehlikesini kendisinde barındırır.

Axel Honneth *Tanınma Uğruna Mücadele: Sosyal Çatışmaların Ahlaki Grameri Üzerine* adlı eserinde, doğa durumunda insanların birbirleri üzerindeki güç ve iktidar yanlısı ilişkiyi şöyle dile getirmektedir:

> *Hobbes'un kendi kendisini hareket ettiren bir otomat biçiminde düşündüğü insan varlığı, öncelikle kendi geleceğinin refahı uğruna gösterdiği temkinli çaba konusundaki özel yetisi ile öne çıkar. Bu geleceği öngören tavır, insanın kendi hemcinsiyle karşılaştığı noktada güvensizlikten doğan, önlem almaya yönelik bir iktidar arttırımına dönüşür. Her iki özne de kendi eylem niyetleri açısından birbirlerine zorunlu olarak yabancı kalacak ve saydam olamayacakları için, her ikisi de kendi iktidar potansiyelini ileriye yönelik biçimde arttırmaya zorlanır. Böylece ötekinin gelecekte yöneltebileceği saldırıyı da savuşturabilecektir.*[157]

O halde, insanın doğa durumunda içinde bulunduğu güç ve iktidar ilişkisinin olduğu bir noktadan bakıldığında bu ilişkinin karşılıklı olarak insanlığı zenginleştiremediği ve kurtaramadığı bir gerçektir. Bu güç ve iktidar ilişkisinin olduğu bir doğa durumunda, eş deyişle dolayımın olmadığı yerde bireylerin karşılıklı olarak birbirlerini birbirlerinde tanıdığı ve tanındığı bir ilişki biçimi de olamaz. Çünkü insan, doğa durumunda doğal itkileriyle davranmakta ve eylemektedir. Hâlbuki Hegel'e göre, insanın doğa yanının rasyonel bir anlamı vardır. Hegel açısından, doğa durumunun iki anlamı vardır. Birincisi, insanın doğa yanının rasyonel olmasıyla ilintili iken, ikincisi insanın doğa durumunda doğal güdüleriyle -arzu, hırs, güç gibi- hareket etmesidir. Bu konuda Hegel *Dünya Felsefe Tarihi Üzerine Dersler*'inde şöyle açıklamaktadır:

---

[156] Hobbes, Leviathan, s. 100.

[157] Axel Honneth, **Tanınma Uğruna Mücadele: Sosyal Çatışmaların Ahlaki Grameri Üzerine**, çev. Özgür Aktok, İthaki Yayınları, İstanbul, 2016, (Tanınma Uğruna Mücadele), ss. 27-28.

Doğa ifadesinin çifte bir anlamı var. Öncelikle insanın doğası insanın tinsel ve rasyonel Varlığı anlamına gelir; ama insanın doğa durumu insanın doğal itkilerine göre davrandığı bambaşka bir duruma işaret eder. Bu şekilde o, arzularına ve itkilerine uygun olarak davranır, rasyonel olan ise bunun aksine dolaysızca doğal olan karşısında üstünlük kazanılmasıdır.[158]

Bu bakımdan Hegel'e göre, insanın doğa durumunda kalarak özgürleşemeyeceği ve özgürleştiremeyeceği açıktır. Hegel *Dünya Felsefe Tarihi Üzerine Dersler*'de insanın bu doğa durumundan çıkması gerektiğini ve Hobbes'un bu anlamda doğru bir yaklaşım sergilediğini ifade etmektedir.[159] Hegel, Hobbes'un bu düşüncesinin devamında yine, insanın doğa durumundan çıkması gerektiğini şöyle ifade eder: "Bu doğrudur; doğa durumu olması gereken değildir, ondan çıkıp kurtulunmalıdır."[160] Hegel'e göre, bireyler arasında yapılacak bir toplumsal sözleşme ile insan, doğa durumundaki bencil, çıkarcı, güvensiz ve savaş yanlısı halinden çıkacaktır. Hegel açısından, bu sözleşme, insanın doğa durumundan çıkıp rasyonel olarak bir arada yaşamalarını sağlayacak, fakat toplumdaki efendi ve köle ilişkisine bir çözüm üretmeyecektir. Bu bakımdan Hegel sözleşmeci çözüme karşı öznenin tarihsel kurtuluşunu ortaya koymaktadır.

Rousseau *Toplum Sözleşmesi* adlı eserinde insanın doğa durumundan çıkıp bir sözleşme ile biraraya gelmeleri gerektiğini şöyle ifade eder: "O zaman bu ilkel durum sürüp gidemez artık; insanlar yaşayışlarını değiştirmezlerse, yok olup giderler."[161] Bu bakımdan insanın doğa durumundan çıkması ve bir sözleşme yoluyla başka bir toplumsal düzende diğer insanlar ile biraraya gelmeleri gerekmektedir. Çünkü insanların kendi yaşamlarını koruyacak bir birlikteliğe ihtiyaçları vardır. Rousseau *Toplum Sözleşmesi*'nde, bu birlikteliğin gerekliliğini şöyle göstermiştir:

"İnsanlar yeni güçler yaratamadıklarına, eldeki güçleri birleştirip kullanmaktan başka bir şey yapamadıklarına göre, kendilerini korumak için yapacakları tek şey, birleşerek diretme gücünü alt edebilecek bir güç birliği kurmak, bu güçleri bir tek

[158] Hegel, Felsefe Tarihi Cilt III, s. 286.
[159] Hegel, Felsefe Tarihi Cilt III, s. 287.
[160] Hegel, Felsefe Tarihi Cilt III, s. 287.
[161] Rousseau, Toplum Sözleşmesi, s. 13.

dürtücü güçle yönetmek ve elbirliğiyle harekete getirmektir."[162] Bu bakımdan sözleşme yoluyla kurulmuş bir toplumsal düzen, aklın yasalarıyla oluşturulmuş bir düzendir. Hegel *Felsefe Tarihi*'nde bunu şöyle ifade eder: "Yasa onun açısından insanlığın kökensel kötülüğünden demir zorunlulukla kopartılıp çıkartılmış barış koşullarının toplamından başka bir şey değildir."[163]

Hegel açısından, insanın doğa durumundan çıkıp bir sözleşme ile bir araya gelmeleri elbette rasyoneldir, fakat sözleşmeci gelenek Hegel'e göre, efendilik ve kölelik ilişkisine bir çözüm üretmekte etkisizdir. Çünkü efendi, köle tarafından teyit edilmekle efendi olmaktan vazgeçmeyecektir. Dolayısıyla Hegel'e göre, efendi ve kölelik ilişkisi insanlar arasında kurulacak olan bir sözleşme aracılığıyla bitmeyecektir. Çünkü Hegel'in yaklaşımı sözleşmeci değil, tersine tarihsel bir yaklaşımdır. Hegel, efendilik ve kölelik ilişkisinde öznenin özgür özne olarak kendisini kurmasında tarihsel bir kurtuluş sunmaktadır.

2.2.4.2. Yakın Tarihsel Arka Plan: Kant

Efendi ve köle diyalektiğinin felsefi yakın arka planındaki kaynak, Kant'ın ahlak öğretisidir. Hegel açısından, Kant'ın ahlak anlayışının modern topluma nasıl uygulanacağı sorusu temeldedir. Hegel, evrensel moral yasanın toplumda ne şekilde tesis edileceği, bireyin evrensel iyiyi nasıl kendisinde içselleştireceği ve insanın eyleminde tüm bir insanlığı kendisinde gözeterek ne şekilde eyleyeceğini merak etmektedir. Kant *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* adlı eserinde ahlaklılığın temeli olarak pratik buyruğun ifadesini şu şekilde ifade etmiştir: "Her defasında insanlığa, kendi kişisinde olduğu kadar başka herkesin kişisinde de, sırf araç olarak değil, aynı zamanda amaç olarak davranacak biçimde eylemde bulun."[164] İnsanın hareketinde tüm bir insanlığı amaç olarak gerçekleştirmesinin insanın içindeki ahlak yasasına göre davranması ile mümkün olacağını ve bu ahlak yasasına göre hareket etmesi gerektiğini belirten Kant'ın ahlak öğretisi modern

[162] Rousseau, Toplum Sözleşmesi, s. 13.
[163] Hegel, Felsefe Tarihi Cilt III, s. 287.
[164] Immanuel Kant, **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, çev. İoanna Kuçuradi, 7. Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2018, s. 46.

toplumda ne şekilde işleyecektir? Modern toplum ve modern toplumun bireyleri birbirleriyle olan ilişkisinde kendinde amaç ilkesini nasıl benimseyecektir?

Hegel, daha erken dönem metinlerinde dahi Kant'ın bu ahlak öğretisinin hayata nasıl geçirileceği ve pratik yaşamda nasıl bir karşılığının olacağı sorusu üzerine düşünmüştür.[165] Kant'ın pratik akıldan ve bizzat pratik yaşamdan ne beklediği ise açıktır. Düşünebilen varlık diğer düşünebilen varlıklarla ilişkisinde yalnızca kendi çıkarını ve faydasını düşünmez, tersine karşısındaki bireyi de kendisinde edinerek eylemde bulunur. Hegel'e göre de, bireyler arasında karşılıklı bir hemhal olma durumunun olması gerekir. Dolayısıyla öz-bilinçli özneler arasında sözünü ettiğimiz hemhal olma durumunun gerçekleşebilmesi için karşılıklı olarak bir tanıma ve tanınma ilişkisinin kurulması gerekir. Bu şekilde ilerleyen bir süreç, Hegel açısından, öznenin oluşum sürecinde ilerlemeyi kendisinde barındıran bir süreç olacaktır. Bu sürecin aktif özneleri ise kendilerini diğerinin bakış açısından düşünebilen öznelerdir. Hegel'in burda kendi açısından geliştirmiş olduğu ilkeyi Kant, kendi ahlak felsefesine temel oluşturan sözleşmeci bakış açısıyla *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*'nde şöyle ifade eder:
"Herkes elinden geldiği kadar başkalarının amaçlarının gerçekleşmesi için çaba göstermezse, bu, kendisi amaç olarak insanlıkla negatif bir uyuşmadır, pozitif değil. Çünkü eğer bu tasarım bütün etkisini bende gösterecekse, kendisi amaç olan öznenin amaçları, olabildiği kadar, benim amaçlarım da olmalıdır."[166] Kant'a göre, akıl sahibi varlık, eş deyişle düşünebilen varlık kendisinde bu kendinde amaç ilkesini edinebilir ve tüm bir pratik yaşamını bu ölçüde devam ettirebilirse ancak o zaman ahlaklı bir varlık haline gelebilir. Çünkü ahlaklılık temelde ödevden çıkacak olandır. Ödev ise her insanın eyleminde kendi aklına, kendi istemesine ve kendi vicdanına göre eylemesidir. Başka bir deyişle, ödev, kendisini karşısındakiyle veya bir bütün olarak toplumla bir ve aynı şey olarak görmesi ve karşılıklı olarak birbirlerini kendilerinde edinerekten eylemde bulunmanın çıkış noktasıdır.
Dolayısıyla Kant, ahlaklı olma durumunu şöyle tanımlar: "Ahlaklılık, bütün eylemleri yasa koymayla ilgi içine sokmaktan meydana gelir; bir amaçlar krallığını

[165] Bkz. G. W. F. Hegel, **Early Theological Writings**, çev. T. M. Knox ve Richard Kroner, 8. Baskı, University of Pennsylvania Press Philadelphia (PENN), USA, 1996.
[166] Kant, Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi, s. 48.

ancak bu yasa koyma olanaklı kılar. Ne var ki bu yasa koyma, her akıl sahibi varlığın kendisinde bulunmalı ve istemesinden çıkabilmelidir."[167]

Ahlaklılık, insanın yasaya uygun olarak daha doğrusu yasadan çıkarak istemesiyle ve eylemesiyle mümkündür. Başka bir deyişle, her akıl sahibi varlığın istemesinin ve eylemesinin çıkış noktası ödevdir. Kant'a göre, ödeve uygun olarak yaşamak ise ahlaklılığın ön koşuludur. Ahlaklılık ise bizzat özgürlüğün içerisinden çıkıp gelecektir. Diğer bir ifadeyle, özgür bir varlık değilsen ahlaki bir varlık olmanda söz konusu değildir. Kant'a göre, insanın ahlaki bir varlık olmak için kendisinde özgürlük idesini barındırması gerekmektedir. Kant, ahlaklılığın özgürlüğün içerisinden oluşup geldiğini şöyle ifade der:

"Çünkü ahlaklılık, sırf akıl sahibi varlıklar olarak bizler için yasa görevini gördüğünden, bütün akıl sahibi varlıklar için de geçerli olmalıdır; ve ahlaklılığı sadece özgürlüğün özelliğinden türetmek gerektiğinden, özgürlüğü de bütün akıl sahibi varlıkların istemesinin özelliği olarak kanıtlamak gerekmektedir."[168] O halde, ahlaklılık yalnızca özgürlüğün içerisinden çıkıp gelecektir. Dolayısıyla ahlaklılık ve özgürlük iç içe geçmiş ve birbirlerini birbirlerinin dolayımıyla kuran iki önemli kavramdır. Kant *Pratik Aklın Eleştirisi* adlı eserinde, özgürlük ile ahlak arasındaki içkin ilişkiyi şöyle ortaya koymaktadır:

> *Özgürlük kavramı, pratik aklın zorunluklu bir yasasıyla gerçekliği kanıtlandığı kadarıyla, şimdi saf aklın –hatta teorik aklın- sisteminde bütün yapının k i l i t t a ş ı n ı meydana getirir; sırf ideler olarak teorik akılda desteksiz kalan bütün öbür kavramlar (Tanrı ve ölümsüzlük kavramları) da, şimdi özgürlük kavramına bağlanır, onunla birlikte ve onun aracılığıyla dayanak bulur, nesnel gerçeklik kazanır, yani bunların o l a n a k l ı l ı ğ ı, özgürlüğün gerçek olmasıyla k a n ı t l a n ı r; çünkü bu ide, ahlak yasası yoluyla kendini ortaya koyar.*[169]

O halde, Kant açısından, teorik akılda desteksiz kalan tüm idelerin özgürlük kavramına bağlanmasıyla bu idelerin kanıtlanabilceğini ifade etmek gerekir. Bu kanıtlamanın ön koşulu ise özgürlüğün ancak ahlak yoluyla kendini ortaya

[167] Kant, Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi, s. 51.
[168] Kant, Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi, s. 66.
[169] Immanuel Kant, **Pratik Aklın Eleştirisi**, çev. İoanna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsun Akatlı, 8. Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2021, ss. 3-4.

koymasıdır. Kant yine *Pratik Aklın Eleştirisi*'nde özgürlüğün ahlakın koşulu olduğunu şöyle ifade eder: "Özgürlük aynı zamanda, teorik aklın bütün ideleri içinde, doğrudan doğruya kavrayamasak da olanaklılığını a priori olarak b i l d i ğ i m i z tek idedir; çünkü özgürlük ahlak yasasının koşuludur."[170] Bu bakımdan ahlaklılık ve özgürlük kavramları birbirine içkindir. Özgür eyleyen ve özgür düşünen bireyler olmadan ahlaki birer varlık olmamızda söz konusu değildir. Ahlakın modern dünyada ve modern toplumlarda kendisini oluşturabilmesi için tüm akıl sahibi varlıkların hem istemesinin hem de eylemesinin pratik karşılığı özgürlük ilkesinden çıkmalıdır. Ulus Baker'in *Sanat ve Arzu* adlı eserinde ahlakilik ve özgürlük arasındaki şu ifadeleri Kant'ın düşünümünün bir açıklaması olarak okunabilir:

> *Ahlakiliğin ön şartı özgürlüktür. Eğer zorla uyuyorsan bir kurala, senin dışında bir neden seni uyduruyorsa bir kurala, kural önceden verilmişse, senin içinde yer etmiş değilse, başka bir deyişle bu kuralı sen kendin koymuyorsan, kendi davranış kuralını sen a priori olarak koymuyorsan ahlaki bir varlık değilsin. Çünkü özgür bir varlık değilsin. Ahlakiliği mümkün kılan şey doğrudan doğruya özgürlüktür.*[171]

Kant'ın dolayımıyla birlikte bütün bir Aydınlanma (*Aufklarung*) felsefesinin temel düşüncesini de bu perspektif oluşturmaktadır. Neticede Aydınlanma düşüncesinin temelinde öznelerin bizzat aklını kullanmaya cesaret etmeleri gerektiği söz konusudur. Kant açısından, insan, aklını doğru kullanabildiği oranda özgürdür. Bu bakımdan Kant, *Aydınlanma Nedir?* makalesinde, aydınlanmanın ne anlama geldiğini ve bunun dolayımıyla aslında insanın özgürlüğünün de ne şekilde mümkün olduğunu şöyle belirtmiştir:

> Aydınlanma insanın kendi suçuyla düştüğü ergin olmayışından (Unmündigkeit) çıkmasıdır. *Ergin olmayış, kişinin kendi aklını başkasının kılavuzluğu olmaksızın kullanamamasıdır. Ergin olmayış, eğer akıldaki bir eksiklikten değil de aklı başkasının kılavuzluğu olmadan kullanma kararlılık ve cesaret yoksunluğundan*

[170] Kant, Pratik Aklın Eleştirisi, s. 4.
[171] Ulus Baker, **Sanat ve Arzu**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 153-154.

kaynaklanıyorsa işte bu, insanın kendi suçudur. *Sapere aude! Bilmeye cesaret et! Bu aynı zamanda aydınlanmanın sloganıdır.*[172]

Aydınlanma, pratik amacı bakımından daima eleştirel olmalıdır. Aydınlanma bir anlamda, tüm batıl inançlardan, eş deyişle bilgi ile temellendirilmemiş inançlardan kurtulmak demektir. İnsanın eleştirel bakışı kendinde edinmeye çalışması ise temelde kendi aklına olan güvenin tesis edilmesi ile ilgilidir. Kant açısından, özne olmak demek, öznenin aklını kullanmaya cesaret etmesi demektir. Diğer bir ifadeyle, özne olmak demek, kendi için düşünebilmek ve davranabilmektir. Hegel de *Tinin Fenomenolojisi*'nde bunu şöyle ifade eder: "Bu töz aynı şekilde kendisini herkesin ve her birinin birliğini ve eşitliğini yaratan genel eserdir, çünkü töz *kendi başına olan*dır, kendidir, edimdir."[173] Hegel'e göre, bütün bir toplumun içindeki tek tek bireyler, kendi başına olabildiği ve kendi başına eyleyebildiği oranda kendi kendini gerçekleştirebilir.

Hegel açısından da Aydınlanma düşüncesi öznenin kendi kendisini oluşturmasında ve gerçekleştirmesinde önemli bir uğraktır. *Tinin Fenomenolojisi*'nin 'Tin (*Geist*)' bölümü, Hegel açısından, Aydınlanma düşüncesini devrimci[174] bir pratikle bireyin kendisinde nasıl gerçekleştirebileceği üzerinedir.[175] Göçmen *Modern Felsefe: Tarihsel Anlamı, Güncel Mirası Adam Smith, Hegel ve Marx* adlı eserinde *Tinin Fenomenolojisi*'nin 'Tin' bölümünde özellikle 442. ve 486. paragrafların Hegel açısından, Aydınlanmacılığın görevini, kültürel ve düşünsel dünyayı aynı anda radikal bir şekilde değiştirmekte olduğunu ifade etmektedir.[176] Bu bakımdan Hegel açısından, Aydınlanma düşüncesi öznenin kendi kendisini kurgulama ve kurma sürecinde bir devrim olarak düşünülmektedir.

---

[172] Immanuel Kant, "Aydınlanma Nedir? Sorusunun Cevabı", **Aydınlanma Nedir?**, (Der. çev. Mehmet Barış Albayrak), Albaraka Yayınları, İstanbul, 2022, s. 27.
[173] Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 439, s. 248.
[174] Buradaki *devrim* ifadesi, Hegelci anlamda oluşum süreci içerinde yeni olanın ortaya çıkması anlamında kullanılmıştır. Zira yeni olanın ortaya çıkışı, ilkesel olarak eskinin içinden eski olanın dolayımıyla oluşmaktadır. Hegel bu ilkeyi kendi felsefi sistemi içerisinde kullanmaktadır. Yeni olana doğru sıçrama, eş deyişle devrim, düşüncede, eylemde, toplumsal ve siyasal bağlamda yeni olanın ortaya çıkışı anlamında kullanılmıştır. Ayrıca Bkz. Doğan Göçmen, **Modern Felsefe: Tarihsel Anlamı, Güncel Mirası Adam Smith, Hegel ve Marx**, Vivo Yayınevi, İstanbul, 2015, (Modern Felsefe), s. 185.
[175] Doğan Göçmen, Modern Felsefe, s. 185.
[176] Doğan Göçmen, Modern Felsefe, s. 185. Ayrıca Bkz. Aziz Yardımlı, Tinin Görüngübilimi, § 442, s. 178-179. , § 486, s. 197.

Başka bir ifadeyle, Hegel Aydınlanmacılığı topyekûn bir devrim olarak tanımlamaktadır. *Tinin Fenomenolojisi*'nde Hegel'in Aydınlanmacılık tanımlaması onun özüne dairdir.[177] O halde, Hegel felsefesine Aydınlanma düşüncesinin yaratmış olduğu özgür düşünce ve öznenin kendi aklını kullanma cesaretiyle birlikte, öznenin hem kendisi için hem de başkaları için özgürce düşünüp eyleme fikri yerleşmiştir. Bu bakımdan Hegel açısından, efendi ve köle diyalektiğinde, kaybolan ahlaklılık ve özgürlük kavramlarının yeniden tesis edimesi gerekmektedir. Kant'ta bu anlamda öznenin bir bağımlılığı söz konusudur. Aslında burda Kant, bu bağımlılıkta evrensel bir efendi ve köle durumundan bahsetmektedir. O halde, Hegel'in efendi ve köle diyalektiğinin arka planında öznenin özgürlük ve ahlaklılık mücadelesi bulunmaktadır. Dolayısıyla Hegel'e göre, efendi ve köle ilişkisinin özgür bir ilişkiye evrilmesi için karşılıklı olarak özgür ve ahlaki öznelerin birbirlerini birbirlerinde kurgulaması ve kurması gereklidir. Hegel'in *Tinin Fenomenolojisi*'nde ifade ettiği gibi, "*Canlı ahlaki* dünya kendi *gerçekliği*nde tindir."[178] Hegel'e göre, öznenin kendisini özgür özne olarak kurmasının ön koşulu, öznenin ahlaklı bir özne olmasıdır. Çünkü ahlaklılık, Hegel açısından, öznenin özüne dairdir. Bu bakımdan Hegel'in efendi ve köle diyalektiği de, ilkesel olarak öznenin özgürlük ve ahlaklılık mücadelesini yansıtmaktadır. Hegel'in felsefesine ilişkin genel bir yorum öneren Singer bunu şöyle ifade etmektedir: "Dolayısıyla, ahlaka uygun davranmak daima bir mücadeledir."[179]

Efendi ve köle ilişkisinde kölenin, eş deyişle öz-bilinçli öznenin özgürleştirici mücadelesinin derin bir çözümlemesine girişmeden önce efendi ve köle diyalektiğinin mantıksal kurgusu açısından birkaç şey söylemek yerinde olacaktır. Bu söylemler ise efendilik ve kölelik ilişkisini anlayıp kavramada bize olanak sağlayacak, yolumuzu aydınlatacak ve bizlere alan kazandıracaktır.

[177] Doğan Göçmen, Modern Felsefe, s. 185.
[178] "Die *lebendige sittliche* Welt ist der Geist in seiner *Wahrheit*.", Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 442, s. 249.
[179] Singer, Hegel, s. 5.

2.2.5. Efendi ve Köle Diyalektiğinin Mantıksal Kurgusu

Efendi ve köle diyalektiğinin iki bölümden oluşan mantıksal bir kurgusu vardır. Birinci mantıksal bölüm, öz bilinç açısından yani birinci Ben açısından diğeriyle, diğeri dolayımıyla kendini kurmanın ne anlama geldiğini ele almaktadır.[180] İkinci mantıksal bölümde ise daha dinamik bir süreç karşımızda durmaktadır.[181] Hegel, bu ikinci mantıksal bölümde birisinin yaptığını diğerinin de yapan olarak ele almaktadır, yani bir *öznelerarasılık* söz konusudur. Hegel açısından, öz-bilinçler arasında dolayımın olması gerekmektedir, yani bir öz-bilincin yaptığı şeyi diğer öz-bilinçte yapmaktadır. Dolayısıyla ikinci mantıksal bölüm, iki öz-bilincin, eş deyişle birinci Ben'in ve ikinci Ben'in birbirini birbirleri dolayımıyla varlıkta kurmanın ne anlama geldiğini ele almaktadır. Bu bölüm ilk önce öz-bilinç açısından, sonra diğer öz-bilinç açısından ele alınmakta ve daha sonra ise ikisinin birbirleriyle dinamik bir şekilde karşılıklı olarak kendilerini kurduklarını, kurtardıklarını ve kurtulduklarını ele almaktadır. Bu açıdan Hegel'e göre, karşılıklı olarak birbirini kurmak demek, aynı zamanda karşılıklı olarak birbirlerini özgürleştirmek demektir. Birisinin özgürleşmesinin ön koşulu aslında diğerinin de özgürleşmesidir. Daha sonra ise Hegel, bu karşılıklı tanıma ve tanınma süreçleriyle birlikte modern toplum insanın birbirleriyle olan ilişkilerinde hükmetmenin olmadığı, karşılıklı güç ve iktidar kavgalarının olmadığı ve herkesin özgür özneler olarak yaşadığı bir toplum tasavvur ettikten sonra şunu göstermeye çalışmaktadır: Bu, modern toplumda nasıl işleyecektir? Öznelerin karşılıklı tanıma ve tanınma ilişkisiyle özgürleşebileceği, aynı zamanda birbirlerini de özgürleştirebileceği, tahakküm ve iktidar ilişkisinin olmadığı ve herkesin barış içinde yaşadığı bir toplumsallık ne şekilde ve nasıl kurulacaktır?

Modern dünya, karşılıklı güç ve iktidar ilişkilerinin, savaşların, öfkenin ve nefret dilinin egemen olduğu ve tüm bu durumlarında giderek yaygınlaştığı ve arttığı bir yer olarak karşımızda durmaktadır. Bu bakımdan Hegel de, bizzat bu kaos ortamının ne şekilde yerini özgür ve ahlaklı öznelerin olduğu bir yaşama bırakacağı ile ilgileniyor. Çünkü bu kaos ortamı, özgürlüğün, anlayışın,

[180] Bkz. Hegel, Tinin Görüngübilimi, § 178-183, ss. 80-81.
[181] Bkz. Hegel, Tinin Görüngübilimi, § 184-196, ss. 81-85.

samimiyetin olmadığı ve özgür öznelerin kurgulanamadığı ve kurulamadığı bir ortamdır. Hegel ise bu kaos ortamından, eş deyişle *gerçek olmayan düzen*den nasıl çıkılması gerektiğini bizlere göstermek istemektedir. Çünkü modern toplumdaki ilişki biçimi genel olarak güç ve iktidar kavgası şeklinde ortaya çıktığı için ya birisinin yok olması ya da birisinin diğerine teslim olması söz konusudur. Yok olmaktan ise teslim olmayı seçen bir kimse karşısındakine bir nevi sen benden büyüksün, sen benden üstünsün ve sen benim efendimsin demektedir. Yok olmaktansa köle olmak zorunda kalan insan, Hegel'e göre, özgürlükten bir adım daha uzaklaşmakta ve kendi mutsuz bilincinde yaşamaya devam etmektedir.

Öbür taraftan, Hegel, bir öz-bilincin diğer öz-bilinci köleleştirmesi, birisinin kendisini efendi tesis edip diğerini köleleştirmesi ve bu iki öz-bilinç arasında oluşan asimetrik ilişkinin ne anlama geldiğini ve buradaki yanılsamaları ortaya koymaktadır. Yanılsamalardan kasıt ise efendinin farkında olmadan aslında kendisini köleleştirmesi, efendinin tanınmak isterken ve diğerinin üzerinde tahakküm kurmaya çalışırken aslında bunu başaramamasıdır. Efendi, köle tarafından tanınırken, efendi köleyi tanıyamamaktadır. Köle tarafından efendiye karşı kendisinin özgürü ve eşiti olmadığından ötürü bir tanıma duruma vardır, fakat bu tanınma sadece efendinin efendi olma durumunun bir teyidinden öteye gitmemektedir. Efendinin trajik durumu buradan kaynaklanmaktadır. Hilav, efendinin köleyi tanımayışı ve efendinin içine düşmüş olduğu çıkmaz ile ilgili olarak, *Diyalektik Düşüncenin Tarihi*'nde şöyle ifade eder:

> *Efendi, kendini Efendi olarak görmekte yalnız değildir; Köle de onu Efendi olarak görmektedir. Bundan ötürü Efendi, insansal gerçekliği ve saygınlığı açısından kabullenilmiş durumdadır. Ama bu, tek yanlı bir kabullenilmişliktir. Çünkü, Efendi, Kölenin insansal gerçekliğini ve saygınlığını kabul etmemektedir. Yani Efendi, kabullenmediği birisi tarafından kabullenilmektedir. Efendinin yetersiz ve trajik durumu da buradan kaynaklanmaktadır.*[182]

O halde, Hegel açısından, tanınmak yalnızca karşındakini tanıdığın ve bildiğin oranda tanınmaktır. Tanınmak yalnızca kendisinin, eşiti ve özgürü kavramasından

[182] Selahattin Hilav, Diyalektik Düşüncenin Tarihi, s. 148.

meydana gelecektir. Baskı ve tahakküm sonucu ile tanımak ve tanınmak mümkün değildir. Çünkü ortada özgür bireylerin olmadığı gibi özgür eylemlerde yoktur. Efendinin içinde bulunduğu yanılsama budur. Efendi köle üzerinde efendilik yapmaya devam ettiği sürece ve bu konumunu sürdürdüğü sürece, efendinin yaşamı kölenin emeği dolayısıyla idame edilmektedir. Bu bakımdan efendi, efendi olarak değil, tersine bir "aylak"[183] olarak yaşamaya devam edecektir.

2.2.6. Efendide Öz-bilincin Gelişememesi Durumu ve "Aylak" Efendi

Efendinin bilinci tahakkümcünün bilincidir. Efendinin bilinci karşılıklı tanıma ve tanınma ilişkisinden yoksundur. Efendinin bu ilişkiyi özgürleştirme adına bir talebi bulunmamaktadır. Böylesine bir talebin yanı sıra özgürleşmeye ve özgürleştirmeye doğru en küçük bir arzusu da yoktur. Efendi, köle karşısında ilk bakışta güçlü gibi görünse de efendi bilinçten ve öz-bilinçten yoksundur. Haliyle efendi, varlığın bilincinde değildir. Efendi, varlıkla köle dolayımıyla ilişkilenmektedir. Dolayısıyla varlığın doğrudan bilgisi ve varlığın bilinci kölede oluşmaktadır. Varlığın bilincinde olan köledir ve varlığın bilinci kölede toplanmıştır. Bu bakımdan ontolojik bakışı ancak köle elde edebilir ve geliştirebilir. Kojeve, kölenin varlığın bilincini kendisinde barındırmasından ötürü, kölenin varlıktaki aktifliğini ve onun dünyayı değiştirici ve dönüştürücü yönünü vurgularken şöyle belirtmektedir: "Kölede, sabit ve yerine oturmuş hiçbir şey yoktur. Değişmeye hazırdır o; varlığının ta kendisinde değişimdir, aşmadır, dönüşüme uğramadır, eğitimdir; kökeninde, özünde, varlığının kendisinde bile, tarihsel değişip oluşmadır."[184]

[183] Kojeve, efendilik ve kölelik ilişkisi bağlamında, efendinin çalışmak, üretmek ve emek kavramlarından yoksun olduğunu, efendinin kendi yaşamını yalnızca kölenin emeği ve çalışması sonucu ürettiklerini tüketmekle geçirdiğini ifade etmektedir. Zira, Kojeve, bu açıdan, efendinin hiçbir zaman diğeriyle olan dolayımı kendisinde oluşturamayacağını, tersine, dolayımın köle tarafından oluşturulabileceğini düşünmektedir. Bir diğer yandan, Kojeve, efendinin kendi yaşamının doyumuna ulaşmak için kölenin varlığına muhtaç olduğunu ve aynı zamanda, efendinin bu ilişkide gerçekliğinin ve hakikatinin olmamasından ötürü efendi için aylak ifadesini kullanmaktadır. Ayrıca Bkz. Alexandre Kojeve, **Hegel Felsefesine Giriş**, çev. Selahattin Hilav, 6. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020, (Hegel Felsefesine Giriş), s. 96.

[184] Kojeve, Hegel Felsefesine Giriş, s. 94.

Öbür taraftan, Hegel açısından, asıl önemli olan ise şudur: Bu düzen veya bu döngü hep böyle mi devam edecektir? Yani efendi her zaman efendi, köle ise daima köle olarak mı kalacaktır? Efendinin köle üzerindeki tahakkümü ve baskısı nereye kadar devam edecektir? Dolayısıyla Hegel'e göre, efendilik ve kölelik döngüsünden nasıl çıkılabilir açısından baktığımızda, asıl belirleyici olan durum, kölenin durumudur. Çünkü efendi, tahakkümcü bir bakışa sahiptir ve bu nedenle efendi, ilişkiyi özgürleştiremez. Diğer taraftan köle, hiçbir şekilde tahakkümcü bakışa sahip olmadığı için kölede özgürlük perspektifi vardır. Başka bir ifadeyle, kölenin bilinç durumu zorunlu olarak özgürlük perspektifine sahiptir. Dolayısıyla kölenin özgürlük bilinci, tahakkümcünün, eş deyişle efendinin bilincini de aşmaktadır. Diğer bir ifadeyle, köle, efendinin dışsal bakışını ve efendinin kendisini de aşmaktadır. Bu bakımdan efendi ve köle döngüsünden, eş deyişle, özgürleştirmeyen bu kısır döngüden kendisini ve aynı zamanda efendisini de kurtaracak olan kölenin kendisidir. Çünkü varlığın bilincinde olan kölenin, basit bir şekilde yalnızca kendisini kurtarma gibi bir perspektifi yoktur. Başka bir ifadeyle köle, kendisini efendinin yerine koyup kölenin efendi olduğu ve efendinin de köle olduğu bir perspektife sahip değildir. Bundan dolayı köle, içinde bulunmuş olduğu konum gereği hem kendisini hem de efendiyi potansiyel olarak kurtarma bakışına sahiptir. Kölenin bu bakışı basit bir şekilde yer değiştirici bir bakış değil, tersine, özgürlükçü bir bakıştır. Çünkü Hegel'e göre, efendi ve kölenin basit şekilde yer değiştirmesi ne efendiyi ne de köleyi özgürleştirir.

Hegel açısından, efendiliğin ve köleliğin ötesinde yeni bir ilişkiler sistemi inşa etmek gerekmektedir. Bunun için de kölenin özgürleştirici bakışına gerek vardır. Köle, bu özgürlükçü perspektifinden dolayı hem efendinin hem de kendisinin özgür olduğu düşünme sistemini ortaya koyar. Oluşacak olan bu yeni düzen ve ilişkiler sistemi ise nesnel bir zorunluluktan kaynaklanmaktadır. Varlığın bizzat bilincinde olan köle, hem kendisini kurtarıp özgürleşecek hem de efendisini kurtarıp özgürleştirecektir. Bu durumda efendinin durumu ve onun geleceği de boşlukta kalmayacaktır. Çünkü efendi, varlığın bilincinden yoksundur. O, çalışma ne demektir bilmez. Efendi, emek kavramını bizzat kendisinde içselleştirmemiştir. Kojeve, efendiliğin ne olduğunu değerlendirirken şöyle belirtmektedir:

Çalışma nedir bilmeyen Efendi, kendi dışında sağlam ve kalıcı bir şey üretmez. Kölenin çalışmasının ürünlerini tüketir sadece. Aldığı keyif ve ulaştığı doyum da bundan ötürü katıksız olarak özneldir ve böyle kalır. Bu keyif ve doyumun 'hakikati', herkese açığa vurulmuş nesnel gerçekliği yoktur. Ve, isteğin 'dolayımsız' doyumunun sonucu olan aylak efendinin bu 'tüketimi' ve keyfi, insana, yine de haz verebilir, ama hiçbir zaman tam ve kesin bir doyum sağlayamaz.[185]

Böylelikle Hegel açısından, emek veren, çaba harcayan, değişimi ve dönüşümü kendisinde açığa çıkaran, kendisini negatifin içine yatırabilen kölenin bizzat kendisidir. Ancak emek ve çalışma dünyayı değişime ve dönüşüme uğratabilir. İnsanlığın bizzat eğitilmesi ve uygarlaşması, ilişkilerimizdeki gücün zor kullanılması ve tahakküm biçiminde değil, tersine, birbirlerini karşılıklı olarak bilip tanıyan özgür öznelerin inşasıyla ve emeğin bizzat el üstünde tutulmasıyla mümkün olacaktır. Bunu mümkün kılacak olan da, kölenin bizzat kendisidir. Köle çalışmasıyla, emeğiyle, bilinciyle, öz-bilinciyle ve kendisinde edinmiş olduğu özgürlük perspektifiyle birlikte hem kendisi kurtulacak hem de efendisini kurtaracaktır.

2.2.7. Efendi ve Köle Arasında Karşılıklı Tanıma ve Tanınma Mücadelesi

Hegel, *Tinin Fenomenolojisi*'nde efendilik ve kölelik bölümünün ilk cümlesini şu ifadeyle başlatmıştır: "Öz bilinç, bir başkası için aslında ve kendi başına olmakla ve bir başkası için aslında ve kendi başına olması dolayısıyla *aslında* ve *kendi başına*dır; eş deyişle o, yalnızca bir tanınmış olandır."[186] Dolayısıyla burada "aslında" ve "kendi başına olma" ve "tanınmış olma", Hegel tarafından sonuç olarak verilmiştir. Başlangıçta ise "bir başkası için aslında" ve "kendi başına olma" vardır. Aradaki "dolayısıyla" sözcüğü ile de bütün bir süreç kastedilmiştir. Gördüğümüz gibi başlangıç, süreç ve sonuç tek bir cümlede

[185] Kojeve, Hegel Felsefesine Giriş, ss. 96-97.
[186] "Das Selbstbewußtsein ist an und für sich, indem, und dadurch, daß es für ein Anderes an und für sich ist; es ist nur als ein Anerkanntes." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 178, s. 113.

özetlenmiştir. Bölümün daha ilk cümlesi olması bakımından oldukça önemlidir bu giriş ve Hegel'in genel felsefesini de bir bakıma yansıtmaktadır. Çünkü başlangıç, sonuç ve süreç hepsi bir arada bu cümlede bulunmaktadır. Hegel, *Tinin Fenomenolojisi*'nin önsözünde başlangıç, süreç ve sonuç odaklı bir düşünmenin nasıl olanaklı olabileceğini şöyle göstermektedir:

> *Yalnız, yeni doğmuş bir çocuğun mükemmel bir hakikati olmadığı gibi yeni olanın da mükemmel bir hakikati bulunmamaktadır; ve bunun muhakkak dikkatlerden uzak tutulmaması gerekir. İlk görünüş onun dolayımsızlığıdır veya onun kavramıdır. Nasıl ki temeli atılmış bir bina tamamlanmamış bir bina ise, kavramı yakalanmış bütün de bütünün kendisidir. Bir meşenin gücünü gövdesinde ve dallarının yayılmasında ve yapraklarında görmek istediğimiz yerde, bize meşe palamudu gösterilirse tatmin olmayız.*[187]

Hegel açısından, son, başlangıçta gizlidir. Elbette başlangıç tek başına bir anlam ifade etmez. Başlangıçtan yola çıkarak başlangıcın dolayıma sokulması gerekmektedir. Dolayım, sürecin bizzat kendisidir. Başlangıç ve son arasında uğraklar vardır ve başlangıç, birbirini takip eden evrelerden oluşmaktadır.

Hegel'e göre, öz-bilincin kendinde bulunan nitelikleri, kendinden gelen nitelikleri bir başkasına sunması gerekmektedir. Bir öz-bilincin, diğeri için "aslında" ve "kendi başına" olmasının ön koşulu budur. Diğerinin kendisini tanımasının da ön koşulu budur. Yaşamın kendisine baktığımız zaman da aslında yaşam, bitmek tükenmek bilmeyen bir tanınmadır. Çünkü yaşam durağan ve statik değildir. Hegel'e göre, yaşamı değiştirip dönüştürecek olan da bizzat öznedir. Dolayısıyla Hegel de bizzat insanın ve insanlığın felsefesini yapmaktadır ve Hegel'in temel derdi, özgürlük kavramını pratik dünyada ve yaşamın ortasında bizzat ortaya koymaktır.

---

[187] "Allein eine vollkommne Wirklichkeit hat dies Neue so wenig als das eben geborene Kind; und dies ist wesentlich nicht außer acht zu lassen. Das erste Auftreten ist erst seine Unmittelbarkeit oder sein Begriff. So wenig ein Gebäude fertig ist, wenn sein Grund gelegt worden, so wenig ist der erreichte Begriff des Ganzen das Ganze selbst. Wo wir eine Eiche in der Kraft ihres Stammes und in der Ausbreitung ihrer Aste und den Massen ihrer Belaubung zu sehen wünschen, sind wir nicht zufrieden, wenn uns an dieser Stelle eine Eichel gezeigt wird." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 12, s. 18.

Hegel açısından, efendi ve köle ilişkisinde karşılıklı özgür öznelerin inşa edilmesi ancak karşılıklı olarak bir tanıma ve tanınma süreci sonunda gerçekleşebilir. Bu süreç içerisinde bireyler kendilerini oluşturabilirler ve kendilerini ancak bu süreç içerisinde özgürleştirebilirler. Neden sürekli bir tanıma ve tanınma ilişkisinden bahsediyoruz? Çünkü tanınma, öz-bilincin kavramında olan şeydir. Yani diğeri tarafından tanınma mücadelesi, Ben'in kendisine verili olan kavramı gerçekleştirmesidir. Bu bağlamda Hegel de kavramın öz-bilinçle olan ilişkisinde şu ifadeyi kullanır: "Kavram kendisini öz-bilinçte gerçekleştiren sonsuzluktur."[188] Burada sonsuzluk kavramıyla ifade edilmek istenen, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, yaşamın bitmek tükenmek bilmeyen bir tanıma ve tanınma ilişkisi olmasıdır. Yaşamın anlamı budur, yani oldukça dinamik bir süreç işlemektedir. Yaşamın ucu hep açıktır ve nokta koymak elbette mümkün değildir. Bu süreç, yani karşılıklı tanıma ve tanınma süreci, farklılaşmanın ve kurulan ortaklıkta farklılığın tesis edilmesini zorunlu kılmaktadır. O halde, efendi ve köle arasında karşılıklı bir tanıma ve tanınma sürecinin işlemesi ile Hegel açısından, hedeflenen, bir ve ortak bireyler yaratmak değil, tersine farklılığı kendilerinde barındırabilecek özneler yaratmaktır. Ancak negatif olanın yüzüne bakabilmeye cesareti olan insan kendisini tekrardan gerçekleştirebilecektir. Bu da demektir ki, bütün bir oluşum sürecinin sonunda bilinçlenecek ve öz-bilinçlenecek olan özne, kendisini ve diğer bireyleri kurtarabilir. Öz-bilinçler birbirlerini birbiri dolayımı ile kuramadıkları takdirde kendilerini de hiçbir şekilde gerçekleştiremezler. Serkan Günay *Öz-bilinç: Arzu ve Tanınma* adlı çalışmasında şöyle belirtmektedir: "Hegel'in tanınma analizi, öz-bilincin kendini ötekinin tanıması dolayımıyla bilmesinin koşulunun 'karşılıklı tanıma' olduğu sonucuna varır. Ötekini tanımadan öz-bilinç, onun tarafından tanınıyor olsa bile, bu tür bir tek yanlı tanıma ile kendini bilemez."[189] O halde, öz-bilinçler arasında karşılıklı bir tanıma ve tanınma ilişkisinin olması gerekmektedir. Başka bir deyişle, Hegel açısından, iki öz-bilincin de birbirlerini birbirlerinde tanıması ve tanınması gerekmektedir. Bu açıdan Honneth, *Tanınma Uğruna Mücadele*'de öznelerin birbirlerini karşılıklı olarak

[188] "Der Begriff sich im Selbstbewußtsein realisierenden Unendlichkeit." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 178, s. 113.
[189] Serkan Günay, "Öz-bilinç: Arzu ve Tanınma", **Özne: Hegel**, (Ed. Çetin Türkyılmaz), Çizgi Kitabevi, Sayı: 27, 2017, s. 15.

tanıyıp bilmeleri gerektiğini ve bu şekilde öznenin kendisine *Ben* diyebileceğini vurgularken şöyle belirtir:

> *Bir özne sürekli olarak başka bir özne yoluyla bazı belli yetileri ve özellikleri üzerinden tanınmış olduğunun farkına vardığı ve bu tanınma içinde onunla uzlaşmış olduğu ölçüde, aynı zamanda kendi biricik kimliğinin unsurlarını tanır. Böylece yine diğer öznenin karşısında biricik bir varlık olarak da konumlanmış olur.*[190]

Karşılıklı bir tanıma ve tanınma ilişkisinden yoksun olan bireyler ise kendilerini gerçekleştiremez ve kuramazlar. Dolayısıyla özgürleşemez ve özgürleştiremezler. Hegel açısından, karşılıklı bir tanıma ve tanınma ilişkisinin kurgulanması ve kurulması ile özneler karşılıklı olarak özgürleşebilirler. Birinin özgürlüğü, diğerinin özgürlüğünün de tesis edilmesi anlamına gelir. Bu bakımdan bilinçli ve öz-bilinçli özneler arasında kurulacak bir tanıma ve tanınma ilişkisi, bir bütün olarak özgürlüğe doğru bir yürüyüştür. Modern felsefede bireyin özgürlüğü ile toplumun özgürlüğü arasında sıkı bir ilişki kurulur. Bunu Montesquieu'nun şu belirlemesinde görmek mümkündür: "Her bir vatandaşın özgürlüğü, halkın özgürlüğünün bir parçasıdır."[191] O halde, karşılıklı bir tanıma ve tanınma ilişkisinin olmadığı bir durumda ne efendi ne de köle, dolayısıyla bütün bir halk özgürleşemeyecektir.

2.2.7.1. Efendinin Özgürleştiremeyen Bakışı, Mutsuz Bilinç ve Efendinin Efendi Olarak Kalma Zorunluluğu

Kendini özgür hisseden, fakat aslında köleden daha çok tutsak haline gelmiş olan ve bunun farkına varamayan efendi ile köle arasındaki iletişimsizlik devam etmektedir. Bu iletişimsizlik durumu ise şeyleştirici ve ötekileştirici bir tavra sebep olur. Zira şeyleştirici ve ötekileştirici olan bir bakış, kimseye özgürlük getiremez. Bu bakış, düşman bakışıdır ve düşmanlıktan ise ancak kutuplaştıran ve ötekileştiren bir tavır çıkar. Bu tavır da *mutsuz bilince* sebep olur. Mutsuz bilinçte

[190] Honneth, Tanınma Uğruna Mücadele, s. 41.
[191] Montesquieu, Kanunların Ruhu Üzerine, s. 309.

karşılıklı olarak bir iletişimden ve diyalogdan bahsedilemeyeceği açıktır. Hegel mutsuz bilinci, *kendi içinde bölünmüş bilinç* olarak ifade etmektedir.[192] Mutsuz bilinç, öz-bilincin özgürlüğe ulaşmasındaki bir engeldir. Hegel, *Tinin Fenomenolojisi*'nde mutsuz bilincin ortaya çıkışını şöyle ifade eder:

"Daha önce iki birey olarak efendi ve köle arasında bölünen ikileniş şimdi birde toplanır; öz-bilincin kendi içinde ikilenişi, ki Tinin Kavramında özseldir, böylece burada önümüzdedir, ama henüz birliği içinde değil; ve *Mutsuz Bilinç* kendisinin ikili, salt çelişkili bir varlık olarak bilincidir."[193] Dolayısıyla, mutsuz bilinç kendisinde bir yabancılaşmayı da beraberinde getirmiştir. Hegel açısından, bu yabancılaşmadan, eş deyişle kendi içinde bölünmüş bilinçten, hem efendiyi hem de köleyi kurtaracak olan, emeği ve çalışması dolayımıyla varlığa varlık olarak bakabilen köledir. Hegel'in kendi içinde bölünmüş bilinci, Kojeve'nin ifadesiyle, *özsel-olmayan bilinç ya da kölece bilinç*tir.[194] Efendi ancak köle tarafından bilinip tanındığı sürece efendidir. Efendi, köle tarafından tanındığı dolayısıyla kendisini efendi olarak bilmektedir. Bu bakımdan efendideki bilinç, mutsuz bilinçtir. Çünkü onun kendisini tanıyıp bilmesi köle dolayımıyla gerçekleşecektir. Dolayısıyla efendi, bilinçli ve öz-bilinçli bir varlık olmaktan uzaktır. Kojeve bunu şöyle belirtir: "Onun (efendinin) hakikati, tam tersine, özsel-olmayan Bilinçtir ve bu Bilincin özsel-olmayan etkinliğidir."[195]

O halde, efendinin gerçekliği kölenin bizzat kendisidir. Köle çalışmasıyla, emeğiyle ve mücadelesiyle efendiyi efendi olarak ortaya çıkarmıştır. Bir başka ifadeyle, başkalarının efendiyi, efendi olarak bilip tanımaları kölenin emeğinin bir sonucudur. Kojeve de, efendinin efendi olarak bilip tanınmasının ancak, köle dolayımıyla ve kölenin çalışması dolayımıyla olacağını şöyle vurgulamaktadır: "*Efendinin 'hakikati' Köledir ve Kölenin çalışmasıdır. Gerçekten de, başkaları, Efendiyi Efendi olarak ancak bir Kölesi olması bakımından bilip-tanırlar ve Efendinin hayatı, kölece Çalışmanın ürünlerini tüketme, bu Çalışmayla ve Çalışmadan yararlanarak yaşama gerçeğine dayanır.*"[196] Öbür taraftan, Hilav, *Diyalektik Düşüncenin Tarihi*'nde Kojeve'ye benzer bir yorumla düşüncesini şu

[192] Hegel, Tinin Görüngübilimi, § 207, s. 90.
[193] Hegel, Tinin Görüngübilimi, § 206, s. 90.
[194] Kojeve, Hegel Felsefesine Giriş, s. 92.
[195] Kojeve, Hegel Felsefesine Giriş, s. 92.
[196] Kojeve, Hegel Felsefesine Giriş, s. 92.

şekilde ifade etmektedir: "Efendinin 'hakikati' köledir ve kölenin emeğidir (çalışmasıdır). Gerçekten de başkaları, efendiyi, ancak bir kölesi olduğu için efendi olarak tanırlar (kabullenirler) ve efendinin yaşamı, kölece emeğinin ürünlerini tüketmekten; bu emek sayesinde yaşamaktan başka şey değildir."[197] O halde, efendinin köle karşısında bu ilişkiyi karşılıklı bir tanıma ve tanınma ilişkisine çevirecek bilinci ve öz-bilinci yoktur.

Diğer taraftan, köle, efendi ile varlık arasında konumlanmıştır. Köle, efendi ile varlık arasında bir araçtır. Hegel'in *Tinin Fenomenolojisi*'nde gösterdiği gibi, "Efendi kendisini köle ile kendi başına olan varlık dolayısıyla dolaylı olarak ilişkilendirir; çünkü köle tam da burada tutulur; bu onun zinciridir, kavgada onu soyutlayamamıştır ve bunun için kendisini kendi başına olamayan, kendi başınalığına şeylikte sahip olan olarak göstermiştir."[198] Efendi, köle üzerinde her zaman kendi gücünü hissettirmek zorundayken, diğer taraftan da kölenin yok olmasına asla izin veremeyecek bir yapıdadır. Efendi, köleyi yaşatmak zorundadır. Çünkü efendinin varlığı ancak köle üzerinden gerçekleşmektedir. Öbür taraftan, efendi, kölenin kendisine efendi olarak yaklaşmasından ötürü tatmin olmaktadır. Zira efendi, köle tarafından teyit edilmektedir. Efendi, efendidir. Bu bakımdan, efendinin efendi olarak tanınmasında bir yanılsama vardır. Efendi, köle tarafından teyit edilerek tanındığını sanmaktadır. Bu açıdan efendinin efendi olarak kalabilmesi ve varlığını devam ettirmesi için o, köleye muhtaçtır. Efendi istese de efendiliği bırakamayacaktır. Çünkü sistem, efendiler sistemidir. Diğer bir ifadeyle, efendi nezdinde ilerleyen yapısal bir efendilik sistemi vardır. Bu bakımdan efendi, efendiliği istese de bırakamamaktadır.

İlk bakışta köleden üstünmüş gibi görünen efendi, varlığın bizzat bilincinde olmadığı için aslında köleden daha aşağı bir konumdadır. Dolayısıyla efendi kendini kurmadan ve özne olarak kendisini ve bütün bir toplumu gerçekleştirmeden yoksundur. O, özgürlük perspektifine sahip değildir. Varlığın içkin bilgisine ve deneyimine de sahip olmayan efendi, varlığın efendisi de olamayacaktır. Çünkü efendinin işleyişi bizzat köle üzerinden gerçekleşmektedir.

---

[197] Hilav, Diyalektik Düşüncenin Tarihi, s. 149.

[198] "Der Herr bezieht sich *auf den Knecht mittelbar durch das selbständige Sein*; denn eben hieran ist der Knecht gehalten; es ist seine Kette, von der er im Kampf nicht abstrahieren konnte, und darum sich als unselbständig, seine Selbständigkeit in der Dingheit zu haben, erwies." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 190, s. 117.

O halde, efendinin kendi varlığını devam ettirmesi kölenin varlığını devam ettirmesine bağlıdır. Çünkü varlığı işleyen köledir. Varlığı bizzat deneyimleyen köledir. Çalışması ve ortaya koyduğu emek ile varlığı devam ettiren, kölenin bizzat kendisidir. Böylelikle köle, efendiden bu bağlamda üstün konumdadır. Dolayısıyla kölenin bakışı olmadan efendinin kendisini özgür özne olarak kurması mümkün değildir. Çünkü efendi varlığa içkin bir ilişkiden yoksun olduğu gibi, doğayla da içeriksel bir ilişkiden yoksundur. Efendi yalnızca kendi efendiliğini tanıdığı ve efendiliğini devam ettirdiği için kendini gerçekleştirme olanağını da kaybetmiştir. Dolayısıyla efendi bizzat özgürlüğün koşullarını kendisinde oluşturamamış ve nihayetinde özgürlüğünü de kaybetmiştir. Artık efendinin kendisini kendisinin özgürü ve eşiti olarak tanıyacak kimse kalmamıştır. Efendinin karşılıklı tanıma ve tanınma ilişkisini kendisinde gerçekleştirmediği için de artık o, insanlığını kaybetmiştir. Kendisinde insanlığı tanıyacak kimse de kalmamıştır. Efendi yalnızca tek bir şekilde özgürlüğüne kavuşacaktır. Bu ise ancak kölede toplanmış olan ontoloji ve özgürlük perspektifiyle mümkündür.

2.2.7.2. Kölenin Kapsayıcı Özgürlük Perspektifi

Varlığın bilincine sahip olan köle bu farkındalık ile kölelikten kurtularak yaşamanın ve özgürlüğün ne demek olduğunu bildiği için efendisini de kurtaracaktır. Hegel, kölenin, varlığın bilincinde oluşunu ve böylelikle de kendisini bu bilinç dolayımıyla yeniden yarattığını *Tinin Fenomenolojisi*'nde şöyle ifade etmektedir: "Kölelik, geri itilip bastırılmış bilinç olarak kendi içine gidecek ve kendisini tersine çevirip gerçek kendi başına olmaya dönüştürecektir."[199] Hegel'e göre, kölenin bizzat kendi içine dönmesiyle ve kendi kendisine bakmasıyla birlikte köle kendinin bilincine varmış olacak ve kendisini yeniden yaratmaya başlayacaktır. Başka bir ifadeyle, köle, kendi kendisini bilinçte ters çevirecektir. Hegel'in efendi ve köle diyalektiğinde ne anlatmak istediğine dair bir yorum geliştiren Celal Sabancı, *Ölümün Öznesi: Hegel, Heidegger, Levinas* adlı eserinde bu yorumunu şöyle ifade etmektedir:

[199] "Sie wird als in sich *zurückgedrängtes* Bewußtsein in sich, gehen, und zur wahren Selbständigkeit sich umkehren." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 193, s. 119.

Hegel'in bu ikili ilişkide anlatmak istediği, ölüm korkusu yani mutlak efendiden duyulan korku nedeniyle köle bilincin efendiyi bir öz olarak görüp, hizmet aracılığıyla şeyi biçimlendirip kendisini bir özne olarak nasıl kurduğunu göstermektir. Köle bu hizmeti sayesinde şeyi dönüştürme kudretinin kendi elinde olduğunu görecek ve kendi kafasını kazanacaktır. Dolayısıyla kendi-için-varlığına kavuşacaktır.[200]

Köle emeği ve çalışması dolayımıyla kendinin farkına varacak ve bunun sonucunda kendisinde olan kölelik durumunun aslında öz-bilinç olduğunu kavrayacaktır.

Kölelik, öz-bilinçtir.[201] Köle, bu öz-bilinç sayesinde ise kendisinin köle olmadığını, tersine kendisinin efendiden daha çok bilinç seviyesinde olduğunu fark edecektir. Çalışmasıyla ve ortaya koymuş olduğu emek ile yaşamın bizzat içinde olan köle, bu ilişkiyi özgürleştirenin de kendisi olduğunun farkına varacaktır. Dolayısıyla yaşama yön verecek olan bizzat kölenin kendisidir. Yaşamanın ne kadar kıymetli ve değerli olduğunun farkında olan köle, kendisindeki bu öz-bilinçle birlikte özgürleşme olanağını da tesis edecektir. Hegel bunu *Tinin Fenomenolojisi*'nde şöyle ifade eder: "Emekçi bilinç böylelikle bağımsız varlıkta kendi bağımsızlığını görmeye başlar."[202]

Köle, emeği, çalışması ve mücadelesi dolayımıyla kazanmış olduğu varlık bilici ile birlikte yalnızca kendi özgürlüğünü kurmayacak, aynı zamanda efendinin de özgürlüğünü inşa edecektir. Çünkü yalnızca kendisiyle ilgilenip tek boyutlu bir düşünüş sergilerse kendisinin efendiden hiçbir farkı kalmayacaktır. Köle, bu kölelik durumundan kurtulurken aynı zamanda efendisini de kurtaracaktır. Basit bir şekilde kendisini efendisinin yerine koymayacaktır. Diğer bir ifadeyle, köle, basit bir şekilde efendi ile yer değiştirmeyecektir. Köle, bundan sonra köle olmayacak, efendi de bundan sonra efendi olmayacaktır. Efendi ve kölenin her ikisi de artık geçmişlerini hatırlamayan özgür bireyler olmuşlardır.

---

[200] Celal Sabancı, **Ölümün Öznesi: Hegel, Heidegger, Levinas**, Çizgi Kitabevi, İstanbul, 2020, s. 52.
[201] "Aber sie ist Selbstbewußtsein." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 194, s. 119.
[202] Hegel, Tinin Görüngübilimi, § 195, s. 85.

Varlık bilinci kölede toplanmıştır. Ontoloji kendisini bizzat kölede göstermektedir. Varlığın bizzat bilincinde olan köle, çalışması ve emeğiyle kendisini bu boğucu olan düzenden kurtaracaktır. Köle yalnızca kendisini kurtarmayacak aynı zamanda efendisini de kurtaracaktır. Aksi takdirde kendisi, efendisinin yerini alan olarak karşımıza çıkacaktı. Fakat kölenin bilinci böyle bilinç değildir. Kölenin dünyaya ve yaşama bakışı üstenci, kin ve nefret besleyen ve efendisinden öç almak isteyen bir tavra ve tutuma sahip değildir. Hegel açısından, kölenin efendiye karşı basit bir şekilde kendisini onun yadsıyanı olarak ele alması ve kendisini onun yerine koyması kuşkusuz özgürlük getirmeyecektir. Yani eski köle, şimdiki yeni efendi olmayacaktır. Böylesine bir özgürlük, Hegel'e göre, özgürlük değildir. Aksine o, kölelik çerçevesinde kalmış bir özgürlüktür. O halde, Hegel'e göre, kölenin köle olmadığı, efendinin de artık efendi olmadığı yepyeni bir aşamaya geçmek gereklidir. Efendi ve köle arasında karşılıklı bir yer değiştirmenin aksine ikisinin de özgürleşebileceği bir üst aşamanın yaratılması gerekmektedir. Hegel açısından, efendi ve köle ilişkisindeki gerçekçi tek kurtuluş perspektifi budur.

2.2.7.3. Efendilik, Kölelik ve Özgürlük Aşaması

Hegel için efendilik ve kölelik ilişkisinde önemli olan, her iki tarafında eşit ve özgürce yaşayabildiği yepyeni bir ilişkiler sisteminin yaratılmasıdır. Bu yeni ilişkiler sisteminin yaratılmasının ön koşulu ise karşılıklı bir tanıma ve tanınma sürecinin işlemesidir. Bireyler arasında oluşacak bu tanıma ve tanınma ilişkisi, karşılıklı olarak bireyleri tek yanlılıktan, eşitsizlikten ve özgürlüğün yok olduğu bu ortamdan kurtaracaktır. Bu yeni ilişki biçimi diğer uğrakları var edecek ve öznelerarasılığın da oluşmasını mümkün hale getirecektir. Öznelerarasılığın oluşmadığı bir durumda ise tek boyutlu ve tek taraflı bir ilişki biçimi gelişecek ve karşılıklı olarak öznelerin kendilerini kurmaları ve karşılıklı olarak özgürleşebilmeleri de mümkün olmayacaktır. Efendi efendiliğine, köle ise köleliğine devam edecektir. Çünkü öznelerarasılığın olmadığı bir ilişkilenme biçiminde, her bir tarafın kendisini diğerinde mutlaklaştırdığı bir düzen oluşacaktır. Hegel açısından, kölenin köleliği hatırlamadığı ve efendinin efendiliği

hatırlamadığı yepyeni bir dünya düzenine ve yepyeni bir aşamaya geçmek gerekmektedir. Efendinin ve kölenin yaratacakları bu yeni aşamada, kendilerini bir bütün olarak ve özgür öz-bilinçler olarak birbirlerini birbirleri dolayısıyla kurmaları ve aynı zamanda kendileri olmaları için birbirleri olmaları gerekmektedir. Dolayısıyla efendi ve köle, hem kendisi için hem de birbirleri için eyleyendir. Bu bakımdan Hegel'in bu ilişkiye bakışı, efendiliği ve köleliği kapsayıp aşan bir bakıştır.

Hegel açısından, bir bütün olarak, efendi ve köle durumunun ötesine geçmek gerekmektedir. Bu kısır döngüyü kapsayıp aşan bir noktadan dünyaya bakılması gerekir. Varlığa bu şekilde yaklaşılacak bütüncül bir bakış, tüm yabancılaşmaları da ortadan kaldıracaktır. Kendini bilen, karşısındakini tanıyan, kendisini diğerinde gerçekleştiren bireyde yabancılaşmanın olması da mümkün değildir. Başka bir ifadeyle, kendi kendime olan yabancılaşmam ortadan kalkmıştır. Benim diğerine karşı yabancılaşmam son bulmuştur. Diğerinin bana karşı olan yabancılaşması bitmiştir. Dolayısıyla yabancılaşma, bir bütün olarak yıkılmıştır. Yabancılaşma, bir bütün olarak özgür öznelerin kendisini diğerinde kurmasıyla son bulmuştur. Aksi takdirde, efendilik ve kölelik devam ettikçe bireylerin hem kendisine hem de birbirlerine karşı olan yabancılaşması devam edecek ve herkes kendi kendisiyle olduğu gibi yani değişmeden ve dönüşmeden, kaskatı ve donmuş bir halde kalacaktır.

O halde, Hegel'e göre, efendi ve köle ilişkisinden bir yaşam olanağı çıkmayacağı açıktır. Yaşamın kendisi canlı ve akışkan olmayacaktır. Fakat yaşam, bu kısır ilişkiden, bu zenginleştirmeyen, ötekileştiren, yok sayan, öldüren ilişki biçiminden çok çok yüksekte bulunmaktadır. Dolayısıyla yaşamın özgürlük ile dolu olması gerekmektedir, fakat tek taraflı bir özgürlüğün, özneyi kurgulayamadığı, kuramadığı ve gerçekleştiremediği açıktır. O halde, Hegel açısından, bireylerin karşılıklı olarak özgürleşmesi gerekmektedir. Hegel'e göre birey, karşısındakini özgürleştirmeden kendisi de özgürleşemez. Dolayısıyla hep birlikte özgürleşmek gerekmektedir. Efendilik bir çözüm değildir. Kölelik bir çözüm değildir. Bir bütün olarak efendi ve köle ilişkisi, sağlıklı bir ilişki değildir. Efendilik ve kölelik durumu devam ettikçe insanlığın da bir ilerleme kaydetmesi mümkün olamayacaktır. Eşit olmayan, özgür olmayan, kendisinin ve

karşısındakinin bizzat farkında olmayan bir toplum ise çürümeye mahkûmdur. O halde, Hegel'in bahsetmiş olduğu bu efendilik ve kölelik durumu, çürüyen bir toplumun yansımasıdır. Modern toplumun bu ilişki biçimiyle çürüdüğünün bir göstergesidir.

Öbür taraftan, en önemlisi, Hegel'in ortaya koymuş olduğu efendilik ve kölelik durumu, bu bağlamda modern toplumun bir eleştirisi niteliğindedir. Modern toplumda var olan ilişki biçimine bir eleştiri niteliğindedir. Bu açıdan modern toplumda bir temel çelişki biçimi olan efendi ve köle ilişkisinden nasıl çıkılıp kurtulunabileceğini Hegel göstermiştir. Neticede herkes kendi zamanının çocuğudur; felsefe de aynı şekilde zamanını düşüncede özetler.[203] Hegel'in ifade ettiği gibi, felsefe, kendi çağını düşüncede kavramaktır. Dolayısıyla Hegel, *Hukuk Felsefesi*'nde şöyle belirtir: "Herhangi bir felsefenin çağdaş dünyayı aşabileceğini hayal etmek, bir kimsenin kendi zamanının üstünden atlayabileceğini, Rodos'u sıçrayıp aşabileceğini sanmak kadar saçmadır."[204]

Sonuç olarak, efendilik ve kölelik durumunun içinde barındırdığı tüm yansımalar, bir şekilde kendisini yaşamın her alanında hissettirmiştir. Bu durumun bir şekilde süregelmesinin nedeni ise sorunun çözümü için ortaya konulamayan özgürlük perspektifinin yokluğudur. Oluşum ve tarihsel süreç içerisinde kendisini diğerinde ve diğeri dolayımıyla kuran bireyler, kendi özne olma durumlarını da tam olarak gerçekleştirecek ve özgür özneler olarak yaşamı kendi lehlerine çevireceklerdir. Hegel'in bu yaklaşımını, eş deyişle insanın kaderinin artık kendi elinde olduğu yaklaşımını Sophokles *Antigone* adlı eserinde şöyle belirtmektedir: "İnsan kendine insan olmayı öğretti. Her derdine çare buldu, yarınlar artık onu gafil avlayamaz."[205] Bu bakımdan Sophokles'in yukarıdaki alıntısında Hegelci bir insan kavrayışının olduğunu ifade etmek gerekir. Dolayısıyla Hegel açısından, kendisini diğerinde kuramayan ve karşısındaki ile hemhal olamayan birey, kendi kibirliliğinde yaşamaya devam edecektir. Oysa önemli olan Ben'in kendisindeki o kibirliliği ve diğerine karşı olan üstenci bakışı yıkabilmektir. Bu ise ancak karşılıklı bir tanıma ve tanınma ilişkisinin olmasıyla ilgilidir. Bu tanıma ve tanınma ilişkisi

[203] Hegel, Hukuk Felsefesi, ss. 36-37.
[204] Hegel, Hukuk Felsefesi, s. 37.
[205] Sophokles, **Antigone**, çev. Ari Çokona, 9. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s. 14.

kurulamaz ise ne özne olma tasavvuru tam anlamıyla gerçekleşecek ne de özgürce bir yaşam mümkün olacaktır.

Özgür, eşit ve adil olmayan bir yaşamın içinde olmak ise insanda hep bir noksanlık, yaşamın kendisinde ise hep bir eksiklik yaratacaktır. Yaşamın eksik ve noksan olmasının tam karşısında duran köle, kendisinde yaratmış ve oluşturmuş olduğu bilinç sayesinde yaşamı kendi lehine çevirecektir. Bu yaşamı özgürleştirecek olan ise kölenin bizzat kendisidir. Köle bu perspektifi ışığında hem kurtulacak hem de kurtaracaktır. O halde, efendi ve köle diyalektiğinin temel sonucu, Hegel açısından, özgür özneler inşa etmektir. Hegel'in bizzat söylemeye çalıştığı şey budur. Singer *Marx* adlı eserinde bunu şöyle belirtmektedir: "Hegel'e göre, işte bu yüzden bu sürecin nihai çıktısı kölenin özgürleşmesi ve böylelikle bu birbirinden bağımsız iki varlık arasında başlangıçtaki çatışmanın aşılmasıdır."[206] Öbür taraftan, efendi ve köle diyalektiği, ölümle de sonuçlanan bir diyalektik değildir. Zira ölümün olduğu bir noktada devinim, hareket, dolayım vesaire her şey durma noktasına gelir. Ölüm karşısında özgür özne olarak yaşamayı yeğleyen ve kendisinin farkına varmış olan köle, varlığa derinlikli bakışıyla ki bu bakış, kölenin çalışması, emeği ve mücadelesi ile gerçekleşmiştir. Bu bakımdan varlığın bilincinin kölede toplanmış olması ve kölenin varlığa içkin oluşu ile birlikte, köle hem kendisini hem de efendiyi kurtaracaktır. Böylelikle efendinin durumu da boşlukta kalmayacaktır.

Öz-bilinç aşamasında özne, diğerinin dolayımıyla kendisine baktığı, kendisini bildiği ve kendisini kurgulayıp kurmaya başladığını fark ettiği alandır, fakat özne, öz-bilinç aşamasında henüz yargılama yetisini oluşturamamıştır. Yargı gücünü kendisinde gerçekleştiremeyen özne, Hegel açısından, hakikatin bilgisini de kendinde edinememiş olarak bulunmaktadır. Öznenin yargılama yetisini kazanması ise teori ile pratiğin arasında bulunan yargı gücü ile olanaklıdır. Yargı gücünü olanaklı kılan ise akıl kavramının kendisidir. Dolayısıyla bilinçli ve öz-bilinçli özne, yargı yetisini kendinde oluşturmak için akla yönelmek durumundadır.

[206] Peter Singer, **Marx: Çok Kısa Bir Başlangıç**, çev. Cenk Özdağ, İKÜ Yayınevi, İstanbul, 2022, s. 20.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
AKIL

3.1. AKLIN OLUŞUMU

Tinin Fenomenolojisi'nde 'Akıl' bölümü, öz-bilinçten sonra gelen bir üst uğraktır. Akıl, bu konumu açısından bilinci ve öz-bilinci kapsayıp aşmıştır. Diğer bir ifadeyle, öznenin öz-bilinçli özne olarak artık aklı edinmesi gerekmektedir. Hegel'e göre akıl, bilincin ve öz-bilincin sentezinden oluşmaktadır. *Tinin Fenomenolojisi*'nde akıl bölümünün sonuna kadar ifade edilenler, bilincin teorik şekillenimleridir. Özne teorik kuruluş sürecinde duyusal kesinlik, algı, anlama yetisi, bilinç ve öz-bilinç içerisinden aklı oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle, akıl, bilincin önceki şekillenimlerinin bir sentezi ve üst aşamasıdır. Hegel öznenin teorik kuruluş sürecinde akla ulaşmasını şöyle ifade eder: "Öz-bilinç Us olduğu için, başkalığa karşı şimdiye dek olumsuz olan ilişkisi olumlu bir ilişkiye döner."[207] Marcuse'de *Us ve Devrim*'de aklın Hegel felsefesindeki önemine şöyle dikkat çeker: "Us kavramı Hegel'in felsefesine özekseldir. Hegel felsefi düşüncenin usun ötesinde hiçbir varsayımı olmadığını, tarihin us ile ve yalnızca us ile ilgili olduğunu ve devletin usun olgusallaşması olduğunu ileri sürdü."[208] Hegel açısından, aklın dünyayı yönetmesi gereken bir güç olması gerekmektedir. Bunu Hegel *Tarih Felsefesi*'nde şöyle ifade eder: "*Felsefenin birlikte getirdiği biricik düşünce Usun dünyaya egemen olduğu, Öyleyse Dünya Tarihinde de ussal olanın ilerlemekte olduğu biçimindeki yalın Us düşüncesidir.*"[209] Bu bakımdan akıl, bir bütün olarak Hegel'in bilim ve felsefi sisteminin içkin kavramıdır. Marcuse yukarıdaki alıntının devamı olarak şöyle belirtir: "Hegel'in felsefesinin odağı öyle bir yapıdır ki kavramları, -özgürlük, özne, tin, kavram-, us düşüncesinden türer."[210] Öyleyse, akıl, Hegel açısından, öznenin hem teorik olarak bilinçlenmesinin ve öz-bilinçlenmesinin bir sentezidir, hem de öznenin pratik gerçekleşmesinin zorunlu bir uğrağıdır. Hegel aklın bizzat öznenin gerçekliğini oluşturduğunu *Tarih*

[207] Hegel, Tinin Görüngübilimi, § 232, s. 98.
[208] Marcuse, Us ve Devrim, s. 14.
[209] Hegel, Tarih Felsefesi, s. 13.
[210] Marcuse, Us ve Devrim, s. 14.

Felsefesi'nde şöyle ifade etmektedir: "Us, …sonsuz içeriktir, tüm özsellik ve gerçekliktir."[211]

Öbür taraftan, akıl, Hegel'e göre, anlama yetisinin içinden çıkan ve anlama yetisini kapsayıp aşandır. Bu bakımdan Hegel'de anlama yetisi ile akıl arasında özsel bir ilişki vardır ve anlama yetisi, öznede oluşturduğu kavramı aklın yargısına sunmaktadır. Dolayısıyla öznede oluşan kavramın gerçekliğe uygun olup olmadığını ve bu amacın ahlaki olup olmadığını belirleyen akıldır. Göçmen *Hegel'in Özgürlük Felsefesinin Tinin Fenomenolojisi'ndeki Temelleri* adlı çalışmasında anlama yetisi ile akıl arasındaki içkin ilişkiyi şöyle belirtmektedir:

> *Hegel anlama yetisi ile akıl arasındaki ilişkiyi açıklarken tümel ile tikel ve teori ile pratik arasındaki ilişkiyi de yakından tanımlar. Hegel'e göre, anlama yetisi de akıl da farklı biçimlerde hem negatif hem pozitif, yani diyalektiktir. Anlama yetisi belirler, eş deyişle kavramlaştırır ve böylelikle belirlenimi tutar. Başka türlü bir hedefe yönelik bilinçli bir şekilde eylemek mümkün değildir. Fakat anlama yetisinin kavramının ve böylece de ereğinin aklın yargısına tâbi tutulması koşulu vardır.*[212]

Hegel açısından, anlama yetisi ile akıl arasında dolayımı kendinde barındıran süreçsel bir ilişki vardır. Kant açısından ise anlama yetisi ile akıl arasında kökensel olarak bir ayrılık olduğunu ifade etmek gerekir. Kant, *Saf Aklın Kritiği*'nde anlama yetisi ile akıl arasındaki farka şöyle dikkat çeker:

> *Anlak kurallar aracılığıyla görüngülerin birliğini ilgilendiren bir yeti olarak, ve us ise anlak kurallarının ilkeler altında birliğini ilgilendiren bir yeti olarak görülebilir. Böylece us hiçbir zaman ilk olarak deneyime ya da herhangi bir nesneye değil ama anlağa yönelir ve böylece ondaki bilgiler çoklusuna kavramlar yoluyla* a priori *birlik verir –bir birlik ki usun birliği olarak adlandırılabilir ve anlak tarafından başarılabilecek herhangi bir birlikten bütünüyle ayrı bir türdedir.*[213]

---

[211] Hegel, Tarih Felsefesi, s. 13.
[212] Doğan Göçmen, Hegel'in Özgürlük Felsefesinin Tinin Fenomenolojisi'ndeki Temelleri, ss. 341-342.
[213] Kant, Arı Usun Eleştirisi, s. 226. / [B 359]

Kant'a göre, anlama yetisi analitiktir ve çözümlemeler yaparak tikeli kavrar. Akıl ise anlama yetisi üzerinden genel olana yönelir ve bir sentez oluşturur. Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere, Kant açısından, anlama yetisi görünümler dünyasına, eş deyişle empirik olana yönelirken akıl ise görünümlerin birliğini verir. Diğer bir ifadeyle, Kant açısından, anlama yetisi, görünümler dünyasının birliğini ve sentezi vermez, tersine, bu birliği ve sentezi oluşturan akıldır. Bu açıdan Kant, anlama yetisi ile aklın birbirinden farklı işlevleri olduğunu söyler. Zira Kant, anlama yetisi ile akıl arasındaki kökensel olan ilişkiyi ifade etmemektedir. Bu bakımdan Kant, anlama yetisi ile akıl arasındaki ilişkiyi Hegel gibi süreçsel düşünememektedir. Hegel'e göre, bu ilişki dışsal bir ilişki biçimi değildir ve anlama yetisi ile akıl birbirlerinin içinde birbirleri dolayımıyla oluşmuştur. Bu açıdan anlama yetisi ile akıl arasında içsel bir oluşum süreci söz konusudur. Hegel, bilincin önceki şekillenimleri ve son olarak da anlama yetisi dolayımıyla, eş deyişle bilincin ve öz-bilincin bir sentezi sonucunda kurulmuş olan aklın, kendisini oluşturma sürecini ve hakikatin edinilmesinin ön koşulu olduğunu *Tinin Fenomenolojisi*'nin 'Akıl' bölümünde şöyle göstermektedir:

> *Öz-bilinç Us olduğu için, başkalığa karşı şimdiye dek olumsuz olan ilişkisi olumlu bir ilişkiye döner. Şimdiye dek yalnızca bağımsızlığı ve özgürlüğü ile ilgilenmiş, ona ikisi de özünün olumsuzu olarak görünen* dünya *ya da kendi edimselliği pahasına kendini kendi için kurtarmak ve saklamakla ilgilenmişti. Ama kendine güvenen Us olarak onlara karşı dinginlik kazanmıştır ve onlara dayanabilir; çünkü kendi kendisinin olgusallık olduğundan, ya da tüm edimselliğin onun kendisinden başka bir şey olmadığından pekindir; düşüncesinin dolaysızca kendisi edimselliktir; böylece edimsellik ile İdealizm olarak ilişkiye girer.*[214]

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere, öz-bilincin başkalığa karşı şimdiye dek negatif olan ilişkisinin pozitife dönmesi demek, anlama yetisi ile akıl arasındaki ayrımdır. Hegel'e göre, kavram, anlama yetisi aracılığıyla eşyadan kazanılır. Anlama yetisi bu anlamda tikeli kavrayandır ve anlama yetisi, tek tek tikelleri

[214] Hegel, Tinin Görüngübilimi, § 232, s. 98.

birbirlerinin sınırları içerisinde kavrar. Bu bakımdan tikel olanlar birbirleriyle özsel bir ilişki halinde değildir. Anlama yetisi, tikelleri birbirleriyle ilişki biçiminde ve sentez olarak kavramaz. İşte Hegel buna, negatif ilişki demektedir. Öbür taraftan, pozitif ilişki ise aklın kendisini bizzat ortaya koymasıdır. Hegel açısından, akıl, öze yönelen ve ilişkiselliği, eş deyişle sentezi ortaya koyandır. Akıl, anlama yetisindeki gibi tikelleri tek tek karşısına alıp onları sınırları içerisinde kavramaz, tersine, tikellerin birbiriyle benzerliklerini ve farklılıklarını ele alır ve böylelikle bütünü kendisinde edinebilir. Zira Hegel açısından, bütünü edinmek, gerçeği edinmek demektir ve bunu *Tinin Fenomenolojisi*'nin önsözünde şöyle ifade eder: "Gerçek bütün olandır."[215] O halde, anlama yetisinin koyduğu sınırlar, aklın bütünü kurmasıyla, eş deyişle sentezi oluşturmasıyla ortadan kalkmıştır.

Akıl, anlama yetisinin içerisinde bulunan ve öznenin teorik kuruluşunun oluşum süreci içerisinde zorunlulukla ortaya çıkan üst uğraktır. Diğer bir ifadeyle, öznenin teorik kuruluşunda anlama yetisi, akıl tarafından kapsanıp aşılmıştır, yani anlama yetisi, hakikatin kavramını üretirken bir yandan da hakikatin içinde saklı olan aklı üretmektedir. Bu bakımdan, Hegel'e göre, akıl, bilincin tüm olgusallık olma pekinliğidir.[216] Akıl, bilincin teorik kuruluşunun en üst uğrağıdır. Bir başka ifadeyle, *Tinin Fenomenolojisi*'nde akıl bölümünün sonuna kadar olan kısımlar, bir bütün olarak öznenin teorik kuruluşunu ifade etmektedir. Bilincin şimdiye kadarki şekillenimleri dolayımıyla oluşan akıl, Hegel'in ifade ettiği gibi, kendisine kendi dünyası olarak bakabilecektir.[217] Diğer bir ifadeyle, akıl, kendinin kendi dünyası olarak ve dünyanın onun kendisi olarak bilincindedir.[218] O halde, Hegel'in bilim sisteminde hakikat, aklın kavramına denk gelmektedir. Kavram, hakikatin kendisinden kazanılandır. Hegel açısından ise hakikat, bu anlamda aklın edinilmesidir. Akılla düşünen ve kavrayan özne, kendi kendisinin oluşumunu da devam ettirecektir.

Diğer taraftan, *Tinin Fenomenolojisi*'nde teoriden pratiğe geçişte dolayımı sağlayan akıldır. Diğer bir ifadeyle, öznenin teorik kuruluşunun pratik gerçekleşmesinin içinde sınanmasını sağlayan bizzat aklın kendisidir. Bilinçli ve

[215] "Das Wahre ist das Ganze." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 20, s. 22.
[216] Hegel, Tinin Görüngübilimi, § 233, s. 99.
[217] Hegel, Tinin Görüngübilimi, § 438, s. 177.
[218] Hegel, Tinin Görüngübilimi, § 438, s. 177.

öz-bilinçli öznenin teorik kuruluşunun üst uğrağı akıldır. Bu bakımdan aklın tin olmasının ön koşulu ise öznedeki yargı gücünün oluşmasıdır. Artık şunu biliyoruz ki, Hegel'e göre, teori birdenbire pratiğe dönüşemez. Teori ile pratik arasında dolayımı sağlayan akıldır. Başka bir ifadeyle, Hegel açısından, oluşan teori akıl dolayısıyla yargılandıktan sonra pratik hale gelmektedir. Dolayısıyla teori ile pratik arasında yargı gücü bulunmaktadır. Bunu Kant felsefesini merkeze alarak şöyle açıklayabiliz: Kant felsefesinde kronolojik olarak *Saf Aklın Kritiği*, *Pratik Aklın Kritiği* ve *Yargı Gücünün Kritiği* eserleri felsefe tarihinin en kapsamlı ve en sistematik eleştirel felsefi tutumunu yansıtan bir dönemi ve bir süreci ifade etmektedir. Bu üç eserinin kronolojik sıralaması böyledir, fakat Kant, kendi felsefi sisteminde yargı gücünü saf akıl ile pratik akıl arasına koymaktadır. Bir diğer ifadeyle, Kant, teori ile pratik arasında yargıyı konumlandırmıştır. Kant tarafından, *Saf Aklın Kritiği*'nde akıl temellendirilirken, *Pratik Aklın Kritiği*'nde ise pratik akıl temellendirilmektedir. Zira Kant açısından, teorik akıldan pratik akla geçiş dolayımsız olamaz. İşte bu dolayımı sağlayan, *Yargı Gücünün Kritiği*'dir. Kant, *Yargı Gücünün Kritiği* adlı eserinin önsözünde şöyle göstermektedir:

> *Arı usun* a priori *ilkelere göre yargıda bulunma yetimizin bir eleştirisi, eğer bir bilme yetisi olarak kendisinin de böyle ilkeleri olduğunu ileri süren yargı yetisi onun özel bir bölümü olarak ele alınmasaydı, eksik kalırdı, üstelik ilkelerinin bir arı felsefe dizgesinde kuramsal ve kılgısal bölümler arasında tikel bir bölüm oluşturmaları gerekmese, ama gerektiğinde duruma göre ikisinden birine eklenebilse de.*[219]

O halde, Kant açısından, teori ile pratik arasında dolayımı sağlayan yargı bulunmaktadır. Kant'a göre, saf akıl nesnel bir uğraksa, pratik akıl nesnel bir uğraksa yargı gücü de dolayımı sağlayan olarak bir uğraktır. Kant açısından, teorik akıl kavramı oluştururken, pratik akıl ise kavram dolayımıyla tikele yönelendir. Genelden tikele geçişi sağlayan ise dolayımı kendisinde barındıran yargı gücüdür. Hegel, Kant'ın bu yaklaşımını *Estetik Üzerine Dersler*'de şöyle belirtmektedir: "Kant, genel olarak yargı gücünü 'tikel olanı tümel olan altında içerilmiş olarak

[219] Immanuel Kant, **Yargı Yetisinin Eleştirisi**, çev. Aziz Yardımlı, 2. Baskı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 14.

düşünme yetisi' diye tanımlar ve 'yalnızca kendisine verilmiş tikele sahip olduğu ve tikelin altına gireceği tümeli bulmak durumunda olduğu zaman' yargı gücünü *düşünücü* diye adlandırır."[220] O halde, tümelden tikele geçişte arada dolayımı sağlayan yargı gücü bulunmaktadır. Teorinin pratik içerisinde sınanması ve pratiğin kendisini teori dolayımıyla gerçekleştirmesinde dolayımı sağlayan, eş deyişle teori ve pratik arasında olan yargıdır. Hegel'e göre, Kant'ın teori ile pratik arasına yargıyı koyması yanlış değildir, tersine Kant onu işlevsel kılmıştır. Hegel açısından, Kant'ın göremediği şey, oluşum sürecinde her bir uğrağın kendi için amaç olması gerektiğidir. Zira Hegel'e göre, oluşum sürecinde her bir uğrak kendisinde bütünü yansıtmaktadır. Bu anlamda Hegel açısından, bütün kritikler birbirlerini birbirlerinde oluşturarak ve oluşarak ilerlemektedir.

Öznenin dünya ile karşılaşması, eş deyişle öznenin kendisini pratik olarak gerçekleştirmesi için öncelikle kendisini değiştirip dönüştürmesi gerekmektedir. Başka bir ifadeyle, öznenin önce kendisine bakabilmesi ve kendi teorik kuruluş sürecini tamamlaması gerekmektedir. Anlama yetisi aracılığıyla dış dünyadan kazanılan kavram, akıl tarafından daha üst bir aşamada hem genelleştirilir hem de gerçekliği bakımından yargılanır.[221] Dolayısıyla özne ancak akıl dolayımıyla kendisini pratikte oluşturup gerçekleştirebilir. Diğer bir ifadeyle, öznenin kavramı zenginleştirmesi ancak pratik dolayımıyla ve pratiğin içeriğiyle mümkündür. Bu bakımdan öznenin kendisini pratikte gerçekleştirmesi, öznenin akılla düşünen ve eyleyen bilinçli ve öz-bilinçli özne olmasına bağlıdır. Hegel açısından özne, *Tinin Fenomenolojisi*'nde akıl bölümüyle birlikte kendi teorik kuruluşunu tamamlamış ve bilimsel bakışla kendi kendini oluşturmuştur. Göçmen bunu şöyle belirtmektedir: "Hegel, bilincin kendisiyle olan deneyimi olarak *Tinin Fenomenolojisi*'nin içinde kurgulamış olduğu mantıksal süreç sonucunda tüm varlığa dair bilimsel kuşatıcı bir kuşbakışı yakalayacağımızı düşünmektedir."[222] Bu bakımdan Hegel, özneyi varlığın içine yöntemsel olarak dahil etmez, bundan

[220] Hegel, Estetik Üzerine Dersler I, s. 57.
[221] Doğan Göçmen, "Hegel'in Özgürlük Felsefesinin Tinin Fenomenolojisi'ndeki Temelleri", s. 343.
[222] Doğan Göçmen, "Hegel'in Özgürlük Felsefesinin Tinin Fenomenolojisi'ndeki Temelleri", ss. 343-344.

önce özneyi bilimsel bir bakışla donatmak ister ki, özne varlığa varlık olarak bakabilsin.

Hegel'e göre, tin ancak aklın öncülüğünde ve akıl ile beraber hareket ettiği sürece özgürlüğe ulaşır. Başka bir ifadeyle, tin akıl ile beraber ve akıl ile düşündüğünde kendisini gerçekleştirebilir ve dünya tini olma yolunda ilerler. Hegel'in *Tinin Fenomenolojisi*'nin 'Tin (*Geist*)' bölümünde gösterdiği gibi, "Kesinliğin tüm hakikat olma haline yükselmesi ile ve akıl kendisine kendi dünyası ve dünyaya kendisinin olarak bilince varırsa, akıl tindir."[223] O halde, akıl, tinin görünme biçimidir. Bir diğer ifadeyle, akıl ile tin birbirine özdeştir. Çünkü akıl, kendisine kendi dünyası olarak ve dünyaya da kendisi olarak bakabilmektedir. Dolayısıyla Hegel açısından, akıl, öznenin kendisini ortaya koyma ve pratikte gerçekleşmesi sürecinin çıkış noktasıdır. Bunu Göçmen şöyle belirtmektedir: "Akıl tindir demek, aklın, genel olanı, yani gerçek olanı yaratmakla yetinmediğini, aynı zamanda kendi gerçeğinin her bir tikel olanda tam olarak –tüm pratik hayatta gerçekleşmesi ile de- ilgilenmek zorunda olduğunu kabul etmek demektir."[224] Dolayısıyla akıl, *Tinin Fenomenolojisi*'nde öznenin teorik kuruluş sürecinin sonunda özneyi pratik gerçekleşmeye götüren bir uğraktır. Diğer bir ifadeyle, akıl, kendisinde kendi zıttını, eş deyişle tini barındırmaktadır ve akıl, kendisinde potansiyel olarak bulunun tinin kendisini pratikte gerçekleştirmesi sürecinin temelini oluşturmaktadır. Bu bakımdan aklın bizzat kendisi tarihi ilerleten itici güçtür. Aynı zamanda akıl, öznenin bütün bir dünya tarihinde kendisini kurması ve gerçekleştirmesinin çok önemli bir uğrağıdır. Bunu Hegel *Tarihte Akıl* adlı eserinde bütün bir tarihin genel kavramının akıl oluşunu şöyle ifade eder:

> *O, kendisinden beslenir, kendi kendisi için malzemedir ve bu malzemeyi işler. Hem kendi kendisinin önkoşulu ve varmak istediği erek, mutlak son-erektir, hem de yalnız doğal evrenin değil, aynı zamanda tinsel evrenin içten çıkıp görünüş alanında dışlaşmasıdır: bu da dünya-tarihinde olur. İşte bu idenin doğru, sonsuz*

[223] "Die Vernunft ist Geist, indem die GewiBheit, alle Realitat zu sein, zur Wahrheit erhoben, und sie sich ihrer selbst als ihrer Welt, und der Welt als ihrer selbst bewuBt ist." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 438, s. 247.
[224] Doğan Göçmen, "Hegel'in Özgürlük Felsefesinin Tinin Fenomenolojisi'ndeki Temelleri", s. 342.

ve kesinlikle güçlü ide olduğu, dünyaya kendisini açtığı ve bu açtığı şeyin kendi ululuğundan başka bir şey olmadığı felsefede kanıtlanır.[225]

Hegel açısından, aklın bu ilerlemesi aynı zamanda tarihi kuran ve yapan insanın da ilerlemesi anlamına gelmektedir. Bu ilerlemenin bizzat kaynağı, insanın akıl dolayımıyla tüm bir dünyayı değiştirmesi ve dönüştürmesidir. Dolayısıyla akıl ile oluşmamış tin, kendini ve dünyayı değiştirip dönüştürmekten yoksundur. Diğer bir ifadeyle bu tin, Hegel'e göre, özgür olmayan tindir. Bu bakımdan Hegel'in kurgulamaya ve kurmaya çalıştığı özne, akıl dolayımıyla kendi kendisini oluşturan, fakat aklın yalnızca öznenin teorik kuruluşunu tamamladığı ama diğer yandan da öznenin teorik kuruluşunun sınandığı pratik gerçekleşmesinin eksikliğini fark eden öznedir. Bu nedenle kendisini yadsıyan, eş deyişle kendi kendisinin eksikliğine varan öznenin teorik kuruluş dolayımıyla zorunlulukla ortaya çıkan öznenin pratik gerçekleşmesi süreci vardır. Hegel açısından, öznenin bu oluşum süreci, öznenin özgürlüğü kendisinde bizzat gerçekleştirmesinin de ön koşuludur. Öznenin özgürlüğü ise öncelikle öznenin aklı edinmesi ve akıl kılavuzluğunda kendi bilinç durumunun tamamlanmasını şart koşar. Singer'in *Hegel* kitabında ifade ettiği gibi, "Herhangi bir türden zorlamayla ket vurulmamış özgür bir tin, dağlar yahut tepelerle engellenmemiş bir ırmağın doğrudan denize akması gibi aklı takip edecektir."[226] Bu bakımdan tinin özgürlüğe ulaşması yolu, öznenin bizzat kendisinde oluşturduğu aklın yoludur ve özgürlük, bu aklın içerisinde oluşarak gelecektir. Bu açıdan özgürlüğün koşulu insanın kendisinde potansiyel olarak verili olan aklını yeşertmesidir. Öznenin teorik kuruluş sürecinde aklı edinmesi ve akılla eylemesi dolayımıyla kurulan bilinçli ve öz-bilinçli öznenin, eylemi ve hareketliliği de öznenin özgürce eylemesine neden olur. Bu özgürlük arayışı ve özgür öznelerce özgür bir yaşam isteği, mutlak tinin kendisini gerçekleştirmesi ve derinleştirmesinin de öncülüdür.

Hegel açısından, özne olabilmek demek, varlığın nesnel kavramına ulaşmak demektir. Yani, öznenin kendisini bizzat varlıkta kendisi olarak bilmesi gerekmektedir. Öznenin kendi kendisinin farkında olması gerekmektedir. Öznenin

[225] G. W. F. Hegel, **Tarihte Akıl**, çev. Önay Sözer, 2. Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2020, s. 35.
[226] Singer, Hegel, s. 108.

varlıkta nesnel olarak kendisinin bilincine varması ve bu bilinci kendisinde edinmesi ile o, Hegel'in ifadesiyle "*kendinde varlık ve kendi için varlık*"[227] haline gelmiş olur. Aslında, gözetleyen özne ile gözlenilen akıl arasındaki mesafe, ikisini birbirine yaklaştıracak olandır. Bunu Hegel şöyle ifade etmektedir: "*Gözetleyen* akılda *Ben*in ve *varlığın*, *kendi başına olanın* ve *aslında olanın* saf birliği, *aslında olan* veya *varlık* olarak belirlenmiştir ve aklın bilinci kendisini *bulur*."[228] Yukarıda ifade ettiğimiz gözetleyen özne ile gözlenilen akıl arasındaki mesafe, yansısallığın oluşmasını sağlayarak özne, karşısında duranı bu sayede edinebilir. Varlığı edinen özne, bu yansısallık sayesinde kendisini varlıkta görebilir. O halde, özne ile varlık arasında karşılıklı bir dolayımda kurulabilmektedir. Bu dolayım ile özne, dünyaya bir bütün olarak bakabilmekte ve dünyayı kendinde kavramış olarak bulabilmektedir. Bu bakımdan akıl, varlık dolayımıyla kendisiyle özyansısal bir ilişki kurmasıyla kendi bilincine varmaktadır. Dolayısıyla Hegel açısından, özne, aklı nesnel bir yeti olarak kavrayıp aklı bütünüyle görebilmesiyle ve aklı kendinde edinmesiyle dünyayı da kavramış olmaktadır.

Bir bütün olarak *Tinin Fenomenolojisi*, özneyi varlığın doruk noktasına çıkarmıştır. Özne, o doruk noktasından varlığın en temeline, eş deyişle varlığın en derinine inmeye çalışmaktadır. Hegel açısından, Tinin Fenomenolojisi özneyi varlığın doruk noktasına çıkarırken, *Mantık Bilimi* ise özneyi varlığın en temeline, eş deyişle en derinine çekmektedir. Zira Hegel, *Mantık Bilimi*'nde iki temel perspektifle çalışmaktadır. Birincisi, varlık ne haldedir? İkincisi, ben varlıkta ne haldeyimdir? Dolayısıyla Hegel açısından, her şeyi her şeyle ilişkilendirme söz konusudur. Öznenin akıl dolayımıyla ve aklın içinden oluşturduğu yargı gücü ile birlikte özne, varlığın en derininden çıkarak bütün varlığı kendinde edinen özne haline gelir. O halde, yargı, Hegel açısından, bütün bir varlığı gören ve bütün bir varlığı edinen yerde durmaktadır. Yargı, nihayetinde akıl dolayımıyla kurulmuştur. Akıl dolayımıyla birlikte kendisini kurgulayan ve kuran özne, kendinde edindiği yargı dolayımıyla pratiğe yönelebilecektir. Diğer bir ifadeyle, öznenin teorik kuruluşu ile pratik gerçekleşmesi arasında dolayımı sağlayan yargıdır. Bilinçli ve

[227] Hegel, Tinin Görüngübilimi, § 438, s. 177.
[228] "In der *beobachtenden* Vernunft ist diese reine Einheit des *Ich* und des Seins, des *Fürsich* und des *Ansich*seins, als das *Ansich* oder als *Sein* bestimmt, und das BewuBtsein der Vernunft *findet* sich." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 438, s. 247.

öz-bilinçli öznenin teorik kuruluş aşamasında aklı edinmesi ve öznenin kendisinde oluşan yargı ile birlikte öznenin teorik kuruluşu tamamlanmıştır. Özne, dünyaya artık akılla bakabilmektedir. Dolayısıyla insan, dünyaya akılla baktığı zaman dünyada akıllı olanı görebilmektedir. Bu bakımdan *Tinin Fenomenolojisi* bir bütün olarak özneye dünyaya akılla bakabilecek bilimsel bir bakışı sunmaktadır.

Bilinçli ve öz-bilinçli öznenin artık kendisini pratikte gerçekleştirmesinin sırası gelmiştir. Başka bir ifadeyle, öznenin kuruluşunun teorik süreci pratiğin içerisinde sınanması gerekmektedir. Zira Hegel açısından, modern öznenin bir bütün olarak kurgulanma ve kuruluş süreci devam etmektedir. Hegel'e göre, öznenin teorik kuruluş sürecinde aklı edinmesi ve akılla eylemesi zorunlu olarak tini oluşturan bir aşamadır. Hegel bunu şöyle ifade eder: "Us tüm olgusallık olma pekinliği gerçekliğe yükseldiği zaman Tin'dir, ve kendinin kendi dünyası olarak ve dünyanın onun kendisi olarak bilincindedir."[229] Kesinlik, tüm bir hakikatin kavramına ulaşma durumudur. Dolayısıyla öznenin tüm bir hakikati kendisinde edinme durumu kastedilmektedir. Bütün bir hakikatin bilgisine sahip olan bir kesinlik aynı zamanda bütün bir bilginin gerçek olduğuna dair de bir kesinlik içerir. İşte akıl kendisinde bu gerçekliği ve hakikati kavradığı zaman tin halini alacaktır. Başka bir deyişle akıl, tin olma yolunda gerçeğin ve hakikatin bilgisini kendi kendisinde edinmek durumundadır. Aksi takdirde akıl, tin olamayacaktır. Dolayısıyla bilinçli ve öz-bilinçli özne, zorunlu olarak akıl aşamasında kalamaz ve öznenin pratikte kendisini sınaması ve bunun dolayımıyla kendisini gerçekleştirmesi gerekmektedir. Bu nedenle Hegel tarafından ifade edilmek istenen, tinin tüm bir dünyaya ve bütün bir insalığa bütün olarak bakabilmesidir. Bu bütünlükçü bakış, Hegel açısından öznenin özgürlüğünün de ön koşuludur. Göçmen'in ifadesiyle, "Bu, Hegel'e göre insanın kendisini özgür olarak kavramasının ve özgür olarak eylemesinin de koşuludur."[230] Diğer bir ifadeyle, akıl, öznenin kendisini kurgulama ve kurma sürecinde pratiğe yönelemezse, eş deyişle kendinde kendi zıttını oluşturamazsa öznenin kendisini oluşturması ve gerçekleştirmesi süreci de mümkün olamaz. O halde, akıl kendisinde bir yoksunluğu da barındırmaktadır. Bilinçli ve öz-bilinçli öznenin bu yoksunluğu

[229] Hegel, Tinin Görüngübilimi, § 438, s. 177.
[230] Doğan Göçmen, "Hegel'in Özgürlük Felsefesinin Tinin Fenomenolojisi'ndeki Temelleri", s. 350.

aşmasını mümkün hale getiren ise Hegel'in *Tinin Fenomenolojisi*'nde 'Akıl' bölümünün bitmesiyle birlikte zorunlu olarak 'Tin (*Geist*)' bölümünü başlatmasıdır. Başka bir deyişle, teorik olarak kuruluşunu tamamlayan öznenin pratik olarak gerçekleşmesi için kendisini tin olarak vücuda getirmesi gerekmektedir.

3.2. AKLIN TİNE DÖNÜŞMESİ

Tinin Fenomenolojisi'nde 'Akıl' bölümünün bitmesiyle, öznenin teorik kuruluşu tamamlanmıştır. Tin bölümüyle birlikte ise artık öznenin pratik gerçekleşmesi süreci başlayacaktır. Hegel, aklın tin haline gelebilmesinin ön koşulunu *Tinin Fenomenolojisi*'nin 'Tin' bölümünün daha ilk cümlesinde şu şekilde ifade etmektedir: "Kesinliğin tüm hakikat olma haline yükselmesi ile ve akıl kendisine kendi dünyası ve dünyaya kendisinin olarak bilince varırsa, akıl tindir."[231] Hegel'in bu ifadesinde, öznenin hem teorik kuruluşu süreci hem de pratik gerçekleşmesi süreci bir arada verilmiştir. Çünkü ilk iki cümle, öznenin teorik kuruluş sürecini ifade ederken, son cümle ise tinin pratikte kendisini akıl dolayımıyla oluşturmasını ve gerçekleştirmesini ifade etmektedir. Başka bir deyişle, Hegel açısından, "aklın dünyaya kendisinin olarak bilince varması" ifadesi tinin akıl ile eş kılındığını ve öznenin pratik gerçekleşme sürecinde tinin akılla bir özdeşliğinin kurulduğunu göstermektedir. O halde, akıl, tinin görünme biçimidir, eş deyişle akıl ile tin özdeştir. Bu bakımdan Hegel'e göre tin, eş deyişle *Geist*, aklın kendisini göstermesinin ve aklın kendisini ortaya koymasının bir başka biçimidir. Hegel'e göre, kesinliğin hakikat haline yükselmesi demek, kesinliğin tüm hakikati kuşatması anlamına gelir. Bu süreç ile birlikte de kesinlik gerçekliğe yükseltilmiş olmaktadır. Böylelikle akıl, kesinliğin gerçeklik haline yükselmesiyle kendisine dünya olarak, dünyaya da kendisi olarak bakabilmektedir. Özne, artık dünyaya akıl ile bakabilmektedir. Dünyaya akıl ile bakabilmek ne demektir? Dünyaya akıl ile bakabilmek, öznenin dünyada akıl ile eylemesi demektir. Diğer bir ifadeyle, özne, dünyayı akla göre şekillendirmektedir. Özne kendisini yaratırken akıl dolayımıyla

[231] "Die Vernunft ist Geist, indem die Gewiβheit, alle Realitat zu sein, zur Wahrheit erhoben, und sie sich ihrer selbst als ihrer Welt, und der Welt als ihrer selbst bewuBt ist." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 438, s. 247.

dünyayı değiştirmekte, dönüştürmekte ve kurgulamaktadır. O halde, özne dünya ile arasında bir bağ kuruyor. Bu bakımdan özne ile dünya arasında akıl dolayımıyla kurulan bir uyum vardır. *Aslında* ve *kendi başına olan*, kendisini aynı zamanda gerçekten bilinç olarak ve kendisini kendisine kendi olarak hayal eden varlık, *tin*dir.[232] Hegel'in bu ifadesinde, bir özdeşlik söz konusudur, fakat bu özdeşlik basit anlamının dışında Hegel açısından, ayrıntıları görebilmek, çelişkileri görebilmek ve dünyaya bütüncül bakabilmektir. Diğer bir ifadeyle, özne, özgürlükçü bir perspektiften bütünlükçü bir bakışı kazanmaktadır. Dolayısıyla özne, bütün bir varlığa dair kapsamlı bir kavrama ulaşmaktadır.

Tin, akıl dolayımıyla kendisine bir kimlik kazandırabilmektedir ve bu açıdan akıl, tinin evi haline gelmiştir. Hegel'in yaklaşımına göre tin, kendi gerçekliğine aklı edinerek ve aklın kendi evi olduğunun farkındalığını kendinde yarattığında ulaşabilir. Bu bakımdan özne, dünyayı kendisinin bir evi haline getirendir. Zira bilinçli ve öz-bilinçli özne artık aklıda edinmesi dolayımıyla bu evde nasıl ve ne şekilde yaşanılabileceğinin de bilgisine ve kavramına sahiptir. Dünyayı kendinde edinmemiş ve dünyayı evi haline getirememiş bir öznenin özne olması ise mümkün değildir. Dolayısıyla dünyaya ait bir kavramı olmayan veya bunu kendinde edinmeyenin öznenin Hegel açısından, özgür özne olması ve kendisini gerçekleştirmesi de söz konusu olamaz.

Hegel, yukarıda yaptığımız alıntının devamı olarak, bilincin nesnesi halinde bulunan saf kategorinin kendisini akla yükseltmesi ile ilgili olarak şu ifadeyi dile getirmektedir: "Tinin oluşumu dolaysız olarak önceden geçmiş olan hareketi gösterir; bu harekette bilincin nesnesi olan, saf kategori kendisini aklın kavramına yükseltmiştir."[233] Hegel'in bu ifadesinde, saf kategori ile kastettiği, henüz pratikle buluşmamış ve teorik olarak kalmış kavramdır. Teoride kalan saf kategorinin kendisini aklın kavramına yükseltmesi ile o, akla dayalı kavrama ulaşmıştır. Öznenin akla dayalı kavrama ulaşması, Hegel açısından, onun gerçeğini bilmek, onun hakikatini bilmek anlamına gelir. Bu açıdan teorik olarak kalmış kavramın kendisini pratik olarak aklın kavramına yükseltmesi ile öznenin pratik

[232] "Das *an* und *fürsichseiende* Wesen aber, welches sich zugleich als Bewußtsein wirklich und sich sich selbst vorstellt, ist *der Geist*." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 438, s. 248.
[233] "Das Werden des Geistes zeigte die unmittelbar vorhergehende Bewegung auf, worin der Gegenstand des BewuBtseins, die reine Kategorie, zum Begriffe der Vernunft sich erhob." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 438, s. 247.

olarak gerçekleşme süreci de başlamıştır. Bir diğer ifadeyle, Hegel'e göre, *Tinin Fenomenolojisi*'nde tin bölümüyle birlikte öznenin kendisini pratik olarak gerçekleştirmesi başlamaktadır.

Öznenin teorik olarak kuruluşu ile varlığın kavramına ulaşan Hegel, artık varlığın pratikte işleyen yanıyla ilgilenmeye başlamıştır. Pratikteki bu yan ise dünyanın tam içindeki yandır. Aklın pratikteki işleyen yanı, dünyayı deneyimleyen ve dünyayı değiştirip dönüştüren bir yandır. Akıl teorik olan iken tin ise pratik olandır. Dolayısıyla *Tinin Fenomenolojisi*'nde, öznenin teorik olarak kuruluşunu oluşturan kısım, akıl bölümünün sonuna kadar olan ve onun içerisindeki kısımlardır. Zira bu kısımlar, bir bütün olarak tin bölümünü de kapsamaktadır. Diğer bir ifadeyle, öznenin teorik olarak kuruluşu, öznenin pratik olarak gerçekleşmesinin zeminini hazırlamaktadır. Bunu Hegel *Tinin Fenomenolojisi*'nde şöyle ifade eder:

> *Tinin veya onun kendisinin yansımasının kendisinde başladığı bu yerde yansısal düşünümümüz onun yansımasını bu yanıyla kısaca hatırlatabilir; onlar bilinç, öz-bilinç ve akıldır. O halde tin, kendi kendisini analiz ederken kendi kendisine nesnel varolan hakikat olmayı sıkıca tutarsa ve bu hakikatin onun kendisini kendi başına olduğundan soyutlarsa, duyusal kesinliği, algılamayı ve anlama yetisini kendinde kavrayan bilinç olarak bilinçtir.*[234]

Öbür taraftan, 'Mutlak bilgi' bölümü de 'Tin' bölümünün içinde potansiyel olarak bulunmaktadır. Bu bakımdan öznenin kendisini kurgulama ve kurma sürecinde, *Tinin Fenomenolojisi*'nin 'Tin' bölümü oldukça merkezi bir bölümdür. Bu tin bölümü, aynı zamanda mutlak bir öneme de sahiptir. Çünkü öznenin kendisini kurgulama ve kurma sürecinde merkezi bir uğrağı oluşturmaktadır. Dolayısıyla 'Tin' bölümünün başlamasıyla birlikte artık öznenin teorik olarak kuruluşu bitmiş,

[234] "Hier, wo der Geist, oder die Reflexion derselben in sich selbst gesetzt ist, kann unsere Reflexion an sie nach dieser Seite kurz erin- / nern; sie waren Bewußtsein, Selbstbewußtsein und Vernunft. Der Geist ist also *Bewußtsein* überhaupt, was sinnliche Gewißheit, Wahrnehmen und den Verstand in sich begreift, insofern er in der Analyse seiner selbst, das Moment festhält, daß er sich *gegenständliche*, *seiende* Wirklichkeit ist, und davon abstrahiert, daß diese Wirklichkeit sein eignes Fürsichsein ist." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 440, ss. 248-249.

sırada öznenin pratik olarak kendisini gerçekleştirmesi, eş deyişle öznenin bu dünyada bizzat neler yapabileceği, dünyayı ve kendisini nasıl kurgulayıp gerçekleştireceği ve ahlaki özgür özne olarak kendisini ne şekilde inşa edeceği söz konusudur. Bunu Hegel şöyle belirtir:

> *Tin dolaysız olarak olduğuna dair bilince devam etmelidir; güzel ahlaki yaşamı kapsayıp aşmalıdır ve bir dizi şekillenimler dolayısıyla kendi kendisinin bilgisine ulaşmalıdır. Fakat bu şekillenimler öncekilerden reel tinler (*Reale Geister*) olmaları bakımından farklılaşmaktadırlar, asıl hakikatlikler (*Wirklichkeit*) ve yalnızca bilincin şekillenimleri olmak yerine bir dünyanın şekillenimleridir.*[235]

Burada Hegel *Tinin Fenomenolojisi*'nde akıl bölümünü de içeren ve akıl bölümünün sonuna kadar olan kısımların tinin yalnızca bilinç şekillenimleri olduğunu ve böylelikle tinin pratik gerçekleşmesinde kendisinde teorik kuruluşu da barındırdığını ifade etmektedir. Tinin pratik eylemesi ile özne kendisini dünyada akıl dolayısıyla oluştururken, aynı zamanda kendisini özgür özne olarak gerçekleştirmektedir. Diğer bir ifadeyle, "Şimdi aklın dünyası olarak kavradığı dünyayı aklın, yani özgürlüğün dünyası olarak yaratırken kendisini de özgür bilinç olarak nasıl yarattığını göstereceğini belirtmektedir."[236]

Diğer taraftan, Hegel *Tinin Fenomenolojisi*'nin önsözünde ifade ettiği şu pasajında, insanın kendisini gerçek olmayan bir şekilde kurma girişiminde, öbür dünyayı çokça konuşup düşündüğünü, bunun dolayımıyla bu dünyayı ve bu dünyanın içeriğini kaçırdığını ifade ederken, insanı *solucan*a benzettiğini şöyle dile getirmektedir:

> *Bu talebe, kendisini, insanları içine gömüldükleri duyusal olandan, vasat olandan ve tekil olandan koparıp alan ve gözlerini yıldızlara çevirecek gergin ve neredeyse hevesli ve tedirgin gösteren çaba denk gelmektedir; sanki insanlar*

[235] "Er muß zum Bewußtsein über das, was er unmittelbar ist, fortgehen, das schöne sittliche Leben aufheben, und / durch eine Reihe von Gestalten zum Wissen seiner selbst gelangen. Diese unterscheiden sich aber von den vorhergehenden dadurch, daß sie die realen Geister sind, eigentliche Wirklichkeiten, und statt Gestalten nur des Bewußtseins, Gestalten einer Welt" Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 441, s. 249.

[236] Doğan Göçmen, "Hegel'in Özgürlük Felsefesinin Tinin Fenomenolojisi'ndeki Temelleri", s. 351.

tanrısal olanı tamamıyla unutmuş, solucan gibi toz ve su ile yetinmeye çalışıyorlarmış gibi. Aksi takdirde çok zengin düşüncelerle dolu ve resimlerle süslenmiş bir gökyüzüne sahip olurlardı. Olan her şeyin anlamı, gökyüzüne bağlı ışıkta yatıyordu; sanki bu mevcut durumda *durup kalmak yerine, bakış, onunla mevcut olan durumun ötesine, tanrısal varlığa, eğer deyim yerindeyse öbür taraftaki yukarı mevcut duruma kaydı. Ruhun gözü zorla dünyaya döndürülmek ve orada tutulmak zorundaydı.*[237]

Hegel'in yukarıdaki ifadesinden de anlaşılacağı gibi, insan bir solucan gibi yaşamaktadır. Solucan nasıl ki yerde kıvrılarak ilerlerse, insan da yere düşmüş ve adeta bir solucan gibi sürünmektedir. Solucanın temel hareket fonksiyonu, sürünmedir ve kimse ondan ayağa kalkıp yürümesini ve koşmasını bekleyemez. Bu, onun kendi doğasına aykırıdır, fakat Hegel açısından, insanın durması gerektiği yer, bir solucanın bulunduğu yerden çok daha fazlasıdır. Dolayısıyla, insanın bir solucan gibi yaşamına devam etmesi ne akılsaldır ne de gerçekçidir. Hegel, *Tinin Fenomenolojisi*'nde ortaya koyduğu bilim sisteminde, insanın modern çağda duyusallığa hapsolmuş bir şekilde yerde solucan gibi sürünmekte olduğunu düşünmektedir. İnsan ahlaki değer, estetik haz, onur vesaire bütün bu kavramları bir tarafa bırakmış, kendisini salt duyusallığa hapsetmiştir. Bu bakımdan Hegel'in ortaya koyduğu bilim sistemi ise insanı, bu solucan halinden kurtarıp ayağa kaldırmak istemektedir. Diğer bir ifadeyle, Hegel'in *Tinin Fenomenolojisi*'nde kurmuş olduğu bilim sistemi, insanlığı yerden kaldırıp onu tekrardan ayakları üzerine dikmek istemektedir. Hegel'in bilim sistemini oluşturan *Tinin Fenomenolojisi*'nin ve *Mantık Bilimi*'nin içeriği budur. Bu açıdan Hegel'e göre insan, diğer öte dünyanın varlığıyla ilgilenmeyip gözünü bu dünyaya ve bu yaşama çevirirse, epistemolojik olarak ve pratik olarak bu dünyaya düşünerek bakarsa

[237] "Dieser Forderung entspricht die angestrengte und fast eifernd und gereizt sich zeigende Bemühung, die Menschen aus der Versunkenheit ins Sinnliche, Gemeine und Einzelne herauszureißen und ihren Blick zu den Sternen aufzurichten; als ob sie des Göttlichen ganz vergessend, mit Staub und Wasser, wie der Wurm, auf dem Punkte sich zu befriedigen stünden. Sonst hatten sie einen Himmel mit weitläufigem Reichtume von Gedanken und Bildern ausgestattet. Von allem, was ist, lag die Bedeutung in dem Lichtfaden, durch den es an den Himmel geknüpft war; an ihm, statt in *dieser* Gegenwart zu verweilen, glitt der Blick über sie hinaus, zum göttlichen Wesen, zu einer, wenn man so sagen kann, jenseitigen Gegenwart hinauf. Das Auge des Geistes mußte mit Zwang auf das Irdische gerichtet und bei ihm festgehalten werden." Hegel, Phänomenologie des Geistes, § 8, ss. 16-17.

kendisini yerden kaldırıp ayakları üzerine dikecektir. Hegel açısından, insan, böylesine bir yaklaşım ile birlikte solucan gibi yerde sürünmekten kurtulup kendisini ayağa kaldırır. Böylelikle insan ahlaklı olanı, estetik olanı, erdemli olanı amaçlayacaktır. Bu bakımdan Hegel'in bilim sistemi, insanı yüceltmeyi amaç edinmektedir ve Hegel'in özne kavrayışının içeriğinde bu vardır. Dolayısıyla insan, bizzat kendi ayakları üzerine yükselerek onurlu bir yaşam mücadelesi verecektir. Hegel, insanı böyle bir varlık haline getirmek istemektedir. Bu anlamda Hegel'in bilim sistemi aslında bu amaca yönelik çabanın bir ürünüdür. Bu bakımdan Hegel'e göre tin, ontolojik bir oluşum sürecinden ve epistemolojik bir kurgalanış sürecinden geçip gelerek pratik ve somut bir varlığı imlemektedir. Tinin bizzat özgürlüğü kendinde edinmesi için de öznenin mutlak bilgi aşamasına geçmesi gerekmektedir. Öznenin, kendi teorik kuruluşunun ve pratik gerçekleşmesinin bir sentezi olarak mutlak bilgi aşamasına geçişi zorunludur.

3.3. TİNİN MUTLAK BİLGİYE YÜKSELMESİ

Hegel felsefesi tarihsel sürekliliği temel alan bir perspektifle çalışan bir felsefedir. Zira tarihin ilerleyişi bizzat tinin ilerleyişi anlamına gelir.[238] Hegel *Dünya Felsefe Tarihi Üzerine Dersler*'inde tinin tarihsel süreklilik içinde ilerleyişini şöyle ifade etmektedir: "Tin, hep ilerleyip durmaktadır, çünkü tin yalnızca ilerleyiştir. Tin sık sık kendini unutmuş ve yitirmiş gibi görünür, ama kendine içsel olarak karşıt olduğundan, hep içsel olarak ileriye doğru işlemektedir."[239] Bu bakımdan *Tinin Fenomenolojisi*'nde 'Mutlak Bilgi' bölümü, eserin doruk noktasıdır. Diğer taraftan mutlak bilgi, öznenin teorik kuruluşunun ve pratik gerçekleşmesinin bir sentezidir. Mutlak bilgi, Hegel açısından, teorik olarak temellendirilmiş ve pratik olarak sınanmış bilgidir. İşte Hegel, teorik olarak gerekçelendirilmiş ve pratik olarak sınanmış bilgiye mutlak bilgi demektedir. Başka bir ifadeyle, mutlak bilgi, bilinçli ve öz-bilinçli öznenin kendisini özgür ve ahlaki özne olarak oluşturup gerçekleştirmesinin en yüksek aşamasıdır. Singer'in ifadesiyle, "Mutlak bilgi, bu özfarkındalıktır."[240]

[238] Bkz. Hegel, Tarih Felsefesi, ss. 18-20.
[239] Hegel, Felsefe Tarihi Cilt III, s. 468.
[240] Singer, Hegel, s. 109.

Hegel'in *Tarih Felsefesi*'nde gösterdiği üzere, "Us kendi kendisini belirleyen bütünüyle özgür düşüncedir."[241] Bu bakımdan mutlak bilgi, öznenin teorik kuruluşunun ve pratik gerçekleşmesinin bir praksisi olarak özgürlüğe varışın en son uğrağını oluşturmaktadır. Öznenin mutlak bilginin en üst uğrağı olan özgürlük kavramını kendinde oluşturması ve gerçekleştirmesi ise bir bütün olarak aklın içerisinden tarihsel olarak çıkmıştır. Mutlağın çıkış noktası akıl kavramının bizzat kendisidir. Çünkü mutlak olana ulaşmak için öznenin öncelikle aklın aracılığıyla bilinçli ve öz-bilinçli özne olarak tin olması gerekmektedir. Bumin *Hegel* adlı eserinde praksis felsefesinin Hegelci öncüllerini işlerken şöyle belirtir: "Akıl kavramının kendisi praksis felsefelerinin hepsinin çıkış noktasını oluşturur. Çünkü praksis felsefesi, gerçekliği aklın gerekliliklerine uygun bir biçimde dönüştürme çabasının kuramsal temelini, genel kavramların "evrensellik" ve "zorunluluk" niteliklerinde bulmaktadır."[242] O halde, rasyonalitenin gerçeklikle ilişkili olması durumu praksis felsefesinin kendisini oluşturarak ifade etmesinin önemli bir uğrağıdır. Neticede bütün bir oluşum sürecinin sonunda bir sentez olarak kendisini ortaya çıkaran mutlak bilgi, öznenin kendisini gerçeklikle ve gerçeklikte oluşturması ve ortaya koyması demektir.

Mutlak bilgiye varmış olan öznenin teorik kuruluşu ki, bu teorik kuruluş, öznenin duyusal kesinlikten başlayıp akıl bölümüyle birlikte kendi bilinçlilik ve öz-bilinçlilik halini kendisinde kurmasıdır. Bu teorik kuruluşu izleyen süreç, öznenin pratik olarak konuşunu, yani tinin yaşamın tam ortasında, dünyanın içinde kendi kendisini eylemde nasıl ve ne şekilde kuracağı bir süreçtir. Bu sürecin sonunda ise mutlak bilgiyi kendisinde edinen ve oluşturan özne ortaya çıkmıştır. Mutlak bilgi, öznenin bütün bir oluşum sürecinin ve kendisini oluşturma sürecinin doruk noktasıdır. Bu doruk noktasının en üstünde ise özgürlük bulunmaktadır. Hegel açısından, mutlak bilgi ile özgürlük birbirinden koparılamayan ve birbirleri ile bütünsel birlik oluşturan iki önemli uğraktır. Singer'in dikkat çektiği gibi, "Hegel'e göre, mutlak bilgi ile gerçek özgürlük birbirinden ayrılamaz."[243] Mutlak bilgi, gerçek özgürlüğe varışın ön koşuludur. Gerçek özgürlüğün kendisini tüm yönleriyle ortaya çıkarması ise ancak mutlak bilgi dolayısıyla olacaktır. Mutlak

[241] Hegel, Tarih Felsefesi, s. 15.
[242] Tülin Bumin, Hegel, s. 121.
[243] Singer, Hegel, s. 107.

bilgiye ulaşacak olan ve onu kendisinde edinecek olan, tinin bizzat kendisidir. Tinin bütün bir oluşum serüveni onun özgürleşmesi ve özgürleştirmesi ile ilintilidir. Hegel açısından, bilinçli ve öz-bilinçli özne mutlak bilgi dolayımıyla özgürlüğü kendinde edinerek bütün bir varlığa kendi eseri olarak bakabilmektedir. Ahlaki ve epistemolojik özne, bütün bir oluşum sürecini kendisinde edinerek ve oluşturarak bu aşamaya gelmiştir. Bu son aşama ise Hegel' göre, öznenin özgürlüğünün vücud bulmuş hali olan mutlak bilgidir.

Hegel'in felsefenin temel taşıyıcı ve hareket ettirici gücü olan ilerleme fikri ve bu fikrin getirdiği özgürlük kavramı Hegel felsefesi için üst uğrağı oluşturmaktadır. Nitekim Hegel özgürlüğü basit bir şekilde bir *ideal durum* olarak betimlemez.[244] Hegel'e göre özgürlük, tarihsel süreklilik içerisinde bir gerçekleşme sürecidir. Diğer bir ifadeyle, özgürlük, öznenin oluşum sürecinde kendisinin teorik kuruluşunun ve pratik gerçekleşmesinin bir sentezi olarak mutlak bilgi aşamasıdır. Dolayısıyla Hegel de, özgürlük kavramı durağan değil, tersine, canlı, akışkan ve sürekli hareket ve devinim halinde olandır. Göçmen Hegel felsefesinde özgürlüğü şöyle belirtmektedir:

> *Hegel, özgürlüğü bir gerçekleşme süreci, insanlığın tüm potansiyellerini tarih ilerledikçe ortaya çıkarıp varlıkta vücuda getirmesi olarak kavrar. Tarih, insanın ilerleyen, genişleyen ve derinleşen özgürlükte kendine gelmesi, kendisini gerçekleştirmesidir. Bundan da anlaşılabileceği gibi Hegel'in özgürlük kavramına yaklaşımı statik değil, dinamiktir.*[245]

Bu bakımdan Hegel felsefesinde özgürlük kavramı ile tarihin ilerlemesi bir bütündür. Özgürlük, Hegel açısından, tarihin ilerlemesiyle birlikte öznenin genişleyen ve derinleşen bilinçliliği ve öz-bilinçliliğinden başka bir şey değildir. Hegel'in diyalektik felsefesi, özgürlüğü bir bütün olarak ortaya koymak istemektedir. Bu ise sistemin kendisini ilerleyen bir sistem olarak hareketini şart koşmaktadır. Çünkü tarihin kendisi durmak bilmeyen bir ilerlemedir. Yaşamın

[244] Doğan Göçmen, "Hegel'in Özgürlük Felsefesinin Tinin Fenomenolojisi'ndeki Temelleri", s. 336.
[245] Doğan Göçmen, "Hegel'in Özgürlük Felsefesinin Tinin Fenomenolojisi'ndeki Temelleri", ss. 336-337.

kendisi bizzat bir ilerlemedir. Singer'in *Marx* kitabında da belirttiği gibi, "Hegel'in felsefesinde Tin'in diyalektik gelişiminin ilerleyişi daima özgürlüğe yöneliktir."[246] Bu anlamda insanın insan olarak özgürleşme sürecinin en üst uğrağını mutlak bilgi oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle mutlak bilgi, yukarıda ifade ettiğimiz gibi, özgürlüğün en üst aşamasıdır.

Hegel nazarında tarihsel ilerlemeyi kendisinde edinen bir tin, özgür bir tindir. Tinin özgürlüğe varışı ancak bütün bu tarihi dönemlerin içinden geçip gelerek ve bir önceki tarihsel dönemi kapsayıp aşarak mümkün hale gelmektedir. Söz gelimi Aydınlanma'yı yaşamadan Fransız Devrimi'ne ulaşmak ne kadar imkansız ise tinin kendisi de Aydınlanma Dönemi'nin kavramını kendinde edinmeden Fransız Devrimi'nin kavramını kendisinde oluşturamaz. Dolayısıyla mutlak bilgiye varacak olan tinin oluşumu, tarihsel bir sürekliliği şart koşar. Singer, tarihsel süreklilik içinde kendisini aşama aşama oluşturan tin ile ilgili olarak şöyle belirtir: "Bunlar, tinin özgürlüğe ilerleyişinin aşamalarıdırlar."[247] Singer'in 'bunlar' ile kastettiği tarihsel dönemlerdir. Singer, özgürlüğe ilerleyişin daha kapsamlı ve daha derinlikli olduğunu ifade etmektedir. Diğer taraftan, her bir tarihsel aşama, Hegel açısından, bir özgürlük aşamasıdır. Mutlak bilgi ise tarihsel olarak özgürlüğün en üst uğrağıdır. Tüm tarihsel dönemler, tinin o dönemde belirli bir özgürlük durumunda olduğunu gösterir. Böylelikle tin kendisini geliştirip ortaya koyar. Çünkü her tarihsellik, tinin bilincinin daha çok gelişmesine olanak sağladığı gibi, aynı zamanda tinin pratik eyleminde ve hareketliliğinde de özneyi geliştirmekte ve derinleştirmektedir. Tinin teorik ve pratik olarak kendisini oluşturmasının ve kurmasının yegâne amacı ise onun mutlak bilgiye ulaşma isteğidir. Mutlak bilgiye ulaşan tin, tarihsel olarak kendisini kurmuş ve gerçekleştirmiş sayacaktır. Mutlak bilgiye uzanan sürecin tin açısından anlamı ve değeri ise bunun bir özgürlüğe uzanış süreci olduğu gerçeğidir. Yukarıda ifade ettiğim gibi, mutlak bilgi, tarihsel olarak özgürlüğün en üst uğrağıdır. Hegel açısından, tarihsel olarak gerçek budur. Fakat bu gerçek, tarihin ilerlemesiyle birlikte değişebilir, dönüşebilir. Diğer bir ifadeyle, bu gerçek, tarihin ilerlemesi ve derinleşmesiyle başka bir doruk noktasını oluşturabilir. Bu bakımdan Hegel, bir

[246] Singer, Marx, s. 21.
[247] Singer, Hegel, s. 105.

yandan çağının gerçeğinin bu olduğunu, eş deyişle özgürlüğün en üst uğrağının mutlak bilgi olduğunu ifade ederken, bir diğer yandan tarihin ilerlemekte ve derinleşmekte olduğunu da belirtmektedir.

Diğer taraftan mutlak bilgi, Hegel açısından, tüm bilgilerin bilgisi veya her şeyin bilgisi demek değildir. Zira insan evrendeki bütün her şeyin bilgisini de edinemez ve bilemez. Çünkü evren çok çeşitli ve oldukça dolu bir evrendir. Hegel'in bahsettiği mutlak bilgi, her şeyin bilgisinden ziyade bizzat gerçekliğin bilgisidir.[248] Gerçekliği inşa eden ise öznedir. Özne bu gerçekliği inşa ederken kendisini tarihle beraber sürekli yenileyen, değiştiren ve dönüştürendir. Gerçekliğin oluşum sürecinde aktif rol oynayan, epistemolojik ve ahlaki öznenin bizzat kendisidir. O halde, Hegel'in mutlak bilgi ile kastettiği, her şeyin bilgisi değil bizzat gerçekliğin bilgisidir. Gerçekliğin bizzat bilgisine varacak olan da tinin kendisidir. Hegel'in *Tinin Fenomenolojisi*'nin son bölümünde gösterdiği gibi, "Mutlak bilgi, kendini Tin olarak bilen Tindir."[249] Dolayısıyla mutlak bilgi, tinin bütün bir oluşum serüveninin doruk noktasıdır. *Tinin Fenomenolojisi*'nin bütününü ele aldığımızda, öznenin mutlak bilgiye varana dek geçirdiği tüm aşamalar ve oluşum süreci içerisindeki tüm uğraklarda durması ve aynı zamanda uğrakları kapsayıp aşarak kendisini gerçekleştirmeye çalışması, öznenin nihai hedefinin bizzat özgürlük olduğunu göstermektedir. Göçmenin de ifade ettiği gibi, "Hegel, dünyanın varolma tarzını kuruluş itibarıyla bir özgürlük hali olarak kavrar."[250] Hegel'in de bizzat *Hukuk Felsefesi*'nin 129. paragrafında gösterdiği üzere, "Gerçekleşmiş özgürlük, dünyanın mutlak nihai ereği'dir."[251] Bu bakımdan *Tinin Fenomenolojisi* de bir bütün olarak öznenin özgürlüğünü temellendirmektedir. Dolayısıyla *Tinin Fenomenolojisi* öznenin özgürlüğü perspektifinden okunduğu zaman bu devasa eserin ne anlatmak istediği de kavranır. Aksi takdirde detayda boğulmak işten bile değildir. Zira Hegel, insanlığın felsefesini yapmaktadır ve filozofun kendisi özgürlüğün filozofudur. Hegel'in felsefeye özgürlük bilimi olarak yaklaşımı, Kant tarafından temellendirilmiş ve Klasik Alman Felsefesinin içeriğini oluşturmuştur. Kant şöyle ifade eder:

[248] Singer, Hegel, s. 110.
[249] Hegel, Tinin Görüngübilimi, § 808, s. 324. , Ayrıca Bkz. Singer, Hegel, s. 113.
[250] Doğan Göçmen, "Hegel'in Özgürlük Felsefesinin Tinin Fenomenolojisi'ndeki Temelleri", s. 337.
[251] Hegel, Hukuk Felsefesi, s. 140.

Özgürlük kavramı, pratik aklın zorunluklu bir yasasıyla gerçekliği kanıtlandığı kadarıyla, şimdi saf aklın –hatta teorik aklın- sisteminde bütün yapının k i l i t t a ş ı n ı meydana getirir; sırf ideler olarak teorik akılda desteksiz kalan bütün öbür kavramlar (Tanrı ve ölümsüzlük kavramları) da, şimdi özgürlük kavramına bağlanır, onunla birlikte ve onun aracılığıyla dayanak bulur, nesnel gerçeklik kazanır, yani bunların o l a n a k l ı l ı ğ ı, özgürlüğün gerçek olmasıyla k a n ı t l a n ı r; çünkü bu ide, ahlak yasası yoluyla kendini ortaya koyar.[252]

Bu bakımdan Hegel'in felsefesi, bütün bir insanlık felsefesidir. Dolayısıyla Hegel'i bu anlamda ele almak ve onun felsefesini bu bakış açısıyla ve bu özgürlük perspektifiyle birlikte düşünmek gerekmektedir.

[252] Kant, Pratik Aklın Eleştirisi, ss. 3-4.

SONUÇ

Modern felsefe tarihinde öznenin ne olduğu, nasıl var olduğu ve kuruluşu ve kurtuluşu üzerine yüzyıllara yayılan uzun tartışmalar yapılmıştır. Modern felsefede öznenin kurgulanışı ve kuruluşu bakımından yürütülen felsefi tartışmalar Descartes ile başlar, Hegel ile doruk noktasına ulaşır. Hegel, Descartes'ın *düşünüyorum, öyleyse varım* önermesini, örneğin Kant'ta olduğu gibi kendisine perspektifsel olarak çıkış noktası edinir ve Descartes'tan itibaren kendisinden önceki filozofların modern felsefede özneyi mutlak olarak verili kabul ettikleri iddiasında bulunur. Hegel, bilim sisteminin ilk yarısını oluşturan *Tinin Fenomenolojisi*'nde öznenin kuruluşunu ve kurtuluşunu bütün bir insanlık ve felsefe tarihinin oluşum sürecini göz önünde bulundurarak oluşturur. Bu bakımdan Hegel'in özne kavrayışı kendinden önceki filozofların özne kavrayışlarından daha süreçsel, daha dinamik ve daha oluşumsaldır. Bu tezde *Tinin Fenomenolojisi*'nin bir özne teorisi olduğu yaklaşımından hareket ederek öznenin teorik kuruluşunun problemleri üzerinde tartışılmaktadır. Bu tezde tartışıldığı üzere, Hegel'in özne felsefesi *Tinin Fenomenolojisi* merkeze alınarak ve tin, özgürlük, ahlak, oluşum, süreç, diyalektik gibi kavramlar çerçevesi içinde çözümlenmiştir.

Tezimizin birinci bölümünde, öznenin teorik kuruluşunun ilk aşamasını oluşturan 'Duyusal kesinlik' bölümü irdelenmeye çalışılmıştır. *Tinin Fenomenolojisi*'nde öznenin teorik kuruluşu öncelikle öznenin dış dünyanın bilgisine sahip olmasıyla başlar, eş deyişle başlangıçta duyusallık vardır. Öznenin dış dünyanın bilgisine sahip olması Hegel açısından, yaşamsal öneme sahiptir. Çünkü özne dış dünyanın bilgisine vardığı oranda dünyanın bilgisine ve kendi kendisinin de bilgisine varır. Bu bakımdan rasyonellik, duyusallıkta başta potansiyel olarak vardır ve öznenin kuruluşu ilerledikçe potansiyel olan aktüelleşir, belirleyici hale gelir ve duyusallığı kapsayıp aşar. Dolayısıyla öznenin dış dünyanın bilgisini bilmesi demek, öznenin nesnenin bilgisine sahip olması demektir. Hegel'e göre özne, duyusal kesinlik aşamasında kendisini nesneye empoze etmez, tersine nesnesini olduğu gibi kabul eder. Zira öznenin nesnesi üzerinde yaratacağı bir manipülasyon öznenin nesneyi olduğu gibi almasının önüne geçer. Diğer bir ifadeyle, Hegel, Kant'ın tersine, nesneye ilk bakışta *a priori*

yargılarla yaklaşmaz. Çünkü öznenin kuruluşu önce öznenin dış dünyanın bilgisini adım adım edinmesiyle başlar. Özne dış dünyanın bilgisini kendinde edinmesiyle kendisini oluşum sürecinin içerisinde aktif özne haline getirir. Bu öznenin kendisine *Ben* diyebilmesinin de ön koşuludur.

Diğer taraftan, Hegel, duyusal kesinlikte öznenin kendisini nesneyle ilişkilendirirken "Bu", "Burada" ve "Şimdi" kavramlarıyla çalıştığını, fakat bu kavramların nesneyi tüm boyutlatıyla kavramaya yetmediğini göstermeyi amaçlamaktadır. Diğer bir ifadeyle duyusal kesinlik, bilgi edinim aşamasında en temelde olandır, fakat bütünün ve oluşum sürecinin kendisi değildir. Hegel'e göre, özne, kendisini her zaman için dünyayla somut olarak belirli bir mekanda (Burada), belirli bir zamanda (Şimdi) ve belirli bir nesne ile ilişkili olarak (Bu) kurar. Öbür taraftan, Hegel, felsefede Berkeleyci bakışı başa koymuştur, fakat bu başlangıç, Hegel açısından, öznenin kuruluşunun gerekli olan tüm epistemolojik koşullarını yerine getirmeye yetmez. Hegel, Berkeley'in *esse est percipi* ilkesinin en temelde olduğunu ifade eder, fakat duyusal kesinliğin kendisini sonsuz zenginlikte bir bilgi edinimi olarak sunmasını sorunlu bulur. Hegel açısından, öznenin kurgulanışını ve kuruluşunu bir süreç olarak düşünmek gerekmektedir. Bu açıdan *Tinin Fenomenolojisi*'nde öznenin teorik kuruluşu duyusal kesinlikle başlar, fakat duyusal kesinlik ile bitmez. Başka bir ifadeyle, öznenin oluşum süreci içerisinde baş ve son arasında uğraklar vardır ve özne, oluşum sürecinin her bir uğrağında oluşur, olgunlaşır ve aktüelleşip uğrağı kendinde edinerek kapsayarak aşar. O halde, öznenin teorik kuruluşunda duyusal kesinlik, yerini algıya bırakır. Çünkü algı, duyusal kesinlik içerinde oluşarak gelmiştir, eş deyişle algı aşaması, duyusal kesinliğin kendisindeki eksikliğin ifadesidir.

Bu çalışmada gösterildiği üzere, *Tinin Fenomenolojisi*'nde algı (*Wahrnehmung*), duyusal kesinlikten sonra gelen bir üst aşamadır. Diğer bir ifadeyle algı, duyusal kesinlik içerisinde oluşarak ortaya çıkmaktadır. Bilincin nesnesi artık duyusal kesinlik değil, fakat duyusal kesinlik dolayımıyla oluşan algıdır. Hegel açısından, öznenin teorik kuruluş sürecinde duyusal kesinlik sadece işaret etmekte ve tikeli belirlemektedir, fakat tikelin bilgisini özneye vermemektedir. Bu, Hegel'e göre, öznenin kuruluş sürecinde bir eksikliktir. Dolayısıyla özne bu eksiklik nedeniyle süreçsel düşünemediği için zorunlu olarak

algıya yönelmek durumundadır. Algı aşamasında Hegel, Locke'un kavramın edinilmesini algılama ile sınırladığı düşüncesini de eleştirerek, bilincin edinilmesinde algının oluşum sürecinde bir uğrak olduğunu ve algının, nesnenin niteliklerini özneye verdiğini ifade etmektedir. Hegel, düşüncenin edinilmesinin nedeninin yalnızca algılama olduğu fikrini ve düşüncenin yalnızca algı ile ortaya çıkmasını eksik bir yorum olduğunu düşünmektedir. Hegel'e göre algı, öznenin bilincinin edinilmesinde bir uğraktır. Bu bakımdan Hegel, Locke'un düşüncesini sorunlu bulurken Hume'un izlenimlerimizin tasarımlarımızı önceleyiği, eş deyişle izlenimlerimizin tasarımlarımızın nedeni olduğu fikrine daha yakındır. Özne algı aşamasında nesnesini algılayarak ona dahil olmuştur. Ancak özne, nesnesinin bilgisine ve gerçeğin bütünlüklü bilgisine henüz ulaşamamıştır. Çünkü özne henüz yalnızca nesnenin nasıl göründüğünü bilmektedir. Hegel açısından, özne algı aşamasında tikelin bilgisini kazanmış, fakat henüz varlığa bütüncül bakışı kendinde edinememiştir. Diğer bir ifadeyle, Hegel'e göre, öznenin kurgulanıp kurulması sürecinde algı, kavramı vermemektedir. Özne algı aşamasında nesnesini şekil, renk, koku, tat vesaire olarak ayrıştırmakta, fakat teker teker bu niteliklerin taşıyıcısının ne olduğunu bilememektedir. Başka bir ifadeyle, özne, algı aşamasında nesnesinin niteliklerini algılamakta, fakat bu nitelikleri birleştirememektedir. Dolayısıyla özne tek tek niteliklerin birleşmesinden oluşacak kavramı edinememektedir. Bu bakımdan öznenin teorik kuruluşu, Hegel açısından algı ile sınırlı değildir. Öznenin oluşum süreci bir bütün olarak devam etmekte ve algı, zorunlu olarak yerini kuvvet ve anlama yetisine bırakmak durumundadır. Başka bir ifadeyle, öznenin teorik kuruluşu sürecinde kuvvet ve anlama yetisi, algı içerisinde oluşaraktan gelir, eş deyişle algıyı kapsayıp aşar.

Tezimizde tartışıldığı gibi, öznenin teorik kuruluş sürecinde *Tinin Fenomenolojisi*'nde 'Kuvvet ve Anlama yetisi' bölümü algıdan sonra gelen bir üst aşamadır. Diğer bir ifadeyle, kuvvet ve anlama yetisi, duyusal kesinlik ve algının içerisinden çıkıp gelmiş olan ve kendisinde bizzat duyusal kesinlik ve algı bölümlerini de barındıran bir üst uğraktır. Kuvvet, nesnedeki ayrı ayrı niteliklerin birliğini sağlayandır ve Hegel açısından, kuvvetin kuvvetine ulaşmak demek, öznenin kavrama ulaşması demektir. Öznenin kavramı kendinde edinmesi ise ancak öznenin oluşum sürecinin anlama yetisi aşamasında mümkündür. Tezimizde

kullandığımız örneği burada da kullanacak olursak, algı aşamasında özne, evi oluşturan diğer nitelikleri; örneğin evin penceresini, çatısını, kapısını vesaire algılayıp tüm bu niteliklerin taşıyıcısı olan kavramı edinememektedir. Bu açıdan özne, anlama yetisi dolayımıyla kavramın *ev* olduğunu kavrayacaktır.[253] Bu bakımdan kavram, öznede anlama yetisi dolayımıyla oluşmaktadır. Artık özne kavrama bakmaktadır ve kavramın oluşması, öznelliği zorunlu kılmaktadır. Başka bir ifadeyle, öznenin kuruluşu bu sürecin içerisinde oluştuğu için kavram da özne ile birlikte oluşmaktadır. Öznenin kavramı edinmesi demek, öznenin dış dünyanın bilincini edinmeye başlaması demektir. Diğer bir ifadeyle, kavramın bilgisine sahip olan özne, dünyanın kavramını ve bilgisini de edinmeye başlamıştır. Hegel açısından, kavramı edinmek demek, dünyaya bütüncül bir bakışla da bakmak demektir. Bu açıdan Hegel, Descartes'ın özneyi negatif bir süreç sonunda kurguladığını düşünmektedir. Bu negatif sürecin karşısına ise Hegel, pozitif ve ilerlemeyi bizzat kendinde barındıran süreci koyar. Elbette Hegel'de ilerleyen pozitif sürecin içinde negatiflikte vardır, fakat bu negatifliğin nedeni öznenin kurgulanış ve kuruluş sürecinde önceki uğrağın öznenin dünyaya bütüncül bakabilmesinin ve kendisini oluşturup gerçekleştirmesine yetmemesidir. Bu bakımdan Hegel, öznenin kuruluşunda bu eksiklik dolayımıyla ileriye doğru pozitif bakışı ortaya koymaktadır. O halde, Hegel'e göre, Descartes'ın iddia ettiğinin aksine, öznenin dünyayı edinirken, kendisini dünyanın dışına çekmemesi, eş deyişle kendisini dünyadan soyutlamaması gerekmektedir. Öznenin bütün bir varlığa bütüncül bakış ile bakması gerekmektedir ve bu, öznenin öncelikle kavramı kendinde edinmesi dolayımıyla dünyanın kavramını edinmesi ile mümkündür. Diğer bir ifadeyle, öznenin dünyayı kendi evi haline getirebilmesinin ön koşulu, öznenin oluşum süreci içinde kavramı edinmesidir.

Hegel'e göre, öznenin dünyanın kavramını edinmesi demek, öznenin dünyayı evi haline getirmesi demektir. Dünyayı evi haline getirecek olan öznenin öncelikle şeylerin özünü bilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan Hegel, Kant'ın *aslında-şey bilinemez* düşünümünü temelde yanlış bulur. Bu noktada Hegel açısından, Kant'ın aslında-şey bilinemez düşünümü öznenin dünyanın kavramını kendinde edinmesinin önünde bir engeldir. Zira Hegel aslında-şeyin bilinebilir

[253] Bkz. s. 33.

olduğundan hareket eder ve bununla birlikte öznenin dünyanın kavramını edinerek dünyayı sahiplenmesini mümkün görür. O halde, Hegel açısından, kavramın bilinmesi demek, şeyin özünü bilmek demektir. Hegel'in bu yaklaşımı, Kant'ın aslında-şey bilinemez düşüncesinin Hegel açısından, aslında-şey bilinebilire evrilişini mümkün kılar. Hegel'e göre, aslında-şeyi bir oluşum süreci olarak düşünmek gerekmektedir. Dolayısıyla aslında-şeyi bir oluşum süreci olarak kavramak demek, aslında-şeyin kendisini zorunlu olarak gerçekleştirebileceğini de söyleyebilmek demektir. Aslında-şey kendisini bir oluşum süreci içinde gerçekleştirmesi dolayısıyla kendisinin bilgisini özneye zorunlu olarak sunmuş olmaktadır. Çünkü oluşum sürecinin içerisinde bizzat aktif rol oynayan öznedir. Dolayısıyla bilginin oluşum süreci, aynı zamanda öznenin oluşum sürecinin tüm aşamalarında etkin ve aktif bir rol almasını gerektirir. Bu bakımdan Hegel'e göre, öznenin bizzat kendisi aslında-şeyin bilinemez oluşunu çürütmektedir. Kendi kendisini kurgulamaya ve kurmaya çalışan özne için artık bilememezlik gibi bir durum söz konusu değildir. Çünkü varoluşumuzun temel ereği, kendimizi kavramak, kendimizin ne olduğunun farkına varmak ve *özgür bir Ben* yaratabilmektir. İnsanın kendisini özgür özne olarak inşa edebilmesinin ön koşulu ise kendi bilgi alanını sürekli yenilemek ve onu pozitif anlamda değişikliğe uğratmaktır. Dolayısıyla Hegel'e göre, epistemolojik öznenin temel kaygısı, bilmeme veya bilememe üzerine değil, tersine verili olan aklı sayesinde bilme üzerine eğilmek olmalıdır. Bu bakımdan tezde gösterildiği gibi, Hegelci bir bakış açısıyla bakıldığında, insan zihni bir bütün olarak evreni ve evrende her şeyi bilebilme kapasitesine sahiptir.

Bu tezde, Hegel'den hareketle Kant'ın aslında-şey bilinemez düşünümü Hegelci felsefe bakımından ele alındığında bu düşünümün ekzoterik ve ezoterik bir yönü vardır. Ekzoterik bakış, Kant felsefesini dışssallaştıran, eş deyişle derinlemesine bir düşünümün önüne geçen yüzeysel bir bakıştır. Hegel, Kant'ın aslında-şey bilinemez düşünümünü ezoterik, eş deyile içsel ve derinlikli bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gerektiğini salık verir. Hegel açısından, özne, Kant'ın aslında-şey bilinemez düşünümünün ezoterik boyutunu yakaladığında ve içeriğinin derinine baktığında, Kant'ın özneyi aslında-şeyi bilmeye davet ettiğini görebilir.

Hegel'e göre, aslında-şeyin bilinemez oluşu bilgiye sınır çekmektir ve bu sınır, öznenin kendisini kurgulama ve kurma sürecinin önünde bir engeldir.

Öznenin anlama yetisi aracılığıyla kavramı edinmesi, özneyi zorunlu olarak dünyanın kavramını kendinde edinmesini şart koşar. Öznenin dünyanın kavramını edinme sürecinde inancı ve bilgiyi nerede ve nasıl konumlandırdığı açısından baktığımızda, Hegel açısından, bilgi ve inanç dünyası birbirinden ayrı ve bağımsız dünyalar değildir. Hegel'e göre, inanç dünyası bilgi dünyasının içerisinden çıkıp gelerek oluşmaktadır. Başka bir deyişle, inanç dünyasını kendi başına ayrı bir dünya olarak düşünmekten ziyade, inancı bilgi dünyası içerisinde düşünmek gerekmektedir. Hegel'in bu düşüncesinin merkezindeki isim Kant'tır.

Kant, felsefesini bizzat mekanda ve zamanda temellendirmektedir. Kant'ı takiben Hegel de düşüncenin gelişimini mekanın ve zamanın içerisinden oluşarak geldiğini düşünmektedir. Çünkü özne mekanın ve zamanın içindedir, eş deyişle özne, mekana ve zamana içkindir. *Olacak olan*, *olmuş* ve *olan*ın içinden, eş deyişle mekanın ve zamanın içerisinden özne aracılığıyla çıkıp gelecektir. Bu ise mekanın ve zamanın içerisinde bulunan öznenin aktif eylemiyle mümkündür. Hegel açısından, Kant'ın bu düşünümü büyük devrimci bir yenilik olarak görülmektedir. Zira Kant'ın kendisine atfettiği felsefede Kopernikçi dönüş bununla ilgilidir. Kant'a gelene kadar, nesne merkezli bakılan dünyaya artık Kant ile özne merkezli bir bakış getirilmiştir. Bu bakımdan Hegel de Kant gibi öznenin aktif eylemliliğini kurgulamaktadır. Hegel'e göre bilgi, bu dünya içerisinde epistemolojik özne tarafından temellendirilen ve aynı zamanda mekana ve zamana içkin olandır. Kant'ın inanç dünyasını bu dünya içine alan ve bu dünya içinde yeşerten düşünümü, Kant'a atfedilen "bir inanç alanı oluşturma" veya "bilgiye sınır koyma" tartışmalarının önüne geçmiş ve bunun dolayımıyla Kant felsefeyi Hegel gibi nesnel ve tanıtlamalı bir bilim haline getirmiştir. Bu bakımdan özne, bilgi dolayımıyla dünyanın kavramını edinirken ve dünyayı aktif olarak kurgularken aynı zamanda kendisini de aktif epistemolojik özne olarak kurgulamaktadır. Dolayısıyla Hegel açısından, Kant, Klasik Alman Felsefesinde aktif özne geleneğini başlatmıştır. Özne, teorik kuruluş sürecinde kavramın bilgisini ve dolayısıyla dış dünyanın kavramını kendinde edinmiş olarak bilinç aşamasını tamamlamıştır. Diğer taraftan, özne, dış dünyanın bilgisini edinmekle dış dünyanın

bilincine varmış, fakat dış dünyanın bilincinde olmakla birlikte, henüz özne kendisinin bilincine varmış değildir. Dolayısıyla özne, artık bilinç dolayımıyla kendisinde öz-bilinci oluşturur.

Bu çalışmada gösterildiği üzere, *Tinin Fenomenolojisi*'nde öznenin teorik kuruluş sürecinde duyusal kesinlik, algı, kuvvet ve anlama yetisi aşamaları bilincin şekillenimlerinin ilk mantıksal bölümünü oluşturmaktadır. Oluşum süreci içerisinde bilinç dolayımıyla dünyanın bilincini kendinde edinmiş öznenin artık kendisinin bilincine varması gerekmektedir. Bu geçiş, Hegel açısından, öznenin kendisini kurgulaması ve kurması açısından zorunludur. Tezimizin ikinci mantıksal bölümünü oluşturan 'Öz-bilinç' bölümünde öznenin dünya dolayımıyla kendisinin bilincine varış süreci konu edinilmiştir. Özne, dış dünyadan hareketle bilinci edinir, bilincin oluşumuyla dış dünyanın bilgisini edinen özne, bilinçten hareketle kendisinin bilgisini edinmeye yönelir ve öz-bilinci kendisinde oluşturur. Özne, Hegel açısından, öz-bilinç ile birlikte kendisinin bilincine varır.

Diğer taraftan, kendisinin bizzat öz-bilincine varmak isteyen özne bunu ancak başka öz-bilinçler ile yapabilir. Başka bir deyişle, Hegel açısından, birey, kendi kendisini ancak diğer bireyler ile birlikte gerçekleştirir. Öz-bilinç kendi kendisini ancak başka öz-bilinçler ile birlikte tanır ve kurar. Bunu, tezimizde alıntıladığımız üzere, Marcuse *Us ve Devrim*'de şöyle ifade eder: "Birey ancak bir başka birey yoluyla birey olabilir; varoluşunun kendisi onun 'başkası-için-olması'ndan oluşur."[254] Bu bakımdan öznenin kendisini oluşturmasının ve gerçekleştirmesinin ön koşulu, başka öz-bilinçli özneleri tanıması, bilmesi ve onların emeğine ihtiyacı olduğunun bilincinde olmasıdır. Bu birliktelik karşılıklı olarak özneleri özgürleştirecektir. Tezimizde gösterdiğimiz üzere, Hegel'in *Tinin Fenomenolojisi*'nde ifade ettiği gibi, "*Ben* ki *Bizdir*, *Biz* ki *Bendir*."[255] Ancak Hegel'in öngördüğü bu birliktelik henüz özgür bir birliktelik değildir. Çünkü bu ilişkide biri efendi ve diğeri köledir.

Bu bakımından çalışmamızın 'Öz-bilinç' bölümünde efendi ve köle diyalektiğine özel bir yer verilmiştir. Efendilik ve kölelik ilişkisinin mantıksal kurgusu ile efendilik ve kölelik ilişkisinin felsefi bakımdan geniş tarihsel arka planı

[254] Bkz. s. 61.
[255] Bkz. s. 62.

(Aristoteles, Montesquieu, Hobbes ve Rousseau) ve yakın tarihsel arka planı (Kant) ele alınmış olup, Hegel'in bu ilişkiyi özgürleştirecek olan perspektifi verilmiştir. Hegel, Aristoteles gibi insanın doğuştan köle olarak dünyaya geldiklerini düşünmez, tersine Stoacıları takiben, insanın doğuştan özgür olarak bu dünyaya geldiğini ve insanın insan olarak temel ereğinin özgürleşmek olduğunu gösterir. Diğer taraftan, modern dönemde Montesquieu'nun efendilik ve kölelik ilişkisine dair özgürleştirici bir perspektifi yoktur, o yalnızca efediliğin ve köleliğin olduğunu kabul etmektedir, fakat bu yaklaşım Hegel'e göre, efendi ve köle arasındaki ölüm-kalım mücadelesini ebedileştirmektedir. Bu ölüm-kalım mücadelesinden çıkmanın yolu ise Hobbes ve Rousseau'nun sözleşmeci geleneğinden ziyade Hegel'e göre, bu süreci tarihsel ve sistematik olarak ortaya koymaktır. Bu bakımdan Hegel, sözleşmeci çözüme karşı öznenin tarihsel kurtuluşunu ortaya koyar. Çünkü Hegel'in yaklaşımı sözleşmeci değil, tersine tarihsel bir yaklaşımdır. Hegel, efendilik ve kölelik ilişkisinde öznenin özgür özne olarak kendisini kurmasında tarihsel bir kurtuluş sunmaktadır. Öbür taraftan, Kant'ın insanın artık kendi aklına güvenmesi gerektiğinin zamanının gelmiş olduğu fikrini takiben, ki bu Aydınlanma düşüncesinin parolasıdır, Hegel'e göre, Aydınlanma felsefesinin yaratmış olduğu özgür düşüncenin özneye hem kendisi için hem de başkaları için özgürce düşünüp eyleme fikri yerleşmiştir. Bu bakımdan Hegel açısından, efendi ve köle diyalektiğinde, kaybolan ahlaklılık ve özgürlük kavramlarının yeniden tesis edilmesi gerekmektedir. Kant'ta bu anlamda öznenin bir bağımlılığı söz konusudur. Aslında burda Kant, bu bağımlılıkta evrensel bir efendi ve köle durumundan bahsetmektedir. O halde, Hegel'in efendi ve köle diyalektiğinin arka planında öznenin özgürlük ve ahlaklılık mücadelesi bulunmaktadır. Dolayısıyla Hegel'e göre, efendi ve köle ilişkisinin özgür bir ilişkiye dönüşmesi için karşılıklı olarak özgür ve ahlaki öznelerin birbirlerini birbirlerinde kurgulaması ve kurması gerekmektedir.

Hegel'e göre, toplumdaki bireylerin karşılıklı olarak birbirlerini tanıması ve birbirlerinde tanınması yaşamsaldır. Ancak karşılıklı bir tanıma ve tanınma mücadelesi ile birlikte bireyler arasında karşıklı bir özgürleştirme süreci başlar. Bu mücadelede ise ilişkiyi özgürleştirecek, eş deyişle hem kendisi kurtulup hem de efendiyi kurtaracak olan köledir. Zira efendinin bilinci tahakkümcünün bilincidir.

Efendi, köle üzerinde baskısını ve otoritesini kuran ve bu ilişkiyi özgürleştirecek en ufak bir dolayımda bulunamayandır. Çünkü efendi yalnızca efendilik yapmaktadır, eş deyişle efendi köle tarafından teyit edilmektedir. Bu bakımdan efendi istesede efendiliğini bırakamamaktadır. Dolayısıyla bu efendi ve köle ilişkisini özgürleştirecek olan bizzat kölenin kendisidir. Köle emeği ve çalışması dolayısıyla kendisinde varlık bilincini oluşturur ve bu ontolojik bakış dolayımıyla kendisinin bu ilişkiyi kurtaracak ve özgürleştirecek olan tarafın kendisi olduğunun farkına varır. Kölenin kendisinde oluşturduğu özgürlük bilinci ile efendinin durumu da boşlukta kalmamaktadır. Köle, efendi ile basit şekilde yer değiştirmez, tersine kendisini ve efendiyi bu özgürleştirmeyen ilişkiden çıkartır. Hegel'e göre, efendilik ve kölelik durumunun ortadan kalkması için, ilişkilerin, ne efendinin ne de kölenin birbirlerini hatırlamadığı yepyeni bir aşamaya taşınması gerekmektedir. Öbür taraftan, en önemlisi, Hegel'in ortaya koymuş olduğu efendilik ve kölelik durumu, modern toplumda var olan ilişki biçimine ve modern toplumun kendisine bir eleştiri niteliğindedir. Bu açıdan modern toplumda bir temel çelişki biçimi olan efendi ve köle ilişkisinden nasıl çıkılıp kurtulunabileceğini Hegel göstermiştir.

Çalışmamızın üçüncü ve son bölümünü oluşturan 'Akıl' bölümü, *Tinin Fenomenolojisi*'nde öznenin teorik kuruluşunun üst uğrağını oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle, *Tinin Fenomenolojisi*'nde akıl bölümünün bitmesiyle birlikte öznenin teorik kuruluşu tamamlanmıştır. Bu bakımdan akıl, bilincin ve öz-bilincin bir sentezidir. Öz-bilinci edinen özne henüz yargılama yetisini edinmiş bir özne değildir, dolayısıyla özne zorunlulukla akla yönelmek durumundadır. Tezimizde işaret ettiğimiz gibi, Hegel *Tarih Felsefesi*'nde "aklın sonsuz içerik ve gerçeklik olduğunu"[256] ifade ederken, *Tinin Fenomenolojisi*'nde ise "aklın kendisine kendi dünyası olarak ve dünyayı kendisinin olarak bilincine vardığı takdirde aklın tin olduğunu"[257] göstermektedir. Hegel bu belirlemelerinde aklın bizzat öznenin gerçekliğini yansıttığını ve aklın tin olmasının ön koşulunu tanımlamaktadır. Hegel'e göre, gerçekliğin hakikat halini alması demek, eş deyişle gerçeğin tüm hakikati kuşatması demek, akıl ile hakikat arasında bir özdeşliğin ve uyumun olması ve kesinlik bilincinin oluşması demektir. Ancak bu durumda akıl kendisine

[256] Bkz. s. 101.
[257] Bkz. s. 103.

dair bir bilince sahip olabilir. Öznenin akıl dolayımıyla birlikte hem kendisine kendi dünyası olarak hem de dünyaya kendi dünyası olarak bakabilmektedir. Kesinlik ancak böylesine bir kapsayıcılığa ulaştığı zaman aklın tin oluşundan bahsetmek mümkün hale gelir. Dolayısıyla akıl kendisine ve dünyaya dair edindiği ve kendinde oluşturduğu kavramı bu genelliğe yükseltebildiği oranda pratik olarak kendini gerçekleştirmeye başlar. Akıl, kendisinde kendi zıttını, eş deyişle tini barındırmaktadır ve akıl, kendisinde potansiyel olarak bulunun tinin kendisini pratikte gerçekleştirmesi sürecinin temelini oluşturmaktadır. Diğer taraftan akıl dolayımıyla düşünme kapasitesine ulaşan özne artık kendisinde oluşturduğu yargı gücü ile doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ve güzeli çirkinden ayırt edebilecek duruma gelmiştir. O halde, *Tinin Fenomenolojisi*'nde öznenin teorik kuruluşu sonucunda gerçek ve yanlışı ayırt edebilmesi epistemolojik özneyi ifade ederken, öznenin doğruyu yanlıştan ayırt edebilecek duruma gelmiş olması ahlaki özneyi ifade ederken, öznenin güzeli çirkinden ayırt edebilecek duruma gelmiş olması ise estetik özneyi ifade etmektedir. Dolayısıyla öznenin artık akıl dolayımıyla yargıda bulunması ve eylemesi öznenin pratikte gerçekleşme sürecini başlatır. Başka bir ifadeyle, akıl ile eyleyen özne kendisinin epistemolojik, ahlaki ve estetik bir özne oluşunu pratikte sınar ve kendisini pratikte gerçekleştirir.

Tezimizde dikkat çektiğimiz üzere, *Tinin Fenomenolojisi*'nde öznenin teorik kuruluşu 'Akıl' bölümüyle birlikte sona ermiştir, fakat öznenin oluşum süreci devam etmektedir. Akıl dolayımıyla kendisini tin olarak kuran öznenin artık pratik gerçekleşmesi süreci başlar. Başka bir deyişle, bilinçli ve öz-bilinçli öznenin teorik kuruluşu, pratikte kendisini sınar ve pratik gerçekleşme süreci başlar. Tin, ontolojik ve epistemolojik bir oluşum sürecinin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan tin, teorik olarak aklın, pratik alanda dışavurumudur.

Öznenin teorik kuruluşunun ve pratik gerçekleşmesinin sentezi ise 'Mutlak Bilgi' bölümüdür. Mutlak bilgi, Hegel açısından, teorik olarak temellendirilmiş ve pratik olarak sınanmış bilgidir. Mutlak bilgi, Hegel açısından, özgürlüğün en üst uğrağıdır. Başka bir ifadeyle, mutlak bilgi, bilinçli ve öz-bilinçli öznenin kendisini özgür ve ahlaki özne olarak oluşturup gerçekleştirmesinin en yüksek aşamasıdır. Dolayısıyla özgürlük, Hegel'e göre, tarihin ilerletici gücüdür. Tarihi ilerleten ise bilinç ve öz-bilinç dolayımıyla kendisini teoride kuran, pratikte gerçekleşen ve

mutlak bilgi aşamasıyla da özgürlüğü kendinde edinen öznedir. Mutlak bilgi bizzat gerçekliğin bilgisidir. Gerçekliğin bilgisini edinecek olan ise bütün tarihsel dönemler içinden geçerek her bir oluşum aşamasını kapsayıp aşarak hereket eden bilinçli ve öz-bilinçli öznenin bizzat kendisidir.

Son olarak, *Tinin Fenomenolojisi* bir modern özne teorisidir. Hegel açısından, öznenin bilinçli, öz-bilinçli, epistemolojik, özgür, ahlaki ve estetik bir özne olmasının ön koşulu, Hegel'in dediği gibi, 'çelişkilere dayanabilmek gerekir' den geçer.

KAYNAKÇA

Aristoteles. **Fizik**, çev. Saffet Babür, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.

Aristoteles. **Metafizik**, çev. Ahmet Arslan, Sosyal Yayınları, İstanbul, 2010.

Aristoteles. **Nikomakhos'a Etik**, çev. Saffet Babür, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997.

Aristoteles. **Politika**, çev. Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2017.

Aruoba, Oruç. **de ki işte**, Metis Yayınları, İstanbul, 2020.

Avineri, Sholomo. "*Hegel'e Yeniden Bakış*", **Hegel Üzerine Yorumlar I**, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2014, ss. 73-89.

Baker, Ulus. **Sanat ve Arzu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Berkeley, George. **İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme**, çev. Levent Özşar, Biblos Yayınları, İstanbul, 2018.

Beiser, Frederick. **Hegel**, çev. Seçim Bayazit, Alfa Yayınları, İstanbul, 2019.

Bronowski, Jacob ve Mazlish, Bruce. **Leonardo'dan Hegel'e Batı Düşünce Tarihi**, çev. Elvan Özkavruk Adanır, Say Yayınları, İstanbul, 2012.

Bumin, Tülin. **Hegel: Bilinç Problemi, Köle-Efendi Diyalektiği, Praksis Felsefesi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019.

Cobben, Paul. "*Bewußtsein*", **Hegel-Lexikon**, yay. Paul Cobben, Paul Cruysberghs, Peter Jonkers, Lu De Vos, WBG, Darmstadt, 2006, ss. 161-165.

D'Hondt, Jacques. **Hegel ve Hegelcilik**, çev. Bayram Işık, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

Descartes, Rene. **Felsefenin İlkeleri**, çev. Mesut Akın, Say Yayınları, İstanbul, 2008.

Descartes, Rene. **Meditasyonlar**, çev. İsmet Birkan, BilgeSu Yayıncılık, Ankara, 2014.

Descartes, Rene. **Yöntem Üzerine Konuşma**, çev. Çiğdem Dürüşken, Alfa Yayınları, İstanbul, 2019.

Göçmen, Doğan. *"Hegel'de 'Nesnel, Tanıtlanmış Bilim' Olarak Felsefe Kavramına Giriş"*, **Sofist**, Sayı: 1, 2020, ss. 61-104.

Göçmen, Doğan. *"Hegel'de Tanrı ve Din Kavramı Üzerine Kısa Bir Deneme"*, **Sofist**, Sayı: 2, 2021, ss. 45-82.

Göçmen, Doğan. *"Hegel'in Özgürlük Felsefesinin Tinin Fenomenolojisi'ndeki Temelleri: Tarih Felsefesi Üzerine Dersler ve Mantık Bilimi Bağlamında Bir Yorum Denemesi"*, **Kavramlar Tarihi Özgürlük**, Ed. Armağan Öztürk, C. Cengiz Çevik, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2022, ss. 333-368.

Göçmen, Doğan. **Modern Felsefe: Tarihsel Anlamı, Güncel Mirası Adam Smith, Hegel ve Marx**, Vivo Yayınevi, İstanbul, 2015.

Göçmen, Doğan. *"Stoacılarda Dünya, Logos, Diyalektik ve Özgürlük İlişkisi"*, **Sofist**, Sayı: 5, 2022, ss. 73-107.

Gökberk, Macit. **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2018.

Günay, Serkan. *"Öz-bilinç: Arzu ve Tanınma"*, **Özne Hegel**, Ed. Çetin Türkyılmaz, Çizgi Kitabevi, Sayı: 27, 2017, ss. 9-18.

Hartmann, Nicolai. **Aristoteles ve Hegel: Diyalektik, Mantık, Ontoloji**, çev. Saygın Günenç, Fol Yayınları, Ankara, 2021.

Hegel, G. W. F. **Anahatlarda Tüze Felsefesi ya da Doğal Hak ve Politik Bilim**, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2013.

Hegel, G. W. F. **Early Theological Writings**, çev. T. M. Knox ve Richard Kroner, University of Pennsylvania Press Philadelphia (PENN), USA, 1996.

Hegel, G. W. F. **Estetik: Güzel Sanat Üzerine Dersler Cilt I**, çev. Taylan Altuğ, Hakkı Hünler, Payel Yayınevi, İstanbul, 1994.

Hegel, G. W. F. **Felsefe Tarihi: Ortaçağ Felsefesi ve Modern Felsefe Cilt III**, çev. Doğan Barış Kılınç, NotaBene Yayınları, İstanbul, 2021.

Hegel, G. W. F. **Felsefe Tarihi: Thales'ten Platon'a Grek Felsefesi Cilt I**, çev. Doğan Barış Kılınç, NotaBene Yayınları, İstanbul, 2018.

Hegel, G. W. F. **Hukuk Felsefesinin Prensipleri**, çev. Cenap Karakaya, Sümer Yayıncılık, İstanbul, 2018.

Hegel, G. W. F. **Mantık Bilimi (Büyük Mantık)**, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2008.

Hegel, G. W. F. **Phänomenologie des Geistes**, Ullstein Verlag, Berlin, 1973.

Hegel, G. W. F. **Tarihte Akıl**, çev. Önay Sözer, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2020.

Hegel, G. W. F. **Tarih Felsefesi**, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2016.

Hegel, G. W. F. **Tinin Görüngübilimi**, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2019.

Hegel, G. W. F. **Seçme Parçalar**, çev. Hüseyin Demirhan, Onur Yayınları, Ankara, 2011.

Herakleitos. **Fragmanlar**, çev. Cengiz Çakmak, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2009.

Heidegger, Martin. **Hegel'in Tinin Fenomenolojisi**, çev. Kaan H. Ökten, Alfa Yayınları, İstanbul, 2020.

Heimsoeth, Heinz. **Kant'ın Felsefesi**, çev. Takiyettin Mengüşoğlu, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2016.

Hilav, Selahattin. **Diyalektik Düşüncenin Tarihi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020.

Hobbes, Thomas. **Leviathan**, çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018.

Honneth, Axel. **Bizdeki Ben: Tanınma Teorisi Üzerine İncelemeler**, çev. Özgür Aktok, İthaki Yayınları, İstanbul, 2018.

Honneth, Axel. **Tanınma Uğruna Mücadele: Sosyal Çatışmaların Ahlaki Grameri Üzerine**, çev. Özgür Aktok, İthaki Yayınları, İstanbul, 2016.

Hume, David. **İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme**, çev. Ergün Baylan, BilgeSu Yayıncılık, Ankara, 2009.

Kant, Immanuel. **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, çev. İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2018.

Kant, Immanuel. **Arı Usun Eleştirisi**, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2020.

Kant, Immanuel. *"Aydınlanma Nedir? Sorusunun Cevabı"*, **Aydınlanma Nedir?**, Der. çev. Mehmet Barış Albayrak, Albaraka Yayınları, İstanbul, 2022, ss. 27-37.

Kant, Immanuel. **Pratik Aklın Eleştirisi**, çev. İoanna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsun Akatlı, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2021.

Kant, Immanuel. **Yargı Yetisinin Eleştirisi**, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2011.

Kervegan, Jean François. **Hegel ve Hegelcilik**, çev. İsmail Yerguz, Dost Kitabevi, Ankara, 2021.

Kojeve, Alexandre. **Hegel Felsefesine Giriş**, çev. Selahattin Hilav, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020.

Kojeve, Alexandre. *"Hegel, Marx ve Hıristiyanlık"*, **Baykuş**, Sayı: 2, 2008, ss. 51-75.

Leibniz, Gottfried Wilhelm. **Monadoloji**, çev. Devrim Çetinkasap, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.

Locke, John. **İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme**, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2017.

Marcuse, Herbert. **Us ve Devrim: Hegel ve Toplumsal Kuramın Doğuşu**, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2013.

Montesquieu. **Kanunların Ruhu Üzerine**, çev. Berna Günen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.

Orman, Evren. **Hegel'in Mutlak İdealizmi**, Belge Yayınları, İstanbul, 2018.

Ostritsch, Sebastian. **Hegel Der Weltphilosoph**, Ullstein Buchverlage, Berlin, 2020.

Rousseau, Jean Jacques. **Toplum Sözleşmesi**, çev. Vedat Günyol, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2022.

Russell, Bertrand. **Batı Felsefesi Tarihi 3. Cilt: Modern Felsefe**, çev. Ahmet Fethi, Alfa Yayınları, İstanbul, 2016.

Sabancı, Celal. **Ölümün Öznesi: Hegel, Heidegger, Levinas**, Çizgi Kitabevi, İstanbul, 2020.

Singer, Peter. **Hegel: Çok Kısa Bir Başlangıç**, çev. Cenk Özdağ, İKÜ Yayınevi, İstanbul, 2021.

Singer, Peter. **Marx: Çok Kısa Bir Başlangıç**, çev. Cenk Özdağ, İKÜ Yayınevi, İstanbul, 2022.

Soll, Ivan. **Hegel'in Felsefesine Eleştirel Bir Giriş**, çev. Tufan Karaağaç, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2019.

Sophokles. **Antigone**, çev. Ari Çokona, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.

Spinoza, Baruch. **Ethica**, çev. Çiğdem Dürüşken, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018.

Stace, Walter Terence. **Hegel Üzerine**, çev. Murat Belge, Fol Yayınları, Ankara, 2019.

Yıldırım, Ali. *"Bir Özgürlük Filozofu Olarak Hegel: Filozofun Köle ve Efendi Diyalektiğine Yaklaşımı"*, **Bilim ve Ütopya**, Sayı: 329, 2021, ss. 33-41.

.